

HERTA MÜLLER

DA MI JE DANAS BILO NE SUSRESTI SEBE

Prvi tjedan nakon ceduljica, pošto su moji tri dana uzastopce porivali na sahalanjanja, noću nisam mogla oči sklopiti. Zveci su mi postali tanka žica. Nitala je ota tebe koja drži meso, oitala je sama napeta koža i zrak u kostima. U gradu sam morala paziti da ne pobjegnem sama od sebe poput daha na hladnoći.

Herta Müller
Da mi je danas bilo ne susresti
sebe

Heute wär ich mir lieber nicht begegnet 1997.
(engl. The Appointment 2001.)

1.

Pozvali su me, službeno. U četvrtak točno u deset.

Pozivaju me sve češće: u utorak točno u deset, u subotu točno u deset, u srijedu ili ponedjeljak. Godine kao da su tjedan i već se čudim što nakon kasnog ljeta ponovno dolazi zima.

Preko ograda pokraj puta što vodi do tramvaja opet više grmovi bijelih bobica. Poput puceta od sedefa, prišivenih dolje, možda i za samo tlo, ili poput kuglica zgnječena kruha. Za bijele ptičje glavice nakrivljenih kljunova bobice su premalene, ali unatoč tomu ne mogu ne misliti na bijele ptičje glavice. Od toga vam se zavrti. Radije mislim na snježne točkice u travi, ali od toga se čovjek osjeća izgubljeno, a od krede pospano.

Tramvaj ne vozi po ustaljenom voznom redu.

Meni se čini da tramvaj šušti, osim ako to nisu tvrdi listovi jablanova. Već dolazi, danas ga ne moram čekati. Starca sa slamnatim šeširom odlučila sam pustiti da uđe prije mene. Kad sam došla, on je već stajao na tramvajskoj stanici, tko zna koliko dugo. Slabunjav nije, ali je mršav poput vlastite sjene, pogrbljen i blijed. Hlače na stražnjici i kukovima prazne su, samo su na koljenima ispupčene. Ali ako onog trena kad se otvore tramvajska vrata on opet pljune na pod, ipak ću ući prije njega. Sva su sjedala slobodna; on ih prebrojava pogledom, a zatim ostaje stajati. Zašto stari ljudi nisu umorni i ne stoje ondje gdje ne mogu sjediti? Ponekad ih možete čuti da kažu: Na groblju ćemo se odmarati. Pritom uopće ne misle na smrt, i imaju pravo. Smrt nikad nije išla po redu, umiru i mladi. Ja sjednem uvijek kad ne moram stajati. Voziti se sjedeći isto je kao da sjedeći hodate. Muškarac me pomno promatra. U praznim se kolima to odmah osjeti. Po glavi mi se vrzma suviše toga da bih mogla govoriti, inače bih ga upitala što to na meni može vidjeti. Briga njega što mi smeta njegovo zurenje. Iza stakla prolazi pola grada; između stabala i kuća živo je. Kažu da stari ljudi mogu osjetiti više nego mladi. Možda čak i to da danas u ručnoj torbici nosim mali ručnik, pastu i četkicu za zube. Ali ne i rupčić, jer plakati ne želim. Paul nije osjetio koliko se bojim da bi me Albu danas mogao odvesti u ćeliju ispod svog ureda. Nisam mu ništa rekla; ako se to i dogodi, saznat će na vrijeme. Tramvaj vozi polako. Starčev slamnati šešir

obavija zamrljana vrpca, vjerojatno od znoja ili kiše. Albu će me, kao i obično, pozdraviti slinavim rukoljubom.

Major Albu podiže mi ruku uhvativši je za vrhove prstiju i stišćući mi nokte tako da bih mogla vrisnuti. Donjom mi usnom ljubi prste, a gornja mu je slobodna kako bi mogao govoriti. Ruku mi ljubi na uvijek isti način, ali svaki put govori nešto drugo:

Gle, gle, danas su ti oči upaljene.

Čini mi se da ti rastu brčići, prerano za tvoje godine.

Oho, ručica je danas hladna, nadajmo se da to nije loš krvotok.

A joj, zubno meso ti se povlači, kao da si bakica.

Moja baka nije dugo živjela, kažem, nije doživjela da joj poispadaju zubi. Albu vjerojatno zna što se dogodilo sa zubima moje bake, zato ih i spominje.

Svaka žena zna kako izgleda toga dana. A zna i da rukoljub, kao prvo, ne boli, kao drugo, nije slinav i da se, kao treće, daje na vanjski dio šake. Kako izgleda rukoljub - to bi muškarci morali znati bolje od žena, pa i Albu. Cijela mu glava miriše na Avril, francuski parfem koji je upotrebljavao i moj punac, namirisani komunist. Svi drugi koje poznajem ne bi kupili taj parfem. Na crnom tržištu stoji više od odijela u dućanu. Možda se zove Rujan, njegov opor miris sličan dimu nagorjela lišća uvijek mogu prepoznati.

Dok sjedam za malen stol, Albu može vidjeti kako trljam prste o suknu, ne samo zato da ih ponovno osjetim nego i zato da ih obrišem od sline. On vrti svoj pečatnjak i smijulji se. Pljuvačka se ipak može obrisati, čak se sama osuši i nije otrovna. Svatko ima slinu u ustima. Neki pljuju na pločnik i ispljuvak razmažu cipelom, jer na pločnik se ne smije pljuvati. Albu sigurno ne pljuje na pločnik, u gradu u kojem ga svi poznaju sasvim sigurno glumi finoga gospodina. Nokti me bole, ali još ih nikad nije stisnuo tako da bi poplavljeni. Krv se u njih ponovno vraća, kao kad ledenih ruku uđete u toplu prostoriju. To što vjerujem da će mi mozak skliznuti prema naprijed, prema licu, otrov je. Poniženje koje ne mogu drukčije opisati nego kao osjećaj da ste bosonogi po cijelom tijelu. Ali što onda kad se riječima više ne može puno reći, kad je i najbolja riječ loša?

Od tri sata ujutro osluškujem tiktakanje sata: zvali su me, zvali, zvali... Paul u snu udara nogom po krevetu, a zatim je tako brzo

povlači da se u snu i sam preplašio. To mu je navika. S mojim je spavanjem gotovo. Ležim budna i znam da bih morala sklopiti oči ne bih li ponovno utonula u san. Ali ne zatvaram ih. Mnogo sam puta morala naučiti prestati spavati, a zatim spavati ponovno naučiti. U tomu ili uspijete ili ne uspijete. Pred jutro svi spavaju. Čak se mačke i psi šuljaju oko kontejnera za smeće samo prvu polovicu noći. Kad znate da ne možete spavati, umjesto da uzalud pokušavate zatvoriti oči, u mračnoj vam je sobi lakše misliti na nešto svijetlo. Na snijeg, objeljena stabla, bijele sobe, puno pijeska - time sam češće nego što sam željela prikraćivala vrijeme do zore. Danas ujutro mogla sam misliti na suncokrete, to sam i učinila, ali da u deset sati moram biti ondje, to nisam mogla zaboraviti. Otkako je budilica počela tiktakati zvali su te, zvali, zvali, morala sam misliti na majora Albua, još i prije nego što sam pomislila na sebe i Paula. Kad se jutros Paul trgnuo iz sna, već sam bila budna. Čim je staklo na prozoru posivjelo, na stropu sam ugledala golema Albuova usta, rumenkasti vršak jezika iza donjeg reda zubi i začula podrugljiv glas:

Čemu gubiti živce, tek smo počeli.

Tek pošto dva-tri tjedna ne dobijem službeni poziv, Paulove me noge ponovno bude. Tada sam sretna: jasno je da sam ponovno naučila kako je to spavati.

Čim opet naučim spavati i ujutro pitam Paula Što si sanjao, on se ničega ne sjeća. Pokazujem mu kako raširenih nožnih prstiju udara nogom, a zatim je skvrčenih prstiju povlači. Stolac odmičem od stola i stavljam u sredinu kuhinje, sjedam, podižem noge u zrak i izvodim cijelu predstavu. Paulu je to smiješno, a ja kažem:

Smiješ se sebi.

Pa dobro, možda sam u snu vozio motor i tebe pozvao da sjedneš, kaže Paul.

Kad se čovjek trza, to je kao da juri i pritom bježi, a ja umišljam da je to od pića. To prešućujem. I ono da noć ispravlja Paulova klecava koljena. Tako to mora biti: noć se dohvati koljena, uvuče se najprije u nožne prste, a zatim u mračnu sobu. Pred jutro, kad je cijeli grad utonuo u san, izlazi u tamu ulice. Kad ne bi bilo tako, Paul ujutro ne hi mogao stajati uspravno. Ako noć preuzima sva ona pijanstva, njezino bi pijanstvo ujutro trebalo biti golemo, do neba. Toliko puno ljudi pije u gradu.

Malo nakon četiri ujutro u ulicu s prodavaonicama počela bi dolaziti dostavna kola. Ona razdiru tišinu, silno bruje, a malo toga dopremaju: nekoliko kutija s kruhom, mlijekom i povrćem te puno rakije. Kad ondje dolje ponestane hrane, žene i djeca pomirljivo napuštaju redove i kreću kućama. No ponestane li rakije, muškarci proklinju sve živo i povlače nož. Prodavači ih umire, ali to traje samo dok ne izađu na ulicu. Zatim kreću u potragu lutajući gradom. Prve tučnjave izbiju jer nisu našli rakiju, a one nakon toga jer su mrtvi pijani.

Rakija uspijeva između Karpata i neplodne ravnice u brežuljkastom kraju. Ondje je toliko šljiva da se malena sela između stabala jedva vide. Cijele šume, u kasno ljeto obavljene plavom kišom, a grane se svijaju pod težinom plodova. Rakija se zove kao i brežuljkasti kraj, ali nitko je ne zove imenom na etiketi. Ime joj ne bi ni trebalo, jer se u zemlji prodaje samo jedna vrsta, a ljudi je zovu po slici na etiketi: "Dvije šljive". Par šljiva priljubljenih obraza muškarcima je blizak kao što je ženama bliska Majka Božja s djetetom. To znači da šljive prikazuju ljubav između onoga koji pije i boce. Te šljive, priljubljene jedna uz drugu, mene više podsjećaju na svadbene fotografije nego na Mariju s djetetom. Ni na jednoj slici u crkvi djetetova glava nije u visini majčine. Dijete prislanja čelo na Svetičino lice, obraz na vrat, a bradu na njezina prsa. Osim toga, pijanac i boca, kao i par sa svadbenih fotografija, međusobno se uništavaju i ne puštaju jedno drugo.

Na slici s vjenčanja s Paulom nemam ni cvijeće ni veo. Nova mi ljubav sja u očima, iako se na toj slici udajem drugi put. Obrazi su nam priljubljeni poput dviju šljiva. Otkako Paul puno pije, fotografija s našeg vjenčanja proricanje je budućnosti. Kad Paul do kasno navečer opijajući se luta od gostionice do gostionice, strahujem da se više nikad neće vratiti kući, pa sliku s vjenčanja što visi na zidu tako dugo gledam da se i pogled mijenja. Obrisi naših lica postaju nejasni, obrazi nam više nisu na istom mjestu, prostor između njih sve je veći. Najčešće se Paulov obraz odvaja od moga, kao da Paul kući dolazi kasnije. Ali dolazi. Paul se uvijek vraćao kući, došao je čak i nakon nesreće.

Ponekad prodavaonice dobiju pošiljku Bivolje trave, slatko-gorkaste, žute poljske votke. Ona se najprije rasproda. U svakoj je

boci dugačka, alkoholom natopljena vlat trave što podrhtava, ali se nikad ne prelomi i ne ispliva s votkom koja se natače. Pijanci kažu:

Vlat ostaje u boci poput duše u tijelu, zato vlat štiti dušu.

To vjerovanje dio je žarećeg okusa u ustima i treperava pijanstva u glavi. Pijanci otvaraju bocu, čuje se grgotanje pića u čaši, a zatim prvi gutljaj klizne niz grlo. Duša koja uvijek drhti, nikad se ne slama i ne napušta tijelo počinje se osjećati zaštićeno. Paul također štiti svoju dušu i ne mora sam sebi priznati da se ne može uhvatiti ukoštac s vlastitim životom. Rakija briše dan, a noć pijanstvo. Možda bi mu bez mene bilo sasvim dobro, ali nas dvoje volimo biti zajedno. Još onda kad sam rano ujutro morala ići na posao u tvornicu tekstila čula sam da radnici govore: Mehanizam za pokretanje šivaćeg stroja podmazuje se s pomoću kotačića, a onaj za pokretanje čovjeka s pomoću grla.

Tada smo Paul i ja svaki dan točno u pet na motoru odlazili na posao. Vidjeli bismo dostavna kola ispred prodavaonica, vozače, nosače sanduka, prodavače i Mjesec. Sada čujem samo buku, ali ne prilazim prozoru pa Mjesec ne vidim. Znam da, sličan gušćjem jajetu, na jednoj strani neba izlazi iz grada, dok se na drugoj strani pojavljuje Sunce. Tu se ništa nije promijenilo. Tako je bilo i prije nego što sam upoznala Paula i dok sam još pješice odlazila na tramvajsku stanicu. Hodajući putem, bilo mi je čudno što na nebu ima nečeg lijepog, a na zemlji nema zakona koji bi zabranio da se gleda uvis. Pogledom se dakle smjelo ukrasti nešto od dana, prije negoli se u tvornici pokazala sva njegova bijeda.

Smrzavala sam se zato što se nisam mogla dosita nagledati, a ne zato što sam bila pretanko odjevena. U to je doba Mjesec krnj i na kraju grada ne zna kamo dalje. Budući da sviće, nebo mora pustiti tlo da se odvoji. Ulice se strmo spuštaju ili penju po ravnoj zemlji. Slični osvijetljenim sobama tramvaji prolaze amo-tamo.

I tramvaje poznajem iznutra. Tko u to doba ulazi u tramvaj, nosi kratke rukave, izlisanu kožnu torbu, a koža mu je na rukama naježena. Svi ga gledaju lijenim i osuđujućim pogledom. Radnička se klasa međusobno poznaje. Oni boljestojeći voze se na posao autom. Svi se međusobno uspoređuju: ovomu je bolje, a ovomu lošije. Ali nikomu nije baš onako kao što je nama, takvoga nema. Putnici nemaju puno vremena. Tvornice se približavaju i oni koji su

na meti ispitivačkih pogleda izlaze jedan po jedan. Očišćene ili prašne cipele, kose ili ravne potpetice, tek izglačan ili izgužvan ovratnik, nokti, remenčić na ručnom satu, kopča na opasaču ili razdjeljak na glavi, sve to izaziva zavist ili prijezir. Od pospanih se pogleda ne može ništa skriti, čak ni u gužvi. Radnička klasa traži razlike, jednakosti ujutro nema. Sunce je u kolima i za sobom na nebo dovlači bijele i crvene oblake podnevne žege. Nitko ne nosi jaknu; jutarnje smrzavanje znači da je zrak svjež, jer u podne sve obavija gusta prašina i paklenska vrućina.

Ako se ne moram odazvati na službeni poziv, u to doba spavamo još satima. Umjesto dubok i crn dnevni je san lagan i žut. Spavamo nemirno, sunce nam obasjava jastuke. Ali dan ipak možete skratiti. Dovoljno nas rano počnu promatrati, dan nam neće pobjeći. Uvijek nam nešto mogu predbaciti, čak i onda kad spavamo do podneva. Ionako nam uvijek predbace nešto što se više ne može promijeniti. Spavate, ali dan je još pred vama, ni u krevetu niste u nekoj drugoj zemlji. Na miru će nas ostaviti tek onda kad budemo ležali pokraj Lili.

Paul, naravno, mora prespavati svoje pijanstvo. Tek oko podneva glava mu je opet bistra, može ponovno govoriti i riječi ne srče glasom posuđenim od pijanstva. Samo mu dah još zaudara. Kad Paul uđe u kuhinju, čini mi se da ondje dolje moram proći pokraj otvorenih vrata bara. Proljetos je zakonom određeno vrijeme kad se smije piti: tek nakon jedanaest sati. Ali bar se otvara već u šest pa se do jedanaest rakija pije iz šalica za kavu, a nakon toga iz čaša.

Paul pije i više nije isti, a pošto se naspava, opet je onaj stari. Oko podneva sve bi opet moglo biti dobro, ali uvijek se ponovno pokvari. Paul štiti svoju dušu sve dok vlat bivolje trave ne ostane na suhom, a ja razmišljam o tomu tko smo mi, ja i on, sve dok mi više ništa nije jasno. Kad oko podneva sjedimo za kuhinjskim stolom, neumjesno je razgovarati o jučerašnjem pijanstvu. Ipak, svaki put nešto kažem:

Rakija neće ništa promijeniti.

Zašto mi otežavaš život?

Jučer je tvoje pijanstvo bilo veće od ove kuhinje.

Da, stan je malen, ja Paula ne želim izbjegavati, ali kad smo preko dana kod kuće, prečesto sjedimo za kuhinjskim stolom. Paul je već popodne pijan, a navečer ne zna za sebe. Odgađam razgovor, jer je čangrizav. Čekam jutro kad će trijezan i krvavih očiju sjediti za

kuhinjskim stolom. Gluh je za sve što mu tada govorim. Željela bih da mi Paul bar jednom dade za pravo. Ali pijanci nikada ništa ne priznaju, ni šutke sami sebi ni onima koji to od njih silom žele čuti. Paul misli na piće čim ustane, ali to poriče. Zato istine nema. Ako šutke ne ignorira ono što mu govorim, jedino što tog dana kaže jest:

Ne brini se, ja ne pijem iz očajja, već zato što mi prija.

Može biti, kažem, ti razmišljaš jezikom.

Kroz kuhinjski prozor Paul gleda u nebo ili u šalicu. Vršcima prstiju briše kapljice kave na stolu, kao da se mora uvjeriti da su vlažne i da će se povećati kad ih razmaze. Hvata me za ruku. Kroz kuhinjski prozor gledam u nebo, pa u čašu te i ja prstima brišem kapljice kave na stolu. Emajlirana crvena limenka promatra nas i ja uzvraćam pogled. Ali ne i Paul, inače bi morao odlučiti da danas neće napraviti isto što i jučer. Je li snažan ili slab kad samo šuti umjesto da kaže: Danas neću piti. Jučer je Paul ponovno rekao;

Ne brini se, tvoj čovjek pije jer mu to prija.

Teturao je hodnikom na nogama čas preteškim čas prelaganim, kao da su u njima pomiješani zrak i pijesak. Stavila sam mu dlan oko vrata i pomilovala ga po čekinjastoj bradi, koja mu naraste u snu i koju ujutro volim doticati. Paul je na oko stavio moj dlan, a on mu je preko obraza skliznuo na bradu. Nisam povukla ruku, samo sam pomislila:

Tko je ikada vidio sliku s dvije šljive ne smije uz obraz ništa priljubiti.

Kako samo volim slušati Paulov glas u kasno jutro, i to mi nije drago. Baš kad se od njega udaljim, njegova mi se ljubav približi, toliko ranjiva da Paul o sebi više ništa ne mora reći. Ne mora ništa očekivati. Spremna sam pristati na sve i moj jezik ne zna više za riječi predbacivanja. A i one u glavi brzo nestaju. Dobro da ne vidim samu sebe: mislim da mi lice tada ima glup i blažen izraz. I jučer se Paulov mamurluk neočekivano pretvorio u raspoloženje nježno poput mačkice što hoda na mekanim šapicama. TVOJ MUŠKARAC kažu samo oni koji imaju malo u glavi i hrabri su na jeziku. Iako prijepodneva nježnost utire putove večernjem pijanstvu, ovisim o njoj i ne sviđa mi se to što je trebam.

Major Albu kaže: Vidi se što misliš, nema smisla poricati, samo gubimo vrijeme. Ja, ne mi, jer on je u službi. Povlači rub rukava

prema gore i gleda na sat. Na satu se može vidjeti vrijeme, ali ne i ono što mislim. Ako Paul ne vidi ono što ja mislim, onda to pogotovo ne vidi Albu.

Paul spava uza zid, a ja na rubu kreveta, jer ja češće ne mogu spavati. Ali čim se probudi, kaže:

Ležala si u sredini i izgurala me do zida.

Ja odvrćam:

Nemoguće, ja sam spavala na samom rubu kreveta, ti si bio u sredini.

Jedno od nas moglo bi spavati na krevetu, a drugo na kauču. To smo već isprobali. Jednu sam noć ja spavala na kauču, a drugu on. Ta dva puta cijelu sam se noć vrtjela amo-tamo. U glavi mi je bio košmar od misli i pred jutro sam u polusnu ružno sanjala. Dvije noći prepune ružnih snova, što su me, nanizani jedan iza drugog, progonili cijeli dan. Kad sam spavala na kauču, moj prvi suprug ostavio je kovčeg na mostu na rijeci, zgrabio me za vrat i glasno se smijao. Zatim se zagledao u vodu i zazviždukao pjesmu u kojoj ljubav nestaje, a rijeka se zacrni poput tinte. To nije bila tinta, dobro sam vidjela, a vidjela sam i odraz njegova lica u vodi, izdužena i izokrenuta na šljunčanom dnu. Zatim je bijelac ispod stabla pojeo sve marelice. Sažvakavši marelicu, podigao bi glavu i ispljunuo košticu, kao da je čovjek. A kad sam u krevetu spavala sama, netko me odostraga uhvatio za rame i rekao:

Ne okreći se, nema me.

Nisam okrenula glavu, samo sam zirnula kroz proreze očiju. Uхватili su me Lilini prsti, njezin je glas bio muški, to dakle nije bila ona. Podigla sam ruku da je dotaknem. Tada se začuo glas:

Ono što se ne vidi ne može se dotaknuti.

Prste sam vidjela, bili su njezini, samo što ih je uzeo netko drugi. Njega nisam vidjela. A u sljedećem je snu moj djed obrezivao grm hortenzija prekriven snijegom i zvao me: Dođi ovamo, imam janje.

Snijeg mu je padao po hlačama, škare su rezale smrznute cvjetove s tamnim mrljama po laticama. Rekla sam:

Pa to nije janje.

Ali nije ni čovjek, odgovorio je.

Prsti su mu bili kruti pa je škare rastvarao i sklapao polako. Nisam bila sigurna škljocaju li to škare ili ruka. Bacila sam škare. Utonule su

duboko u snijeg i nije se vidjelo kamo su pale. Gotovo dotičući snijeg nosom, djed je pretražio cijelo dvorište. Pokraj vrtnih vrata stala sam mu na ruke kako bi podigao glavu i ne bi izašao te nastavio tražiti po cesti prekrivenoj snijegom. Rekla sam:

Prestani, janje se smrznuo i vuna se skrutila od mraza.

Uz ogradu u vrtu rastao je još jedan grm hortenzija, na kojem su svi cvjetovi bili odrezani. Uperila sam prst prema grmu:

Što je s njim?

Najgore je to, rekao je, što će u proljeće dobiti mlade, ne može to tako.

Nakon druge noći Paul je ujutro rekao;

Ako si smetamo, to znači da imamo jedno drugo. Jedino si u lijesu sam, a i to će biti vrlo brzo. Noću bismo trebali biti zajedno. Tko zna što je Paul sanjao i odmah zaboravio.

Spomenuo je spavanje, a ne snove. Jutros u četiri i pol vidjela sam Paula kako spava obasjan sivom svjetlošću, vidjela sam njegovo duguljasto lice s podbratkom. Iz ulice s prodavaonicama već u zoru dopiru psovke i glasan smijeh. Lili je rekla:

Psovke tjeraju zlo.

Glupane, makni tu nogu! Sagni se, ili si se možda usrao u gaće?! Zar sjediš na tim ušesima pa ništa ne čuješ! Ostavi se sada frizure, još istovarujemo! Iz nekih ženskih usta čulo se promuklo grgotanje, slično kokošnjem. Vrata automobila uz tresak su se zatvorila. Uхвати to, konjino jedna, ako se hoćeš odmarati, idi u sanatorij.

Paulova je odjeća ležala razbacana po podu. U zrcalu na vratima ormara ogledao se novi dan, kad se opet moram odazvati na poziv. Ustala sam, najprije na desno stopalo, kao i uvijek kad me pozovu. Ne znam vjerujem li uopće u to, ali štetiti ne može.

Zanima me je li i kod drugih mozak mjerodavan za rasuđivanje i sreću. Meni je mozak dovoljan samo za to da osjetim sreću. Ali ne i da živim. U svakom slučaju ne da živim svoj život. Sa srećom sam se pomirila, iako Paul kaže da to nije sreća. Svakih nekoliko dana kažem:

Osjećam se dobro.

Paul me, glave uspravljene tik preda mnom, začuđeno gleda, kao da nas dvoje nemamo jedno drugo. I kaže;

Dobro ti je jer si zaboravila što to znači drugim ljudima.

Drugi ljudi vjerojatno misle na život kad kažu; Dobro mi je. Ja mislim samo na sreću. Paul zna da se s ovakvim životom nisam pomirila, a ja to ne želim reći, još ne.

Pogledaj nas samo i ne pričaj mi priče o sreći.

U zrcalu obasjane kupaonice bljesnuo je odraz jednog lica. To se dogodilo brzo, kao da je netko šaku brašna bacio o staklo. Zatim je to postala slika sa žabljim naborima na mjestima gdje su oči i nalikovala je meni. Po rukama mi je tekla topla voda, a po licu hladna. Naviknuta sam na to dok perem zube: pjena zubne paste izlazi mi na oči. Osjećam mučninu, pljujem pjenu i prestajem prati zube. Otkako me pozivaju, odvajam život od sreće. Kad idem na saslušanje, sreću moram ostaviti kod kuće. Ostavljam je na Paulovu licu, oko njegovih očiju i na čekinjastoj bradi. Kad bi se to vidjelo, Paulovo bi lice bilo presvučeno nečim prozirnim. Uvijek kad moram ići željela bih ostati u stanu, kao i strah od kojega Paula ne mogu osloboditi. Kao i moja sreća što ostaje u stanu dok me nema. On to ne zna, ne bi mogao podnijeti da se moja sreća uzdaje u njegov strah. Ali on zna ono što se vidi: da uvijek odjenem zelenu bluzu i pojedem orah kad me službeno pozovu. Bluzu sam naslijedila od Lili, ali ja sam joj nadjenula ime: bluza koja još raste. Ako sa sobom ponesem sreću, izdat će me živci.

Albu kaže:

Čemu gubiti živce, tek smo počeli.

Ali ja ne gubim živce, mojih živaca nema manje, nego više. I svi bruje, kao što bruji tramvaj u vožnji.

Orasi na prazan želudac navodno su dobri za živce i mozak. I djeca to znaju, ali ja sam to zaboravila. Palo mi je na pamet slučajno, a ne zato što me prečesto službeno pozivaju. Kao i danas, i tada sam točno u deset morala biti kod Albua, a već sam u pola osam bila spremna za pokret. Do tamo trebam najviše sat i pol. Ja krenem dva sata prije i budući da stignem ranije, radije lunjam oko zgrade. Još nikad nisam zakasnila, sigurna sam da ne trpe nemar.

Orah sam pojela, jer sam bila spremna već u osam sati. Tako je bilo uvijek kad bi me pozvali na saslušanje, ali to jutro na kuhinjskom stolu ležao je orah. Prethodnog dana Paul ga je našao u dizalu i stavio u džep, jer se orah na podu ne ostavlja. Bio je to prvi orah te godine; po zelenoj ljusci lijepili su se vlažni končići. Izvagala sam

orah na dlanu, za mlad orah bio je prelagan, kao da je unutra šupalj. Nisam našla čekić pa sam ga razbila kamenom što je dotad ležao na podu u hodniku, a otad u kutu kuhinje. Orah je imao nježnu jezgru i okus po kiselom vrhnju. Tog je dana saslušanje trajalo kraće nego inače, nisam izgubila živce, a kad sam izašla na ulicu, pomislila sam:

To je zahvaljujući orahu.

Otad vjerujem da orasi pomažu. Ne vjerujem u to istinski, ali ipak želim poduzeti sve što bi moglo pomoći. Stoga se držim kamena kao alata i jutra kao prikladnog vremena. Ako je orah preko noći otvoren, više ne pomaže. Ne bi samo susjedi i Paul razbijanje oraha lakše podnijeli navečer nego i ja, ali me nitko ne može uvjeriti da jutro za to nije najbolje.

Kamen sam donijela s Karpata. Moj prvi muž bio je od ožujka u vojsci. Svaki mi je tjedan slao plačljivo pismo, a ja bih mu odgovarala razglednicom u kojoj sam ga tješila. Došlo je ljeto i moglo se točno izračunati koliko ćemo još pisama i razglednica morati poslati do njegova povratka. Budući da ga je moj svekar želio zamijeniti i sa mnom spavati, u tom vrtu i u toj kući postalo mi je nepodnošljivo. Spakirala sam naprtnjaču te je rano ujutro, prije nego što je svekar otišao na posao, gurnula kroz rupu u ogradi i skrila u grmlje. Kasno popodne praznih sam ruku izašla iz kuće. Svekrva je vješala rublje i po mom izrazu lica nije mogla znati što smjeram. Nisam rekla ni riječi, izvukla sam naprtnjaču kroz rupu u ogradi i otišla na kolodvor. Odvezla sam se u planine i ondje provela neko vrijeme sa skupinom apsolvencata s konzervatorija. Svaki smo dan spotičući se hodali od jednog do drugog ledenjaka. Na obalama jezera bili su zabodeni drveni križevi s danom kad se neki planinar utopio među stijenama. Groblja pod vodom i križevi oko nas kao upozorenje na opasne dane. Kao da su okrugla jezera gladna pa u dane označene na križevima, kad se netko utopio, trebaju mesa. Ovdje mrtvace nitko nije izranjao, voda bi jednim rezom prekinula život, od hladnoće bi se umrlo istog trena. Apsolventi su pjevali, iako se u jezeru zrcalio njihov obrnuti lik, kao da jezero provjerava bi li bili dobri leševi. Dok su hodali, odmarali se i jeli, pjevali su u zboru. Ne bi me čudilo da su i noću, na spavanju, višeglasno pjevali na potpuno golim visoravnima, gdje ustima dotičeš nebo. Od skupine se nisam smjela odvajati, jer smrt ne vraća ni jednog planinara koji se izgubi. Oči su

nam od jezera svakim danom bile sve veće i počele se širiti po obrazima, vidjela sam to na svim licima, a noge su nam svakog dana bile sve kraće. Zadnji sam dan ipak odlučila nešto ponijeti kući te sam iz nanosa šljunka izvukla kamen u obliku dječje noge. Apsolventi su tražili male, tanke kamenove za dlan, talismane. Njihovi kamenovi za dlan nalikovali su gumbima za kapute, kakvih sam se u tvornici svaki dan mogla dosita nagledati. Ali absolventi su tada vjerovali u talismane, kao što ja danas vjerujem u orahe.

Ne mogu si pomoći, odijevam zelenu bluzu koja još raste i dvaput udaram kamenom; posude u kuhinji poskakuje i orah je otvoren. Dok ga jedem, odjeven u pidžamu, ulazi Paul, kojega je probudilo lupanje kamena, te ispija čašu ili dvije vode. Ako je prethodnog dana bio mrtav pijan, dvije. Ne moram ni čuti njegove riječi, znam što govori dok pije vodu:

Pa ne vjeruješ valjda da li orah pomaže. Naravno da u to ne vjerujem ozbiljno, kao što ne vjerujem u mnoge stvari na koje sam se naviknula. Zbog toga sam još tvrdoglavija.

Pusti me da vjerujem u ono što želim.

Na to Paul zašuti, jer oboje znamo da se prije saslušanja treba sabrati i ne smije svađati. Unatoč orahu većina je saslušanja mučno dugačka. Ali kako da budem sigurna da bez oraha ne bi bila još gora. Paul ne razumije da o stvarima na koje sam se navikla ovisim još više, dok ih on omalovažava govoreći vlažnim ustima i stavljajući ispijenu čašu na stol.

Kad te pozivaju, navikneš se na stvari koje nečemu služe. Nije važno pomažu li ili ne. Ne navikne se na te stvari svatko. Ja sam se na njih naviknula neprimjetno, na jednu po jednu.

Paul kaže:

Tako se predaješ.

On pak razmišlja koja bi mi pitanja mogli postaviti na saslušanju. Misli da je to korisno, a ono što ja radim ludo. To bi bilo korisno kad bi me doista pitali ono za što me Paul pripremio. Dosad su me uvijek pitali nešto sasvim drugo.

Bilo bi pretjerano očekivati da mi stvari na koje sam se navikla zaista pomažu. One koriste, ali ne meni. U najbolju ruku da se preživi dan. Od njih ne treba očekivati osjećaj sreće u glavi. O životu se može puno toga reći. A o sreći ništa, inače to više nije sreća. Čak

ni sreća koju smo propustili ne podnosi riječi. Kod stvari na koje sam se naviknula riječ je o danima, a ne o sreći.

Paul sasvim sigurno ima pravo: orah i bluza što raste samo izazivaju dodatni strah. Pa što onda. Zašto bi čovjek morao stvarati svoju sreću kad mu jedino uspijeva stvoriti vlastiti strah. Ja se njim nesmetano bavim i nisam zahtjevna kao drugi. Nitko ne žudi za tuđim strahom. Sa srećom je obrnuto, stoga sreća nije dobro odabran cilj, ni za jedan dan.

Zelena bluza što raste ima veliko sedefno puce, koji sam tada za Lili izabrala između mnogo puceta.

Za saslušanja sjedim za malenim stolom, okrećem puce i mirno odgovaram, iako mi živci bruje od napetosti. Albu hoda gore-dolje, a to što mora postaviti prava pitanja izjeda njegov mir, jednako kao što moj izjeda to što moram točno odgovoriti. Dok god sam mirna, Albu će se možda dohvatiti nečega, ili svega, što je krivo. Pošto se vratim sa saslušanja, odijevam sivu bluzu. Siva bluza znači: bluza koja čeka. Dobila sam je od Paula. Naravno da često razmišljam o tom imenu. Ali ta mi bluza još nikad nije nanijela štetu, čak ni onih dana kad sam morala na saslušanje. Bluza koja raste pomaže meni, a bluza koja čeka možda pomaže Paulu. Njegov je strah za mene neizmjeran, kao i moj strah za Paula, dok sjedi u stanu, čeka i pije ili se opija po gostionicama u gradu. Lakše je podnijeti strah kad si ti onaj koji odlazi od kuće i ondje ostavljaš sreću i nekoga tko te čeka da se vratiš. Sjediti kod kuće i čekati beskrajno produljuje vrijeme i izaziva luđački strah.

Ono što očekujem od stvari na koje sam se naviknula ne može učiniti ni jedan čovjek. Albu galami:

Vidiš, stvari se počinju povezivati.

A ja okrećem veliki gumb na bluzi i kažem: Za vas da, ali ne i za mene.

Starac sa slamnatim šeširom vodenastim me očima prestao gledati nekoliko trenutaka prije negoli je izašao. Na sjedalu preko puta sada sjedi otac s djetetom u krilu i nogama ispruženim u prolazu na sredini autobusa. Ne gleda van. Grad što promiče iza stakla nimalo ga ne zanima. Dijete mu gura kažiprst u nos. Rano naučimo saviti prst i tražiti šmrklje. Poslije nas uče da šmrklje vadimo samo iz vlastitog nosa i samo onda kad nas nitko ne vidi. To poslije za oca

još nije došlo. On se smiješi, možda mu to i odgovara. Iako još nije stanica, tramvaj staje i vozač izlazi. Tko zna koliko ćemo dugo stajati. Tek je rano prijepodne, a vozač si prisvaja pravo da napravi pauzu nasred puta između dviju stanica. Ovdje svatko čini što ga je volja. Vozač odlazi u dućan preko puta popravljajući hlače i košulju, kako nitko ne bi primijetio da je tramvaj zaustavio usred vožnje između dviju stanica. Ponaša se kao da je iz puke dosade ustao s kauča i krenuo u kratku šetnju po suncu. Želi li nešto kupiti u dućanu, vjerojatno će morati reći tko je, inače bi morao čekati u redu. Bude li samo pio kavu, nadajmo se da će je popiti stojeći. Ali rakiju ne smije piti, iako vozi uz otvoren prozor. Svi mi u tramvaju, osim njega, imali bismo pravo mirisati na rakiju. A on se ponaša kao da je obrnuto. Zbog mjesta na kojem moram biti točno u deset sati osjećam se kao on kad je riječ o rakiji. No ja bih se rakije radije odrekla zbog njegovih razloga, a ne zbog svojih. Tko zna kad će se vratiti.

Otkako sreću ostavljam kod kuće, ne ukočim se kao prije dok mi Albu ljubi ruku. Članke na prstima izbacim kako Albu ne bi mogao nesmetano govoriti. Paul i ja vježbali smo rukoljub. Budući da me zanimalo služi li Albuov pečatnjak tomu da mi pri rukoljubu jače stisne prste, sašila sam prsten od gumice i gumba za kaput. Paul i ja naizmjenice smo ga nosili i tako se smijali da smo zaboravili radi čega sve to uvježbavamo. Otad znam da dlan ne smijem podići odjednom, nego malo-pomalo. Tada su mi članci na prstima na Albuovu zubnom mesu i on ne može govoriti. Ponekad, dok mi Albu ljubi ruku, padne mi na pamet vježbanje rukoljuba s Paulom. Tada me bol u noktima i Albuova slina ne mogu poniziti. To se s vremenom nauči, ali ja to ne smijem pokazati, nipošto se ne smijem smijati.

S ulice ili iz auta na betonskom se neboderu u kojem Paul i ja živimo mogu vidjeti samo ulaz i donji katovi. Od petog kata nadalje stanovi su previsoko pa se pojedivosti mogu vidjeti samo s pomoću složenije tehnike. Osim toga, betonski se neboder negdje na sredini izvija prema van. Ako dugo gledate uvis, zakolutaju vam se oči u dupljama. Kad god sam to isprobavala, zabolio bi me vrat. Betonski je neboder i prije dvanaest godina, od samog početka, tako izgledao, kaže Paul. Ako nekomu želim objasniti gdje živim, kažem da živim u

nakošenom betonskom neboderu. Svi u gradu znaju gdje je to i pitaju;

Zar se ne bojiš da će se srušiti?

Ne bojim se, beton je prepun željeznih šipaka. Budući da na tu aluziju ljudi odmah pogledaju u pod, kao da im se zavrtjelo od gledanja u moje lice, kažem:

Prije će se srušiti sve drugo u gradu.

A oni kimnu kako bi zaustavili podrhtavanje vratnih žila.

To što nam je stan visoko za nas je prednost, ali ima i taj nedostatak da ni Paul ni ja ne vidimo što se dolje događa. Sa sedmog kata ne možete razaznati predmete manje od kovčega, a tko još uopće nosi kovčeg. Odjeća se vidi nejasno, njezine se boje pretvaraju u velike mrlje, a lica između kose i odjeće u male. Mogli biste nagađati kako u tim malim mrljama izgleda nečiji nos, oči ili zubi, ali čemu. Starce i djecu možete prepoznati po hodu. Između betonskog nebodera i ulice s dućanima na travi stoje kontejneri za smeće, a pokraj njih je pločnik. Od pločnika vode dva uzana puteljka kojima malo nedostaje da zatvore puni krug oko kontejnera. Kontejneri za smeće odozgo su razrovani ormari bez vrata. Jednom mjesečno zapale smeće u njima pa se iz njih diže dim. Ako prozori na stanu nisu zatvoreni, peku vas oči i osjećate grebanje u grlu. Život se odvija na ulici s dućanima, ali mi, nažalost, vidimo samo stražnja vrata dućana. Ma koliko brojili, nikad nam nije uspjelo razdijeliti dvadeset sedam stražnjih vrata na osam prednjih od prodavaonica namirnica, pekarnice, voćarnice, ljekarne, gostionice, postolarske radionice, frizera i dječjeg vrtića. Stražnji su zidovi prepuni vrata, ali dostavna kola istovaruju robu s ulične strane.

Stari postolar tužio se na nedostatak prostora i štakore. Zidovi radionice, u čijoj je sredini radni stol, od dasaka su.

Moj prethodnik uredio je radionicu čim se zgrada izgradila, rekao je postolar, ali zidovi su bili od dasaka. Moj prethodnik to ili nije znao iskoristiti ili mu je to bilo previše, ali daske nije ni za što upotrijebio. Ja sam u njih zabio čavle pa otkad o vezice, remenčice i pete na njih vješam cipele, više ništa nije izgrizeno. Ne može to tako: štakori izgrizu cipele, a ja to moram platiti. Pogotovo zimi, kad je glad velika. Iza dasaka je prostorija velika kao dvorana. Na samom početku, bio je neki praznik, svratio sam u radionicu, olabavio dvije daske ispod

stola i s džepnom se svjetiljkom u ruci uvukao unutra. Nisam mogao zakoraknuti, sve je bilo puno gnijezda štakora što su trčali i skvičali, rekao je. Oni ne trebaju vrata, nego prolaze u zemlji. Na zidovima je sva sila utičnica koje ničemu ne služe, a na stražnjem zidu četvera su vrata što vode do kontejnera za smeće. Vrata se ne mogu ni odškrinuti, da bi se štakori barem na nekoliko sati istjerali van. Ona na radionici od komada su lima, a više od polovice vrata u stražnjem zidu prema ulici s dućanima samo su uzidani komadi lima. Valjda su štedjeli na betonu, a utičnice su vjerojatno za slučaj rata. Rata će uvijek biti, dodao je smijući se, ali ne kod nas. Rusi nas po slovu ugovora imaju u šaci, oni neće doći. Ono što trebaju moramo im poslati u Moskvu, požderu nam sve žito i meso. A glad i batine ostave nama. Tko bi nas osvajao, imao bi samo troškove. Sve su države sretne da nemaju veze s nama, čak i Rusija.

Vozač dolazi, jede kiflu, ne žuri mu se. Košulja mu se opet izvukla iz hlača, kao da je cijelo to vrijeme vozio. S kiflom u ruci i jednim nabubrenim obrazom prolazi prstima kroz kosu, lica iskrivljenijeg nego što je to nužno dok se žvače. Stoji na ulazu u autobus i uređuje se, ali ne za nas. Nas gleda s mrzovoljnim izrazom lica kako se nitko ne bi usudio nešto mu reći. Ulazi. U drugoj mu je ruci druga kifla, a treća mu viri iz džepa na košulji. Tramvaj polako kreće. Otac s djetetom povukao je noge iz prolaza i smjestio ih između sjedala. Dijete liže prozorsko staklo, a otac mu, umjesto da ga odmakne od stakla, rukom pritišće zatiljak kako bi dijete malim, svijetloružičastim jezikom staklo doseglo. Dijete okreće glavu, gleda oca, hvata ga za uho i tepa. Otac mu ne briše slinu s brade. Možda sluša dijete. Ali potpuno odsutan gleda kroz prozor vlažan od sline, kao da je najnormalnija stvar to da po prozorskim staklima kaplje slina. Kosa mu je na zatiljku gusta i kratko ošišana, krzno. Blijeda koža glave na mjestu gdje je ožiljak.

Kad je došlo ljeto i kad su se pojavili prvi šetači s kratkim rukavima, meni i Paulu učinio se sumnjiv neki muškarac koji još i danas svaki dan deset minuta prije osam dolazi iz ulice s prodavaonicama, silazi s pločnika, obilazi oko kontejnera za smeće te se vraća u ulicu iz koje je došao. Paulu je to postalo glupo pa je natrpao papira u najlonsku vrećicu i s njom u ruci krenuo za muškarcem. Vratio se tek oko jedan popodne s dugačkim bijelim kruhom što se može nositi

pod rukom. S kruhom ispod ruke sljedeće je jutro u sedam i petnaest izašao na cestu i s prelomljenim se kruhom vratio kući u deset do osam, kad je muškarac već bio kod kontejnera. Muškarcu je četrdesetak godina, nosi zlatni lančić s križićem oko vrata, na unutarnjoj strani jedne ruke ima utetovirano sidro, a na drugoj ruci ime Ana. Stanuje u Ulici murvi u svijetlozelenoj kući u nizu i svako jutro, prije nego što krene prema kontejnerima za smeće, u vrtiću ostavlja uplakana dječaka. Ako se iz vrtića vraća kući, onda u našem stambenom bloku nema što tražiti osim promjene. Svakodnevni povratak kući zaobilaznim putem to svakako nije, ali Paul kaže:

On prolazi pokraj kontejnera za smeće, jer je blizu bar kraj kojega je teška srca prošao, a da nije ušao. To što smeće koje truli zaudara na rakiju olakšava mu savjest pa se može vratiti i u baru naručiti prvu rundu, nakon koje se sve sljedeće nižu same od sebe. Oko devet sati za njegov stol sjeda neki muškarac koji ispija samo dvije kave, ali ostaje sjediti za stolom do pet minuta prije dvanaest, kad muškarac odlazi po dijete. Dijete plače i u podne, kad ugleda muškarca da ga čeka.

Smrad iz kontejnera mene ne podsjeća na rakiju, ali kod pijanaca je to vjerojatno drukčije. No zašto muškarac i danas podiže glavu i gleda uvis kad prolazi ispred zgrade? I što je s pedesetogodišnjakom u smeđem ljetnom odijelu kratkih rukava koji mu radi društvo? Čini mi se da Paul misli na sebe kad kaže da čovjek zvjera uvis kako bi nadvladao osjećaj krivnje što se opija. I zašto dijete zaplače čim ga ugleda? Možda nije njegovo. Paul nema pojma o čemu govori kad kaže:

Tko bi posudio tuđe dijete?

Paul nikad ne ide u nabavku, inače bi znao da ljudi posuđuju tuđu djecu kako bi u prodavaonici dobili više porcija mesa, mlijeka i kruha.

Zašto taj pijanac svako jutro i svako podne ide amo-tamo, pita Paul, koji ga je pratio samo jedno jutro i podne. Sve to može biti slučaj, a ne navika. Albu je školovan za te stvari. Ne bi li me zbunio, u kratkim ili dužim vremenskim razmacima barem me triput pita jednu te istu stvar, prije negoli se potpuno zadovolji odgovorom. Tek tada kaže;

Vidiš, stvari se povezuju.

Paul misli da bih i ja trebala pratiti pijanca, ako nisam zadovoljna onim što je on otkrio. Radije ne bih. S vrećicom u ruci i kruhom pod

rukom ne postajete nevidljivi i možete se odati.

Više ne prilazim prozoru u deset do osam, iako mi svako jutro padne na pamet da pijanac prolazi ulicom i pilji uvis. Više to i ne spominjem, jer Paul tada postaje svadljiv, kao da ne može živjeti bez tog pijanca, a ne bez mene. I kao da bi nam život bio lakši kad taj muškarac ne bi bio samo običan otac razapet između svog sina i alkoholizma.

Može biti, kažem, ali usput nas špijunira.

Vozač je noktom poskidao zrnca soli s druge kifle. Krupnija zrnca štipaju za jezik i oštećuju zubnu caklinu. Osim toga, od soli se žeđa, a vozač možda ne želi neprestano piti, jer za vožnje ne može na zahod, a i kad bi više pio, jače bi se znojio. Djed mi je pričao kako su u logoru ljudi prali zube solju iz ishlapjele vode. Stavili bi sol na vrh jezika i rastrijali je po zubima. No ta je sol bila fina poput prašine. Vozač je pojeo kiflu, a zatim je iz boce potegnuo - nadam se - gutljaj vode. Križanjem prolazi nenatkriven kamion natovaren ovcima. Ovce su tako zbijene u prikolici da se ni od trešnje ne mogu prevrnuti. Ne vide im se ni glave ni trbusi, samo crna i bijela vuna. Tek se u zavoju među njima nazre i pseća glava. Naprijed, pokraj vozača, muškarac s planinarskim šeširićem, tamnozelenim poput jele, kakav nose pastiri. Stado ovaca vjerojatno prevoze na neku drugu livadu. U klaonicu ne bi vozili i psa.

Neke stvari postaju neugodne tek kad o njima progovorimo. Naučila sam pravodobno zašutjeli, pa ipak najčešće prekasno, jer nakratko želim nametnuti svoje mišljenje. Uvijek kad Paul i ja ne razumijemo što muči druge, strahovito se posvadimo. Svađa se začas rasplamsa, jedna riječ izaziva drugu, još težu. Mislim da u tom pijancu vidimo sve ono što muči najviše nas same. A to, iako se volimo, nije uvijek isto. Alkohol muči Paula više od toga što mene pozivaju na saslušanja. Tih dana Paul pije najviše i upravo tada nemam pravo to mu predbacivati, iako me to što pije muči više od...

I moj prvi muž bio je tetoviran. Iz vojske se kući vratio s tetovažom na prsima; ružom što probada srce. Ispod ružine stapke bilo je moje ime. Ipak sam ga ostavila.

Zašto si nagrdio vlastitu kožu, ruži što probada srce mjesto bi bilo jedino na tvom nadgrobnom spomeniku.

Zato što su dani bili dugi, što sam mislio na tebe i što je većina napravila to isto. Osim nekoliko trtaroša, kakvih se svugdje nađe.

Nisam željela otići s nekim drugim, kao što je on to mislio, nego sam željela otići od njega. A on je zahtijevao račun na kojem bi bili navedeni svi razlozi. Ja mu nisam mogla navesti ni jedan.

Zar si se razočarala u meni, pitao me, ili sam se promijenio?

Ne, ostali smo onakvi kakvi smo bili kad smo se sreli. Ljubav ne stoji na mjestu, a naša je stajala dvije i pol godine. Pogledao me i kad sam zašutjela rekao:

Ti si jedna od onih kojima tu i tamo treba batina, a ja to nisam bio kadar učiniti.

Mislio je to ozbiljno, jer je znao da na mene nikad ne bi mogao dići ruku. I ja sam tako mislila. Do toga dana nije bio u stanju zalupiti vratima ni u srdžbi.

Bilo je već sedam i pol navečer. Molio me da prije zatvaranja prodavaonica odem s njim kupiti kovčeg. Sljedećeg jutra namjeravao je otići na dva tjedna u planine. Ja sam za to vrijeme trebala za njim patiti. Ta bi dva tjedna začas prošla. Ni naše dvije i pol godine nisu puno značile.

Izašli smo iz prodavaonice i šutke hodali gradom. On je nosio kovčeg. Budući da se prodavaonica zatvarala, prodavačica nije stigla isprazniti kovčeg pa je bio pun papira, a na ručici mu je još visjela ceduljica s cijenom. Dan prije nad gradom je bio prolom oblaka, nabujala rijeka boje gline valjala se između vrba. Moj je muž stao nasred mosta i zgrabio me za ruku. Meso mi je pritisnuo do kosti, tako da me uhvatila jeza, i rekao:

Pogledaj ovu nabujalu rijeku. Ako me ostaviš dok budem u planini, skočit ću u nju.

Između nas je visio kovčeg, a iza leđa moga muža voda s granjem i prljavom pjenom na površini. Zavikala sam: Skoči odmah, tu preda mnom, onda ne moraš ići u planine.

Udahnula sam i unijela mu se u lice. Nije bila moja krivnja što je mislio da ga želim poljubiti. Otvorio je usta, ah ja sam ponovila:

Skoči, ja preuzimam odgovornost.

Ruku sam istrгла iz njegove, tako da mu obje budu slobodne i da može skočiti te se ukočila od straha da će to i učiniti. Tek tada sam se sitnim koracima i bez osvrtnja počela udaljavati kako se on ne bi

morao ustručavati i kako bih se ja dovoljno udaljila od utopljenika. Stigla sam gotovo do kraja mosta kad sam iza leđa začula njegovo dahtanje. Gurnuo me prema ogradi i pritisnuo o nju prignječivši mi trbuh. Zgrabio me za zatiljak i licem gurao prema vodi koliko mu je ruka bila dugačka. Cijelom sam težinom tijela visjela preko ograde mosta, noge su mi se odvojile od tla, a on mi je koljenima stisnuo listove nogu. Zatvorila sam oči i čekala da mi, prije nego što padnem, uputi kakvu riječ oprostaja. Bio je kratak i rekao:

Tako.

Tko zna zašto je, umjesto da opusti koljena i pusti me da padnem, olabavio stisak na mom zatiljku tako da sam stala na tlo te zakoraknuo unatrag. Otvorila sam oči, što su mi se sa čela polako počele vraćati na lice. Crveno-plavo nebo visjelo je kao da klizi prema tlu, a u rijeci su se vrtjeli smeđi virovi. Počela sam bježati, prije negoli primijeti da sam još živa. Nisam namjeravala stati. Od užasa mi je počeo poskakivati jezik, uhvatila me štucavica. Pokraj mene prolazio je muškarac što je gurao bicikl te mi pozvonivši doviknuo:

Hej, slatkice, zatvori njuškicu da ti srce ne nazebe.

Zastala sam teturajući; nogu klecavih, ruku otežalih. Gorjela sam i smrzavala se, pa iako nisam daleko odmakla, samo komadić puta, iznutra je to bilo pola zemaljske kugle. Na zatiljku sam još osjećala bol od željezno čvrstog stiska. Muškarac je odgurno bicikl u park, a iza njega plazila je pijeskom valovita brazda od gume na biciklu, asfaltirana cesta preda mnom bila je prazna. Park crnozelene boje strmo se uspinjao, jer nebo je pokušalo dohvatiti stabla. Mučilo me što se događa na mostu pa sam se neprestano osvrtala. Nasred mosta, na mjestu s kojega sam pobjegla, još je uvijek stajao kovčeg. A na mjestu s kojega sam pobjegla pred smrću stajao je on i gledao u rijeku. Između dva štucanja čula sam ga kako zvižduče. Vrlo melodično i bez zastajanja pjevušio je pjesmu koju sam ga ja naučila. Štucanje je prestalo, od užasa se zamrznulo. Uхватила sam se za vrat i pod rukom osjetila kako mi grkljan poskakuje. Sve se dogodilo onoliko brzo koliko brzo jedno drugomu možemo nanijeti zlo. A onaj je na mostu zviždukao:

Drvo ima krošnjju,

Voda ima čaj,

Novac ima papir,
A u srcu sniježi,
U krivo se vrijeme bijeli.

Danas razmišljam o tomu kako me, nasreću, uhvatio za zatiljak. Tako ja nisam bila ona koja je izazvala svađu, ali je on bio taj kojemu je malo nedostajalo da ubije. I sve to zato što me nije mogao udariti i što je zbog toga prezirao sebe.

Otac je zadrijemao i dijete držao tako omlitavjelim rukama da sam pomislila: svakog će trena pasti. Uto ga je dijete cipelicama udarilo u truh. Otac se preplašio i povukao dijete na krilo. Dječje su sandalice lamatale zrakom, kao da su ih roditelji jutros skinuli s neke igračke i obuli ih djetetu. Novi potplati na kojima dijete nije napravilo ni korak po cesti. Otac je djetetu dao rupčić da se njime zabavlja. Na rupčiću je čvor u kojem je zavezan neki tvrd predmet kojim dijete udara o staklo. Možda novčić, ključ, čavao ili vijak, što ga otac ne želi izgubiti. Vozač je čuo lupanje o staklo, okrenuo se i doviknuo: Samo ti udri, takvo staklo nije jeftino. Ne boj se, kaže otac, ništa nećemo razbiti. Kuckajući prstom po staklu, pokazuje na ulicu i govori: Pogledaj onu bebu u kolicima, manja je od tebe. Dijete ispušta rupčić iz ruke i kaže: Mama. Vidi neku ženu što gura dječja kolica. Otac kaže: Naša mama ne nosi sunčane naočale, jer onda ne bi vidjela kako su ti oči plave.

Kad me Paul pita za mog prvog muža, ja kažem:

Sve sam zaboravila, više se ničega ne sjećam.

Mislim da ja pred Paulom imam više tajni nego što ih on ima preda mnom. Lili je jednom rekla da tajne ne nestaju kad se ispričaju. Može se ispričati samo ono nebitno, ali ne i srž stvari. Kad njoj nešto pripovijedam i ništa ne prešućujem, možda se tada dotičem biti.

I ti to zoveš nebitnim, rekla sam, kad sve ode tako daleko kao onda na mostu.

Ali ti pričaš o onomu što ti odgovara, rekla je Lili.

Ma što bi mi odgovaralo, uopće mi ne odgovara.

Naravno da je to nešto što govori protiv njega, ali i protiv tebe, rekla je Lili, no tebi to ipak odgovara, jer o tomu možeš govoriti onako kako želiš.

Onako kako je bilo, a ne kako mi odgovara. Ti ne vjeruješ da bih ti ja rekla nešto što bi ti meni prešutjela, zato to nazivaš nebitnim

stvarima.

Riječ je o tomu da je tajna u vezi s mojim očuhom uvijek ista, i onda kad svakog dana o njoj govorim onako kako želim.

Ne želim razbijati glavu još i o pijancu pokraj kontejnera za smeće. Tko zna što on misli; vidio me kako danima gledam odozgo s prozora. Budući da se tako dugo nismo mogli složiti oko pijanca, Paul i ja smo se ostavili nagađanja o ljudima na cesti. O tomu hodaju li u četverokutu, krugu ili ravno. Ne poznajemo ih, a što i možemo vidjeti kad cestom prolazimo pokraj njih? To što prolaze pokraj vas kao da su im pete naprijed, a prsti odostraga, nema nikakve veze s njihovim stopalima, nego samo sa mnom. Naravno, unatoč tomu neprestano gledamo kroz prozor. O autu što je bez svrhe parkiran ispred stražnjih vrata prodavaonice, gdje nitko normalan ne smije parkirati, nema se što nagađati. No i time se bavimo više nego što je potrebno.

Ja radije gledam kroz kuhinjski prozor. Preko velikog komada neba prelijeću lastavice vrteći se u vlastitom krugu. Danas ujutro letjele su nisko, a ja sam, žvačući svoj orah, po njima vidjela da je vani dan. Budući da su me službeno pozvali, bit će to dan od prozora, iako kroz prozor pokraj majorova stola vidim pola stabla. Otkako me pozivaju, krošnja mu se sasvim sigurno razrasla za cijelu širinu ruke. Zimi vrijeme prolazi na kori stabla, a ljeti na lišću. Lišće kima ili odmahuje glavom, ovisno o vjetru. No to mi nije važno. Kad mi Albu postavi kratko pitanje, želi brz odgovor. Ali kratka pitanja nisu i najjednostavnija.

Moram razmisliti.

Smisliti neku laž, kaže on, ali da bi se brzo smislilo neku laž, treba biti pametan, što ti nažalost nisi.

Dobro, onda sam glupa, ali ne toliko da kažem nešto što bi mi štetilo. Nisam dovoljno glupa da bi me Albu, dok na mom licu proučava govorim li istinu ili laž, prisilio da nešto kažem. Oči su mu nekad hladne, a nekad me tako sažiže pogledom da...

Ponekad se u meni probudi Lili, koja Albu predugo gleda u oči.

Stružem cipelama ispod stola, tada nije takva tišina.

Drvo ima krošnju.

Voda ima čaj.

Novac ima papir,

A u srcu sniježi,
U krivo se vrijeme bijeli.

Pjesma je to za ljeto i zimu, ali za pjevanje na otvorenom. S lišćem i snijegom u mislima ovdje unutra začas upadnete u nečiju klopku. Ne znam koja je to vrsta stabla, inače bih u glavi pjevušeći ponavljala jasen, bagrem ili topola. Okrećem gumb na košulji koja još raste. Kad sjedim za tim stolićem, nikad se ne mogu približiti krošnjama kao major Albu. Nas dvoje istodobno gledamo stablo, a ja poželim pitati:

Koje je to stablo?

To bi odvratilo njegovu pozornost. On sasvim sigurno ne bi odgovorio, nego bi pomaknuo stolac naprijed i dok bi mu oko gležnjeva nogavice klizile amo-tamo, uzvratio bi, okrećući pečatnjak i igrajući se okrajkom olovke, protupitanjem:

Zašto te to zanima?

Što da mu na to odgovorim? On ne zna ni zašto uvijek odijevam istu bluzu, jednako kao što on nosi isti pečatnjak. Zašto okrećem veliki gumb, isto tako ne zna. A ja ne znam zašto je na njegovu stolu uvijek poput šibice kratka, na rubovima izgrizena, olovka. Muškarci nose pečatnjake, a žene naušnice. Vjenčani prstenovi izazivaju praznovjerje; ljudi ih ne skidaju s prsta do smrti. Kad umre muž, njegova udovica preuzima prsten te ga dan i noć nosi na srednjem prstu, do svog prstena. Kao i svi oženjeni, i Albu, dok je u službi, nosi uzak vjenčani prsten. Čini mi se da samo pečatnjak ne pristaje uz njegov posao: nakit i mučenje ljudi. Pečatnjak uopće nije ružan i kad ne bio njegov, bio bi lijep. Kao i oči, obrazi i usne resice na Albuovu licu. Lili bi se sasvim sigurno bila podala njegovu milovanju, možda bi mi ga jednog dana bila predstavila kao svog ljubavnika.

Dobro izgleda, bila bih morala reći.

Lilinoj ljepoti niste mogli naći mane; ali ono što ste vidjeli ne bi vas zaprepastilo. U svojoj biste zaprepaštenosti odjednom poželjeli zaštititi i rukom joj prekriti nos, pregib na vratu, uho ili koljeno, zabrinuli biste se i pomislili na smrt. No ja nikad nisam pomislila na to da bi se ta koža jednom mogla naborati. Između mladosti i smrti nikad mi kod Lili nije palo na pamet starenje. Na Albuovoj koži ono je vidljivo, kao da nema veze s njegovim mesom. To je čin koji su mu dodijelili zbog zasluga u radu. Nakon te dobi više mu se ništa neće

dogođati, ostaje samo ta nadmoć, tu smrti nema. Ja mu je želim. Albuova ljepota kao da je skrojena za preslušavanje. On izgleda besprijekorno i njegov izgled neće stradati zbog njegove sline na mojoj ruci. Možda ga upravo ta suprotnost sprečava da spomene Lili. Izgrizena olovka na njegovu pisaćem stolu ne pristaje mu, nikomu te dobi. A Albu sasvim sigurno ne mora štedjeti na olovkama. Možda je ponosan na to što njegovu unuku izbijaju zubi. Unukova bi slika mogla zamijeniti okrajak olovke na stolu, samo što je i ovdje, kao i u svim uredima, vjerojatno zabranjeno imati obiteljske fotografije. Možda je takav okrajak olovke najprikladniji za kosi rukopis, a možda bi se dugačka olovka brusila o njegov pečatnjak. Ili bi taj okrajak olovke meni trebao pokazati koliko se piše o takvima kao što sam ja. Mi sve znamo, kaže Albu. Može biti, tu se slažem s Lili. ali znaju samo za nebitne stvari vezane uz mrtve. Ali ništa o tajnama, o Lili, koju Albu nikad ne spominje. Ništa o sreći i razumu, koji će sutra učiniti nešto za što ja danas još ne znam. I ništa o slučaju koji će se možda dogoditi prekosutra. Ta ja živim...

Nije nimalo neobično što Albu i ja istodobno gledamo stablo. I moj ili njegov stol, komad zida, vrata ili pod gledamo istodobno. Ili on svoju olovku, a ja svoje prste. Ili on svoj prsten, a ja svoj veliki gumb. Ili on moje lice, a ja zid. Ili ja njegovo lice, a on vrata. Netremice se gledati u lice umara, pogotovo mene. Ja ovdje vjerujem samo predmetima koji se ne mijenjaju. Ali stablo raste, a moja se bluza zove po njemu. Ja, istina, kod kuće ostavljam sreću, ali bluza koja još raste ovdje je.

Kad se ne moram odazvati na službeni poziv, hodam uličicama do korza u gradu. S topola pada kiša bijelih cvjetova ili žutog lišća. A kad sa stabla ništa ne pada, puše samo vjetar. Još dok sam radila u tvornici, barem dvaput godišnje uspjelo bi mi oko podneva otići u grad. Nisam znala da u to doba toliki ljudi nisu na poslu. Za razliku od mene svi primaju plaću i šeću se kojekuda. Za radnog vremena izmislili su pucanje cijevi, bolesti, pokope, a prije nego što odu u šetnju, nadređeni i kolege još ih i žale. Ja sam jedan jedini put slagala da mi je umro djed jer sam odmah u devet, čim se otvore prodavaonice, željela kupiti par sivih cipela s visokom potpeticom. Ugledala sam ih u izlogu kasno popodne dan prije. Slagala sam, otišla u grad, kupila cipele i laž se obistinila. Četiri dana poslije moj je

djed jedući za stolom mrtav pao sa stolca. Pošto sam rano ujutro primila telegram, gurnula sam tri dana stare cipele pod mlaz vode da nabubre od vlage. Ujutro sam ih obula, otišla u ured i rekla da me neće biti sljedeća dva dana jer u kuhinji imam poplavu. Uvijek kad slažem nešto ružno, to se i obistini. Odvezla sam se na pokop. Cipele su mi se sušile na nogama dok smo se kotrljali pokraj malih kolodvora. Izašla sam tek na jedanaestom. Svijet se okrenuo naopako: pokop iz svoje laži odnijela sam u gradić i na groblju stajala usred poplave u kuhinji. Komadi zemlje odzvanjali su udarajući o poklopac lijesa, kao što su sive cipele odzvanjale na stazi iza lijesa.

Tada sam još znala dobro lagati. Nitko me ne bi uhvatio. Ali nevolja iz koje bi laž proizlazila uzela bi me za riječ. Otad mi je draže da me uhvate u laži nego da me snađe nevolja. Iznimka je Albu, njemu znam dobro slagati.

Moj je odlazak u grad bez cilja. A odlazak u tvornicu bio je bez smisla. Teško je povjerovati da se besmislenost bolje skriva u danima. Kad sjednem za stol na terasi neke kavane i naručim sladoled - kao što sam to učinila jučer - sljedeći trenutak već poželim kolač. Zapravo bih željela samo sjediti, ali čak ni to, željela bih samo na trenutak ne hodati. Privlačim stolac k stolu ne bih li se ugodnije osjećala. Čim stolac namjestim, već bih najradije skočila i krenula, ali ne i ponovno hodala. Stolci ispred kavane iz daljine se čine nekim ciljem, zovu vas da zastanete, krajevi stolnjaka lepršaju. Nestrpljenje se javlja tek pošto sam se udobno smjestila na stolcu. Sladoled dolazi kad me već odavno prošla volja za njim. Stol je okrugao, kao i posuda za sladoled i kuglice sladoleda. Zatim dolaze ose okruglih glavica i nasrću na hranu. Iako bih nekoliko puta morala okrenuti svaki novčić prije negoli ga potrošim, ne mogu pojesti ništa od onog što sam platila.

S besmislenošću izlazim lakše na kraj nego s besciljnošću, umjesto laži u tvornici sada izmišljam ciljeve u gradu. Pratim žene svojih godina. Satima sam u prodavaonicama odjeće i isprobavam ono što se njima sviđa. Upravo sam jučer namjerno isprobala prugastu haljinu obukavši leđa sprijeda, popravljala nešto na njoj, položila dlanove oko izreza na vratu kao da su ovratnik, a prste opustila kao da su vrpca. Haljina mi se počela sviđati. Ali na nešto nisam

računala: na osjećaj da se odvajam od same sebe. Haljina je izgledala kao da se od nje moram na brzinu oprostiti. Usta su mi poprimila ogorčen izraz, nije mi padalo na pamet ništa što bih sebi mogla reći za tako kratko vrijeme koje mi je ostalo. Htjela sam se oduprijeti svom nestajanju i rekla sam:

Zašto baš sada? Bez mojih nogu nećeš moći otići.

Rekla sam to glasno i zacrvenjela se. Ne želim biti kao oni koji izgledaju izobličeno jer naglas razgovaraju sami sa sobom. Neki pjevaju. Ne želim da netko pokraj mene odmahuje glavom jer sam razmišljanje zamijenila govorom. Veće je poniženje ako vas potpuno nepoznati ljudi čuju nego ako vas ne vide ili gurnu laktom. Iako me sasvim sigurno čula, neka je žena, zbog koje nisam ušla u dućan, odgrnula zavjesu na kabini, bez ustručavanja stavila ručnu torbicu na stolac i upitala;

Je li ovdje zauzeto?

Zar ne vidite da razgovarate sa mnom, a ne sa zrakom.

Onako uzbuđena, izgubila sam iz vida ženu koju sam pratila. Isprobavam haljine ne bih li postala toliko lijepa da nestanem. U haljinama koje druge žene žele kupiti nemam što tražiti, najmanje sebe. Te me haljine utegnu i stoje mi puno lošije nego drugim ženama. U tvornici bih odjenula najljepše haljine i poput gizdave kokoši prolazila dvoranom za pakiranje, do vrata i natrag. Kad bi se šivala odjeća koja se izvozila na Zapad, prije svake bih isporuke svratila gore do Lili. Isprobala bih dva-tri modela jedan za drugim.

Sad je dosta, rekla bi Lili.

Jer to je bilo strogo zabranjeno. Suknje, hlače i jakne nije bilo tako strogo zabranjeno isprobavati kao bluze i haljine. Prije Prvog svibnja, prije međunarodnog praznika rada, i još jednom u kolovozu, Dana oslobođenja od fašističkog jarma, mogli smo u tvornici kupiti odjeću. Namještenici iz ureda pokupovali bi većinu toga. Odjeća je elegantnija, nije skuplja od one u prodavaonicama tekstila, ali je nažalost prepuna grešaka u tkanju i mrlja od ulja kojim se podmazuju šivaći strojevi, inače bi bila prefina za našu kožu. Neki bi pokupovali pune vreće odjeće. Bolje biti dotjeran u odjeći s greškama u tkanju i mrljama od ulja, koje se ne mogu očistiti, nego nositi lošu odjeću iz dućana za raj. Nisam trpjela greške u tkanju i mrlje od ulja, a, osim toga, znala sam koliko je lijepa odjeća kakvu mi

ne smijemo kupiti. Odijevati Talijane, Kanađane, Šveđane, Francuze u svako godišnje doba da bi lagodnije živjeli, krojiti, šiti, oplemenjivati tkaninu, glačati, pakirati i pritom znati da nisi vrijedan onoga što je sašiveno. Mnogi su sasvim sigurno mislili:

Bolje nekoliko grubih grešaka u tkanju i crne mrlje od ulja nego ništa.

Te haljine nisam kupila zbog grešaka u tkanju i mrlja, a i zato što tvornicu u kojoj smo provodili cijeli dan nisam željela gledati i kod kuće. Niti nedjeljom šetati parkom u škartiranoj odjeći i jesti sladoled u slastičarnici. Na vama zavidni pogledi, postajete upadljivi, svatko zna gdje radite i odakle vam ta odjeća.

Kad bismo se Lili i ja odvezle na korzo, ja bih, umjesto da se šećem, ulazila u prodavaonice, a Lili je čekala ispred. Nisam se morala žuriti. Lili nije bilo drago kad bih prebrzo izašla. Stajala je leđima okrenuta izlogu i gledala nebo, drveće, asfalt, a sasvim sigurno i starije muškarce. Morala bih je povući za ruku, kao da sam ja čekala nju, a ne ona mene. Rekla bih:

Onda, idemo?

Zar ti se žuri, pitala bi ona, zar nismo u šetnji?

Možemo polako krenuti, samo da se maknemo odavde.

Nisu ti se svidjele haljine?

A što se tebi ovdje sviđa?

Ona bi coknula jezikom:

Mekan korak i malo pognuta leđa, to mi se sviđa.

I?

Što i?

Koliko si ih vidjela, pitala sam.

Njezina nezainteresiranost za dućane nije imala veze s tvornicom. Ni prije toga Lili nije marila za haljine. Unatoč tomu muškarci su se za njom osvrtni. Ni meni ne bi bila promakla da sam bila muškarac. Što je Lili bila lošije odjevena, to je upadljivija bila njezina ljepota. Njoj je bilo lako, a ja sam bila tašta još kao dijete. Kad mi je bilo pet godina, plakala sam jer mi je novi kaput bio prevelik. Djed mi je rekao:

Već ćeš narasti, pa će ti kaput pristajati. Prije su ljudi, čak i oni bogati, i to u dobrim vremenima, u životu imali možda dva ili tri kaputa.

Navukla sam na sebe kaput jer sam morala. Skinula sam ga čim sam zamakla iza prvog ugla kraj tvornice kruha. Radije sam bila prehladna nego ružno odjevena. Kad mi je dvije godine poslije kaput konačno pristajao, svlačila bih ga jer je bio prestar i ružan.

Kad bih sad išla svojoj frizerki, morala bih izaći na stanici između dva studentska doma. Radije bih otišla na trajnu ili na frizuru na krupne kovrče, kakve nose postarije tajnice. Ma što, radije bih se ošišala do gola i ne prepoznala samu sebe točno u deset sati nego da moram pokucati na Albuova vrata. Radije bih izgubila razum i pri rukoljubu svaku kontrolu nad sobom. Sunčana mrlja zagrijava vozačev obraz, prozor pokraj njega otvoren je, vjetra nema. Vozač briše zrnca soli s upravljačke ploče, drugu kiflu ne dira. Zašto je kupio tri, ako je sit već nakon jedne? Samo tako zaustaviti tramvaj, odjuriti u dućan te, vrativši se, pred onima koji ga čekaju odglumiti veliku glad, koju uopće ne osjeća! Dijete je zaspalo s rupčićem u ruci. Otac naslanja glavu na prozorsko staklo. Kosa mu blista, iako je zagasita i masna od višednevnog nepranja. Sunce u nju žari sjaj. Zar muškarac ne osjeća da je staklo vruće od sunca vani. Mene ono ne ostavlja na miru sve do zavoja. Možda i tada ostane na drugoj strani, ne želim se pred Albuom pojaviti sva znojna. Ne znam bih li se na mjestu tog oca premjestila. Kad je malo putnika, svi bulje u vas. Trebate neki razlog. Otac bi mogao sjesti u sjenu kad god želi, dijete je dovoljan razlog. Kad bi dijete plakalo, otac bi se mogao premjestiti i vidjeti plače li dijete zbog sunca. U punim kolima to ne bi bilo moguće. Ondje bi bilo dobro svako slobodno sjedalo, ondje bi dijete moglo plakati koliko želi, a da nitko ne bi pomislio da je to zbog sunca, nego bi se svi pitali zašto taj glupi otac nema dudu za tog posranog drekavca.

Na razrovanu putu iza drvoreda, gdje je prašina najveća, ljeti bih se najradije igrala sa sinom portira u tvornici kruha. Dječak je šepao od rođenja i polako se vukao za mnom. Sjeli bismo u najdublju jamu na cesti, on bi savio desnu nogu, a lijevu ukočenu, tanju, ispružio. Imao je okretno ruke, kovrčavu kosu i žućkastu put. Zadubili bismo se u igru i od prašine pravili zmije koje su puzale jedna preko druge.

Tako sljepići pužu kroz brašno, rekao je, zato su u kruhu rupe.

Ne, rupe su u kruhu od kvasca.

Ne, od zmija su, pitaj mog oca.

Zmije bi bile mogle puzati po jami pola dana, sve dok se iz tvornice kruha s torbom u ruci ne bi vratio njegov otac. Ali čim bih zaprljala haljinu, ja bih postala nesretna i otrčala svojoj kući. Ostavila bih dječaka samog s njegovim sljepićima. Dva je tjedna na tvorničkoj porti sjedio drugi portir. Zatim se vratio dječakov otac, ali sa sobom nije doveo dječaka. Operirali su mu ukočenu nogu i dali mu prejaku narkozu. Nije se više probudio. Otišla sam sama na razrovanu cestu gdje su stabla u drvoredu rasla u gustom nizu, dršćući od straha, kao da su mi stabla prijetila da će se dječak, koji je doduše umro kod kuće, ipak ovamo doći igrati. Sjela sam u prašinu i napravila zmiju, tanku i dugačku poput njegove ispružene noge. Sparušena trava uz put. Suze su mi s brade kapale po zmiji i pretvarale se u uzorak. Oduzeli su mi dječaka. Možda je s neba vidio da se i dalje želim s njim igrati.

Dok prijepodne besciljno hodam gradom, oduzeli su mi Lili. Dani kada me ne zovu na saslušanje čine mi se kratkim. I onda kad ne znam što Albu želi od mene, on sa mnom nešto smjera. Ja trebam veliki gumb na svojoj bluzi i lukavu laž, ništa više. Što smjeram sama sa sobom dok lutam, manje mi je jasno od onoga što od mene želi Albu.

Učinila sam glupost što sam jutros prije osam promatrala lastavice, a kod Albu sam morala biti točno u deset. Ne želim misliti na lastavice. Ni na što ne želim misliti, jer jedino što moram učiniti jest odazvati se na službeni poziv, ništa drugo. Ponekad mislim da lastavice ne lete, nego da se voze ili plivaju. Prošlo ljeto Paul je još imao crveni motor, češku javu. Svaki bismo se tjedan jednom ili dvaput odvezli na rijeku iza grada. Voziti se kroz polja graha, to je bila sreća. Kako se iznad puta nebo širilo, postajala sam sve bezbrižnija. Lijevo i desno promicao je labirint od crvenih cvjetova, što bi se zanjihali kad bismo se provezli pokraj njih. Nije se vidjelo da svaki cvijet ima dva okrugla uha i otvorene usne, ali ja sam to znala. Polja su se graha protezala unedogled, nisu se vidjeli redovi kao na poljima kukuruza. I onda kad se sve stabljike osuše, a vjetar slomi listove na njima, polje kukuruza u kasno ljeto još uvijek izgleda kao da je upravo počešljano. U poljima kukuruza nikad se ne osjećam bezbrižno, ni onda kad nebo leti. Samo bih u poljima graha od sreće toliko izgubila glavu da bih s vremena na vrijeme morala zatvoriti oči.

Kad bih ih ponovno otvorila, nebo je bilo sasvim drukčije: lastavice su već odavno letjele drugom putanjom.

Čvrsto sam se držala Paulu za rebra, zviždukala pjesmu o lišću i snijegu, osluškivala motor, ali ne i sebe. Inače nikad ne zviždim, jer to morate naučiti kao dijete, a ja kao dijete nikad nisam zviždala. Uopće ne znam zviždati. Otkako je moj prvi suprug zazviždukao na mostu, uvučem vrat čim čujem zviždanje. U poljima sam graha međutim počela zvižducati sama od sebe. To je bila sreća, jer mi ništa od onog što znam ne polazi za rukom kao zviždukanje u polju graha. U poljima graha bila sam jednako glupa kao i sreća. Na rijeci nikad nisam uspijevala biti sretnom, mirna bi me voda smirila, čak i onda kad bih se sjetila mosta. Da se mirom može postići sreća, to je isključeno. Kad smo došli na rijeku, ja sam bila zbunjena, a Paul nestrpljiv. On se veselio rijeci, a ja povratku kroz polja graha. Paul je stao u vodu do gležnja i pokazao mi crnog vilinog konjica. Trbuh mu je visio između krila poput staklenog vijka. Rukom sam pokazala kupine na obali pokraj sebe; crni grmovi presijavali su se na suncu. Na obali preko puta crni su čvorci sjeli na svijetle, četvrtaste bale sijena na strništu. Njih nisam pokazala Paulu, jer sam razmišljala o mrljama od lastavica na nebu, ne shvaćajući kako se ta crna boja raspodijelila po ovakvom ljetnom danu sprženom od sunca. Smeteno sam se nasmijala, podigla komad kore od stabla i bacila je Paulu pred noge. Zatim sam rekla: Čuj, lastavice uopće ne mogu letjeti tako brzo kako se čini, služe se nekim trikovima.

Nožnim prstima Paul je uhvatio koru od stabla i potopio je. Kad je podigao stopalo, ona je, sjajna i crna, ponovno isplivala na površinu. Paul je rekao: *Aha*.

Nakratko je podigao pogled, ipak dovoljno dugo da mu u očima vidim crne mrlje. Čemu pitati kakvo mu je to tamno voće u očima kad njemu lastavice nisu vrijedne spomena i kad mu je tijelo ovdje, a misli negdje sasvim drugdje. U jasenovima šušкао je vjetar. Osluškivala sam lišće, a Paul je možda osluškivao šum vode. Nije želio razgovarati.

Sljedeći sam dan u tvornici isprobala *aha* na Neluu, kad je s listom i šalicom kave između dva prsta prišao mojem stolu. Govorio je o veličini gumba za ženske ogrtače koje smo tog mjeseca šili za izvoz u Francusku. Vršci brkova micali su mu se iznad usne poput

lastavičjih repova. Obratio mi se izravno s nekoliko rečenica. Kad je došao do tjednog plana, na bradi sam mu već brojila dlačice koje nije obrijao. Podigla sam pogled potraživši njegov. Kad su nam se zjenice susrele, ispalila sam;

Aha.

Nelu je zašutio i otišao do svog stola. Isprobala sam i druge riječi, na primjer: je i hm. Ali aha je bila najbolja.

Kad su me uhvatili s ceduljicama, Nelu je poricao da me prijavio. Poricati može svatko. Od prvog supruga rastala sam se kad smo pakirali bijela lanena odijela za Italiju. Nakon našeg zajedničkog desetodnevnog službenog puta Nelu je i dalje želio sa mnom u krevet. Ali ja sam si dala u zadatak da se udam na Zapadu i u deset stražnjih džepova hlača umetnula sam po ceduljicu Čekam te, svoje ime i adresu. Bila bih pošla za prvog Talijana koji bi mi se javio i svidio.

Na prvoj sjednici, kojoj ja nisam smjela prisustvovati, moje su ceduljice osudili kao prostituciju na radnom mjestu. Lili mi je pričala kako se Nelu zalagao da to proglase veleizdajom, ali nikoga u to nije mogao uvjeriti. Budući da nisam bila član Partije, a to mi je bio prvi prijestup, odlučili su dati mi priliku da se popravim. Nisam dobila otkaz. Poraz za Nelua. Osoba zadužena za ideološki rad donijela mi je u ured dva pismena ukora. Jedan sam primjerak morala potpisati kao potvrdu da sam ga primila na znanje, a kopija je ostala na mom radnom stolu.

Da je mogu uramiti, rekla sam.

Neluu to nije bilo nimalo smiješno. Sjedio je na stolcu i šiljio olovku.

Što će ti Talijani? Dođu, poševе te, poklone ti par najlonki i dezodorans, a onda odu kući svojim fontanama. Ako im popušiš, dobiješ i parfem.

Gledala sam kako s olovke pada drvena čipkica i brašnasti grafit od šiljenja, a zatim sam ustala. Podigla sam list s ukorom iznad Neluove glave i ispustila ga. Lepršajući po zraku, list je bez ikakva zvuka pao na stol pod njegovu bradu. Nelu se okrenuo prema meni i pokušao se nasmijati, blijed poput zida. Uto je nepažnjom laktom gurnuo tek našiljenu olovku. Gledali smo je kako se kotrlja sa stola i čuli kako udara o pod. Nelu se sagnuo pa više nisam vidjela jednolično

micanje njegovih jagodičnih kostiju. Vršak olovke puknuo je. Nelu je rekao:

Pala je na našiljeni, a ne na tupi vrh.

I ja se čudim, rekla sam, kod nekoga kao ti sve je moguće.

Tog sam dana došla na posao nakon što su me tri dana preslušavali. Nelu je šutio kao zaliven. Bio je spreman na mnogo više nego što sam mislila. Na trima ceduljicama koje su poslije našli u džepovima hlača za Švedsku pisalo je: Puno pozdrava iz diktature. Ceduljice su bile iste kao i moje, ali nisam ih ja napisala. Dobila sam otkaz.

I po visokom smo se snijegu na posao vozili na javi. Paul je vozio motor već jedanaest godina i iako je pio nikada nije imao prometnu nesreću. Poznavao je ulice kao vlastiti dlan, put do naših radnih mjesta Paul je mogao odvoziti i zatvorenih očiju. Ja bih se sva zamotala, ulične su svjetiljke i osvjetljeni prozori blistali, mraz nas je grizao za lice, usne su nam bile poput smrznutih kuglica kruha, a sleđeni obrazi poput glatka porculana. Nebo i ulica zameteni snijegom. Vozeći se, ulazili smo u veliku snježnu loptu. Privila sam se uz Paulova leđa i pritisnula mu bradu na rame kako bi mi snježna lopta mogla ući u oba oka. Kad gledate ukočenim očnim jabučicama, ulice koje gledate najduže su, stabla koja gledate najviša su, a nebo najbliže. Bila bih se tako vozila unedogled, nisam se usudila ni žmirkati. Uši su mi i prsti na rukama i nogama gorjeli. Mraz nam je stezao kožu tako da je plamtjela, jedino su nam oči i usta bili hladni. Sreća nije imala vremena, morali smo se požuriti da se ne smrznemo i svako smo jutro točno u šest i pol bili pred velikim ulazom u tvornicu tekstila. Ja bih sišla s motora. Crvenoplavim prstima podigla bih Paulovu kapicu, poljubila ga u čelo, kao da je pas od porculana, kapicu mu ponovno navukla preko obrva, a potom bi Paul nastavio vožnju do tvornice motora na rubu grada. Kad bi mu se na obrvama skupilo inje, rekla bih:

Oho, ostarjeli smo.

Nakon prvih ceduljica Italiju sam posve izbila iz glave. Do nekog Marcella nije se moglo doći preko odjeće za izvoz, za to su bile potrebne veze, kuriri i posrednici, a ne stražnji džepovi hlača. Umjesto Talijana dobila sam majora. Posramila me vlastita glupost, samopredbacivanje peklo me poput pljusaka, iznutra sam bila

ispunjena slamom. Bila sam sita sebe, a jedino sam tako svakog dana i dalje mogla sjediti u istom uredu s Neluom, piljiti u rubrike i ispunjavati ih, sve dok se nisu pojavile nove ceduljice. Još uvijek mi je bilo stalo do sebe i jedino sam se tako svakog dana i dalje mogla voziti tramvajem, ošišati se na kratko i kupovati novu odjeću. A bilo mi je i žao sebe i jedino sam se tako kod Albu mogla pojaviti točno na minutu. Osim toga, sve mi je u vezi sa mnom postalo svejedno. Činilo mi se da sam to što me preslušavaju zaslužila kao kaznu za svoju glupost. Ali ne iz onih razloga koje mi je naveo Albu.

Zbog tvog ponašanja za sve žene u ovoj zemlji u inozemstvu misle da su kurve.

Zašto bi to mislili, pa ceduljice nisu otišle?

Zahvaljujući brizi tvojih kolega, rekao je.

Zašto kurva, pa ja sam se samo željela udati za Talijana. Kurve žele novac, a ne vjenčati se!

Osnova je svakog braka ljubav, samo ljubav. Znaš li ti uopće što je to? Htjela si se prodati digićima ko zadnje smeće.

Kakvo smeće, ja bih ga voljela.

Kad je sve prošlo, izašla sam na ulicu obasjanu ljetnim suncem. Vani je bilo bučno. U meni je šušalo sijeno. Vjerojatno se u tog Talijana ne bih bila zaljubila, ali on bi me odveo u Italiju. Pokušala bih ga zavoljeti. Ako to ne bih mogla, naletio bi neki drugi, Talijana ima dosta. Kad tražiš, uvijek se nađe netko, koga onda zavoliš. Umjesto toga počela sam dobivati Albuove službene pozive kad god se to njemu prohtjelo. A na poslu je Nelu kontrolirao svaki moj pokret. Odustala sam od svih muškaraca. Upravo sam se u tom obrambenom stavu vezala za Paula. Čini mi se da je kod mene odbijanje slično ljubavnoj čežnji, i to više od samog traženja. Sigurno sam se zato tako grčevito uhvatila Paula. Ali ne bi mi svatko, ni itko drugi osim Paula, mogao pokazati kako se odbijanje pretvara u žudnju. Sita svega, ali bez ikakva oslonca - takva mora da sam lutala uokolo, jer jedne sam nedjelje upoznala Paula i ostala kod njega i u ponedjeljak. U utorak sam se sa svim svojim stvarima doselila k njemu u nakošeni neboder.

Svakog mi je jutro bilo sve teže otići na posao. Ispred tvorničkih vrata Paul bi objema rukama držao javu te smješajući se i iz navike čekajući da ga poljubim u čelo, rekao:

Moraš se praviti da Nelu ne postoji.

Da, Paul bi to izgovorio s lakoćom. Ali osam sati pretvarati da za pisaćim stolom preko puta vršci brkova lebde u zraku, kako da u tome uspijete?

U Neluu je toliko prljavštine, rekla sam, da se kroz njega ne može gledati.

Motor bi zabrundao, a oko kotača bi se uskovitlao snijeg ili prašina. Do polovice ceste pratila sam Paula pogledom, kao da ga očima želim vratiti pred ulaz u tvornicu; svako sam mu jutro željela reći još nešto što bi ga cijeli dan pratilo među strojevima. No uvijek bismo jedno drugomu rekli jednu te istu stvar.

On: Pravi se da Nelua nema.

Ja: Mislim na tebe. Ne uzrujavaj se ako ti ukradu odjeću.

Brz odlazak i grbica na njegovoj jakni kad bi se na uglu ulice napuhnula od vjetra. Svako sam jutro ulazila u tvornicu boreći se protiv sebe. Poludjela bih čim bih ugledala Nelua. Ujutro se ne bismo pozdravili. Ali nakon sat-dva Nelu bi zaključio da ljudi koji osam sati provode zajedno moraju o nečemu razgovarati. Ja bih bila izdržala šutnju, ali on to nije mogao. Govorio je o planu. Rekla sam:

Aha.

Hm i je i aha.

Kad ništa od toga nije pomoglo, postala sam govorljivija. Podigla sam vazicu s njegova stola i gledajući kroz debelo dno crveno-zelenu stapku ruže u vodi, rekla:

Čovječe, što će ti taj plan? Pa on se uopće ne smije ispuniti! Čim se ispuni, sljedeći će dan osvanuti novi. Tvoj je plan bolest ove države.

Nelu je čupkao brkove i između prstiju trljao iščupanu dlaku. Bila je kovrčava. Rekao je:

Sviđa ti se?

Ako svakog dana iščupaš jednu, lice će ti uskoro biti poput krastavca, rekla sam.

Ne brini se, na licu ti se vidi da misliš na stidne dlake.

Ali ne na tvoje, odgovorila sam.

Znaš li zašto Talijani uvijek sa sobom nose džepne češljice? Jer među stidnim dlakama ne mogu naći kurac kad idu pišati.

Imaš ga i ti, ali uzalud. Tako ti je to kad nemaš alat kakav imaju Talijani.

Ja sam taj alat vidio, za razliku od tebe ja sam bio u Italiji.

Aha. I u Italiji si špijunirao, pitala sam.

Da, mislila sam na stidne dlake, on me prisilio da mislim na njegove stidne dlake dok je govorio o ispunjenju plana. Nelu bi i takve dlake položio na moj pisaći stol, i to u samu njegovu sredinu, gdje se u međuvremenu pojavila neka zaregotina koju nisam ja napravila. Vjerojatno je izmjerio stol i odabrao mjesto koje je najudaljenije od ruba. Nisam željela dotaknuti njegovu kovrčavu dlaku, nisam pri ruci imala ravnalo kojim bih dlaku brzo gurnula sa stola, pa sam opet učinila ono čemu se on posebno veselio; dlaku sam otpuhнула. On se smijao, jer sam pritom napućila usne. Tek bi mi treći-četvrti put uspelo otpuhnuti dlaku sa stola. Zbog Nelu sam izgledala opsceno.

Jednog će dana čistačica na kraju radnog dana umjesto prašine sa stola brisati mrlje krvi, rekla sam Lili, malo mi nedostaje da poludim i zatučem to smeće od čovjeka.

Zamahnuvši rukom. Lili je odmahнула šakom i rekla:

Da se nisi usudila! Radije mu na stol položi nož i reci kako bi mu lijepo pristajao pod vratom, da to uopće ne boli. Onda se malo odmakni, kao onda na mostu, tako da se on ne bi ustručavao. On te i želi razbjesniti toliko da izgubiš kontrolu nad sobom, a ti mu to dopuštaš, ti kao da čekaš na to. Kad se čovjek obuzda, ništa ga ne može izbaciti iz takta. To se može naučiti.

Prodorno me pogledala očima boje plodova gloga, koje nije odvajala s mene. A ispod njih njezin vitki vrat. Od onog događaja na mostu s mojim suprugom znala sam kako čovjek lako može izgubiti kontrolu nad sobom i drugoga poslati u smrt kad je za njega suviše vezan.

Pošto me odmahivanjem ruke odvratila od mog plana, Lili je oblilo crvenilo. Nos joj je podrhtavao, ohladio se i poblijedio. Dok me obuzimala mržnja prema Lili onakvoj kakva je stajala preda mnom, morala sam pomisliti:

Nos joj je lijep poput cvijeta duhana.

Ja sam za Lili bila ona koja izaziva nevolje, ja sam je preplašila i ona se okrenula protiv mene. Da barem nikad nisam imala prilike vidjeti koliko Lili i njezina majka nalikuju jedna drugoj kad su bijesne. Na pokopu se čulo odzvanjanje zemlje što je padala na lijes. Kad su

Lili prekrili, njezina se majka otresla na mene, riječima koje su isto tako mogle biti i Liline.

Da, čovjek se mora obuzdali, mislila je Lili, to se može naučiti. Njoj je moja nevolja bila jasnija nego meni. Ja sam pak mislila da jasnije sagledavam zbrku u kojoj je ona živjela. Nas smo se dvije na kratko vrijeme trebale zamijeniti. Umjesto toga zamijenile su se ona i njezina majka. Tko može izgubiti kontrolu nad sobom, ne može pobjeći preko granice, mislila je Lili. Obuzdati se, jer meci pogađaju samo zečje srce. To je Lili htjela naučiti. Onda kada mi je savjetovala da se pred Neluom svladam, počela je spavati s nekim šezdesetšestogodišnjim oficirom. Nekoliko tjedana poslije palo im je na pamet bježati preko mađarske granice. Njega su uhitili, a Lili, luckasto lukavu Lili, ubili.

Jednom me Lili povela na ljetnu terasu oficirskog kasina i upoznala me sa svojim oficirom. Bio je u civilu, u košulji kratkih rukava s uzorkom na uske pruge. Sive ljetne hlače dopirale su mu do pazuha, rebra i kukovi nisu mu se vidjeli. Dubokim, tihim glasom rekao je: Čast mi je, gospođice.

Pozdravio me rukoljubom. Savršeno uvježbanim rukoljubom iz doba stare kraljevine, suhim i mekanim, po sredini nadlanice. Za drugim su stolovima sjedili mladi muškarci u uniformama. Naravno da je Lili ovdje svima upadala u oči. Vojna su lica ludovala za lijepim ženama, mladići su gađali Lili vršcima šibica. Osjećali su da se stari ogriješio o njezino tijelo, a ne moje.

Rata već odavno nije bilo, vojna se obuka razvodnila u razbibrigu koju je trebalo osvježavati ugodnim poslicem što bi svakoga osokolio: osvajanjem lijepih žena. Ljepota se određivala po licu, zaobljenosti stražnjice, obliku listova i grudi. Grudi su se zvale jabuke, kruške ili otpalo voće, ovisno o položaju bradavica. Osvajanje žena zamjenjuje vojne manevre, govorili su vojnicima. Između vrata i bokova mora sve biti onako kako treba. Noge su raširene, a kad stvar krene, može se zažmiriti na oba oka da se ne vidi lice. Nije sve u nogama i licu, ali grudi su važne. Jabuka se isplati, a kruška kako-tako. Otpalo voće za vojnike ne dolazi u obzir. Osvajanja, govorilo se, podmazuju šarke u tijelu i održavaju unutarnju ravnotežu. A i pridonose harmoniji u braku. Stari je oficir podučio Lili kako se krati dosada u mirnodopsko vrijeme. I on je

neprestano imao manevre, sve dok mu nije umrla žena, rekla je Lili. Njoj je bilo pedeset godina, a on je bio šest godina stariji. Nije više bilo žene pred kojom je trebalo skrivati da slatki umor koji osjeća nakon posla ispunjenog zadovoljstvom dolazi od tuđih kreveta, a ne od rada u vojarni. Nakon njezine smrti svaki joj je dan odlazio na grob. Dosadilo mu je trčanje za ženama.

Sve žene koje sam poznao odjednom su imale piskutav glas i okus po kiselom grožđu, rekao je, posebno one mlade. Između vojarne i kasina, koketnim je koracima, na visokim potpeticama, prolazio život. Na plahti su žene bile bose, ljepljive i stenjale su. Svaka im je sekunda bila dobra za umiranje, a on se bojavao da će umrijeti pod njim.

Svaki od tih muškaraca što su u uniformama sjedili na ljetnoj terasi bio je prava šeptrlja čak i u odnosu na kruške i otpalo voće. Ali Lili je imala tvrde ljetne jabučice. Svakoga je od njih Lili mogla srediti jednom rečenicom. Oni su to slutili, zato je cijela pukovnija zajedno vježbala osvajanje Lili. Mislili su da njezin oficir ne treba više podmazivati svoje šarke, da mu je već odavno isteklo vrijeme za bavljenje takvim finim poslom i da je došao čas da se povuče. Tjerali su ga da siđe s Lilina lijepa mesa. Na prstima kojima su bacali glavice šibica blistalo je na suncu vjenčano prstenje, a u očima što su pratile pokret prstiju pogledi su se sjajili poput vlažnih kugli. Stari je odložio pepeljaru pokraj njezine ruke i rekao:

Bolesni su, trebali smo otići nekamo drugamo.

Skupljao je šibice sa stola i ubacivao ih u pepeljaru. Ruke su mu bile bijele i tanke, slične apotekarskim. Ni on ni Lili nisu se uzrujavali, nisu se pretvarali da su mirni, bili su strpljivi. Nisam to mogla shvatiti: toliko strpljenje imaju samo oni koji ga neće dugo trebati. Ali njegovo je lice još uvijek bilo bez bora, na sljepoočicama, kao da su one zamrljani papir, vidjelo se kako otkucava žilica. To kako ga je Lili gledala i ništa nije uzimala zauzvrat, to još nikad nisam vidjela. Njezini i njegovi pogledi bili su upravo takvi; poput tamnoplavih plodova gloga što padaju u mirnu vodu. Trbuh ga je povukao naprijed kad se nagnuo da dohvati Lilinu ruku. Na stol su doletjele još dvije šibice i pomislila sam: sad će se razbjesnjeti. Slobodnom je rukom pokupio i te šibice pa je, siguran u to da će mu Lili pružiti ruku, počeo pjevati:

Ulazi konj u logor
Na glavi mu prozor
Vidiš li stražarski toranj što se plavi...

To što je uopće pjevao, tako osjećajno, a istodobno je bio potpuno nepristupačan, već je bilo dovoljno. I to što je znao tu pjesmu dirnulo me. I moj ju je djed pjevao, znao je tu pjesmu iz logora. Oficir je računao na to da smo Lili i ja premlade. O, kako li bi tek zinuo da sam i ja s njim zapjevala! Ovako, za tim stolom, pjevao je tu pjesmu s nelagodom, jer sam između njega i Lili sjedila ja i slušala. Gledala sam tkaninu suncobrana što se izlizala uza žbice. Sjedili smo pod nekim kotačem, a ja sam narušavala jednu tajnu. Ovom oficiru Lili nije bila obična zabava, on ju je volio. A kad je prestao pjevati, ostavila sam Lili i njega u kasinu i omamljena stala lutati gradom. Sigurno su već tada planirali bijeg. On je u Kanadi imao dva odrasla sina i želio je onamo otići s Lili.

Sunce je pripeklo, zeleno i žuto lišće treperilo je na granama lipe. Na pod je padalo samo žuto. Htjela ja to ili ne, na Lili je padalo zeleno, a na njega žuto.

Taj je muškarac za Lili bio prestar.

Sudarala sam se s prolaznicima jer bih ih prekasno zamijetila. To sam popodne bila sama samcata, sve do sljedećeg jutra u tvornici, kad me Lili pozvala k sebi da porazgovaramo o oficiru.

Otkako su našli moje ceduljice, nisam više smjela na kat u dvoranu za pakiranje. Kad sam se popela. Lili me već čekala na hodniku. Otišle smo iza ugla; ona je sjela na pete, a ja sam, naslonivši se leđima na zid, rekla:

U licu je mlad, ali trbuh mu je već okrugao poput večernjeg sunca.

Nato je Lili podigla glavu i oprijevši se vrhovima prstiju o pod, pogledala me širom otvorenih očiju. Uvrijedila sam je. Vratne su joj žile nabrekle, a usta joj se ukočila kao da će kriknuti. Ali me rukom povukla nadolje, tako da sam i ja sjela pred nju sjela u čučanj i čvrsto je uhvatila za kukove. Praveći se da nas ne vidi i stružući cipelama po podu, pokraj nas je prošao neki muškarac s hrpom vješalica o ruci, pa je Lili šapnula:

Kad leži, večernje mu je sunce u trbuhu ravno poput jastuka.

Pogledala sam Lilina stopala. Kad je drugi prst na nozi duži od nožnog palca, to se zove udovički prst. Takav je bio Lilin. Rekla je:

On me zove Višnja.

To ime nije išlo uz njezine plave oči. Kad se muškarac s vješalicama udaljio i zatvorio za sobom vrata dvorane za pakiranje. Lili je dodala;

Višnju s grane strese vjetar, nije li divno što ti imaš tako tamne oči, a ja se zovem Višnja.

Sunčane zrake obasjavale su hodnik, ali na stropu su gorjele neonske svjetiljke. Sjedile smo na podu poput dva umorna djeteta.

Je li on bio u logoru, pitala sam je.

Lili to nije znala.

Hoćeš li ga pitati?

Lili je kimnula.

Čudno, ali s tvorničkog dvorišta nije dopirao ni jedan jedini zvuk, a na hodniku je na tren zavladao takva tišina da se čulo pucketanje neonskih cijevi.

Danas sam uvjeren da je stari oficir Lili morao tražiti jer se nagodio s njezinom smrću i prije nego što je Lili upoznao. I da je, prvi put ugledavši Lili, zastao poput štoperice i rekao: Ova je prava. Iako je bio umirovljenik, još ga je uvijek nešto vuklo u oficirski kasino među uniforme. On je svoju skinuo, ali mu se zavukla pod kožu. U svojoj je požudi ostao vojnik. Želio je s Lili otići onamo gdje su ga, bez obzira na ljetne košulje s uzorkom na uske pruge, vidjeli onakvim kakav je bio u uniformi. Na vrtnoj terasi oficirskog kasina želio je pokazati kakvu je ženu osvojio, a kad je s Lili bio sam, svoju kasnu ljubavnu požudu dovesti do vrhunca koji je nadmašivao Lilinu ljepotu. Netko kao on jako je dobro znao sve o vojnicima, psima i mecima na granici. Njegov strah da Lili za smrću žudi jednako koliko i on pretvorio se u vjerovanje da će Lili smrt otjerati i od njega. Vidio je previše i postao je slijep, na kocku je stavio Lili, koja mu je značila više nego što to razum može podnijeti.

Svatko tko zađe u tu dob razmišlja o godinama koje su prošle. Balavac koji je ubio Lili nalikovao je starom oficiru kakav je bio u mladosti. Graničar je bio mladić sa sela ili možda radnik. Ili netko tko je nekoliko mjeseci poslije postao student, a potom možda i učitelj, liječnik, svećenik ili inženjer. Njegova stvar što je postao. Kad je pucao, bio je jedan od bogaca koji su morali patrolirati na otvorenom i po vjetru, što je pušuci dan i noć zviždukao o samoći. Lilino živo

tijelo na zemlji preplašilo ga je, a mrtvo mu je bilo dar s neba: deset dana dopusta. Možda je i on, kao i moj prvi suprug, pisao pisma puna tužaljki. Možda ga je čekala neka poput mene, koja se s ubijenom nije mogla mjeriti, ali koja je u ljubavnom klinču znala milovati i smijati se, dok se on ne bi osjetio čovjekom. U toj je sekundi možda pucao radi vlastite sreće - i začuo se prasak. Iz daljine su dopirali lavež i vika. Lilinu su oficiru stavili lisičine, a sreće gladni graničar koji je pucao sproveo ga je do kolibe od lima držeći ga na nišanu. Lili je ostala ležati. Koliba nije imala prednji zid. Na tlu je bila cisterna za vodu, uza zid klupa, a u kutu su bila nosila. Graničar je popio poprilično vode, umio se, izvukao košulju iz hlača, obrisao se i sjeo. Uhićenik nije smio sjesti, ali gledati van, livadu na kojoj je ležala Lili, to je smio. Petero pasa približavalo se trkom, trava im je dopirala do vrata, nogama su prelijetali vrhove vlati. Na povećoj udaljenosti za njima je trčala četa iznemoglih vojnika. Kad su dotrčali do Lili, nije samo njezina odjeća bila rastrgana u komadiće. Psi su joj raznijeli tijelo. Pod njihovim je gubicama ležala Lili, crvena poput gredice gusto zasađene makovima. Vojnici su rastjerali pse i postavili se u krug. Dvojica njih otišla su u kolibu, popila vode i iznijela nosila.

To mi je pričao Lilin očuh. Poput gredice gusto zasađene makovima, rekao je, a ja sam u tom trenutku pomislila na višnje.

Dijete je zaspalo na suncu. Otac mu uzima rupčić iz ruke, djetetovi prsti polako popuštaju, dijete se ne budi, iako mu otac ruku savija prema natrag i stavlja rupčić u svoj džep. Iako mu je raširio noge, leđima ga okrenuo prema naprijed te ustavši, pritisnuo širom otvorena djetetova usta na svoje rame. Približava se stanica kod glavne pošte. Otac nosi dijete prema izlazu. Tramvaj staje i kad ne šume, kola se doimaju još praznijima. Vozač uzima drugu kiflu, a zatim oklijevajući ispija gutljaj iz boce. Kako to da pije prije nego što će zagristi? Ispred pošte velik je poštanski sandučić plave boje i tko zna koliko pisama stane unutra. Kad bih ja unutra ubacivala pisma, nikad ga ne bi trebali prazniti. Otkako sam napisala one ceduljice za Italiju, nisam više nikomu pisala. Samo bih tu i tamo nekome nešto ispričala; govoriti se mora, pisati se ne mora. Vozač jede drugu kiflu; po tomu koliko se mrviti, vjerojatno se već osušila. Vani otac s djetetom u naručju prelazi preko ceste na mjestu gdje nema zebre.

Ako naleti auto, otac je prespor. Što misli kako će potrčati noseći u naručju dijete koje, osim toga, spava. Možda se, prije nego što je krenuo preko ceste, uvjerio da ne nailazi nikakav auto. Ali da bi pogledao desno, mora pogledati preko djetetove glave i pritom se može prevariti. Dogodi li se nesreća, on je kriv. Zar nije rekao djetetu prije nego što je zaspalo: Mama ne nosi sunčane naočale, inače ne bi vidjela kako su ti oči plave. Otac ide prema pošti. Dijete nosi poput paketića. Ako se dijete ne probudi, možda će ga poslati poštom. Kroz otvorena vrata tramvaja neka starica pita: Vozi ova linija do tržnice? Pa čitaj što gore piše, odgovara vozač. Nemam naočale, kaže starica. Samo treba ići za nosom, kaže vozač, ako je tržnica ondje, onda ćemo do nje i stići. Starica ulazi i vozač kreće. Neki mladić u trku uskače u tramvaj. Tako glasno diše da meni ponestaje zraka.

Lilina sam oca vidjela kako sjedi za stolom ispred kavane. Pravio se da me ne poznaje, ali ja sam ga pozdravila prije nego što je okrenuo glavu. Tog se prijepodneva činilo da će pasti kiša pa je ispred kavane bilo puno slobodnih stolova, a ja sam sjela za njegov stol. Kad netko sjedi za stolom ispred kafića, smijete mu smetati. Naručila sam kavu i šutjela. Taj sam put preko ruke nosila kišobran, a na glavi slamnati šešir. Lilin je očuh izgledao drukčije nego na Lilinu pokopu. Budući da je skupljao i u pepeljaru bacaosušeno lišće bagrema, nalikovao je Lilinu oficiru. Ali njegove su ruke bile glomazne. Kad nam je konobarica donijela naručeno i otišla, dršku na šalici okrenuo je prema palcu i šalica je zastrugala. Za palac mu se zalijepilo zrnce šećera, koje je otresao kažiprstom te je, podigavši šalicu, otpio gutljaj:

Pa to je pravi mršavko, rekao je.

Zar me želi podsjetiti na svoje ljubovanje s Lili na kuhinjskom stolu. Rekla sam: Ima i debelih.

Kratko se nasmijavši, podigao je pogled, kao da se pomirio sa mnom:

Lili vam je sigurno rekla da sam i ja bio oficir, ali to je bilo davno. Uspjeo sam Lilina oficira posjetiti u zatvoru. Nisam ga poznavao, znao sam samo kako se zove, još otprije. Jeste li ga vi poznavali?

Vidjela sam ga jednom, odgovorila sam.

Imao je više sreće od Lili, rekao je, a možda i nije, ovisi kako na to gledate. Ne piše mu se dobro.

Lilin otac kažiprstom je počeo ravnati savijeni bagremov list. List je puknuo u sredini, on ga je bacio na tlo, zagrcnuo se, nakašljao, pročistio grlo od sline i pogledavši u pepeljaru, rekao:

Stiže nam jesen.

O tomu mogu pričati sa svakim, pomislila sam i rekla:

Da. Ubrzo.

Na pokopu ste pitali kako je Lili izgledala. Jeste li sigurni da to želite čuti?

Čvrsto sam držala dršku šalice da ne vidi kako mi drhti ruka. Na stolnjak su padale sve gušće kapi kiše; on je podigao slamnati šešir na čelo i ne obazirući se na mene, nastavio:

Oficir je za to platio cijelo bogatstvo. Na mađarskoj strani trebao ih je čekati motor s prikolicom. Čekao ih je, ali tjedan dana prije, kad je trebalo uzeti novac. Nakon toga vozač je brže-bolje otišao na policiju i dodatno zaradio. Pogledajte, rekao je Lilin očuh, nebo iznad parka već je svjetlije.

Lili je voljela hotelskog portira, liječnika, trgovca kožnatim proizvodima i fotografa. Za mene su sve to bili stari muškarci, najmanje dvadeset godina stariji od nje. Lili ni za jednog ne bi rekla da je star, nego:

Nije više sasvim mlad.

Muškarci koje je Lili imala prije starog oficira nikad se nisu ispriječili između nas dvije, prema njima sam bila ravnodušna. Samo me zbog starog oficira Lili zanemarila. Na ljetnoj terasi oficirskog kasina prvi sam put osjetila da sam doista ostala sama, i to na dulje vrijeme. Bezveznjaković koji je odavno proživio svoj život zakvačio se za Lili. Pojavila se zavist pomiješana s tugom, ali drukčija nego što bi se očekivalo. Nisam tom starcu zavidjela na Lili, nego Lili na njemu. Iako mi se stari nimalo nije sviđao. Imao je u sebi nešto zbog čega biste zažalili što vam se nije sviđao. Zbog čega biste, štoviše, zažalili što se vi njemu ne sviđate. Za mene i starog oficira bilo je šteta zbog nečega što ja, da je do toga i došlo, ne bih ni željela ni dopustila. Bio je tip čovjeka koji u vama ne bi probudio želju, ali vam ne bi dao ni mira. Zato sam morala spomenuti okruglo večernje sunce, koje se

ticalo Lili, a ne njega. Zato sam i ja danas dio njegove nagodbe s Lilinom smrću.

Lili je voljela starije muškarce, a njezin očuh bio je prvi. Počela ga je zavoditi, htjela je s njim spavati i to mu je rekla. On ju je pustio da se peče na laganoj vatri, ali ona nije popuštala. Jednoga dana kad je Lilina majka otišla frizeru Lili ga je upitala koliko je još dugo namjerava izbjegavati. On ju je poslao po kruh. U dućanu nije bio red pa se Lili s kruhom brzo vratila.

Kamo da sad odem da bi se ti mogao svladati, pitala ga je.

A on joj je uzvratio pitanjem je li sigurna da može sačuvati golemu tajnu.

I djeca imaju mozga, rekla mi je Lili, a ja sam već bila odrasla. Stavila sam kruh na kuhinjski stol i brzo svukla haljinu preko glave kao da je džepni rupčić. Dvije je godine to trajalo, gotovo svaki dan, osim nedjeljom, i to uvijek na brzinu i u kuhinji, krevete nismo dirali. Očuh bi poslao majku u dućan. Red bi ponekad bio dugačak, ponekad kratak, ali nikad nas nije uhvatila.

Na Lilin se pokop od kolega iz tvornice osim mene usudilo doći još troje ljudi. Iz odjela za pakiranje došle su same od sebe dvije djevojke. Svi drugi nisu htjeli imati nikakve veze s tako okončanim bijegom. Treći je bio Nelu, on je došao po službenoj dužnosti. Jedna od dviju djevojaka pokazala mi je Lilina očuha. Nosio je crni kišobran preko ruke. Tog dana nije izgledalo kao da će pasti kiša. Nebo se plavilo u visokom luku, cvijeće na grobovima mirisalo je na vjetar, ali nije imalo onaj prodoran miris kakav ima prije kiše. Muhe su slijetale na cvijeće i nisu nasrtale na ljudske glave kao prije nevremena. Nisam se mogla odlučiti izgleda li muškarac koji po ovakvu vremenu nosi kišobran otmjeno ili hohštaplarski. No jedno je bilo sigurno: doimao se neobično. Sličio je šetaču, ali istodobno i varalici, koji se šeće dobro poznatim, ali sumnjivim putovima i koji svakodnevno i u uvijek isto vrijeme u šetnju na groblje ne odlazi radi cvijeća.

Nelu je nosio buket bijelih, raskuštranih cvjetova bijelog boba. Snijeg na peteljkama u njegovim se rukama činio jednako lažnim kao i crni kišobran. Prišla sam Lilinu ocu ne predstavivši se. On je osjetio tko sam.

Dobro ste poznavali Lili?

Kimnula sam. Možda je u zraku ispred mog čela vidio da mislim na to kako vodi ljubav u kuhinji. On je prema meni osjećao veću bliskost nego ja prema njemu; sagnuo se da ga zagrlim. Ja sam se ukočila i on se opet uspravio. Dok se uspravljao, niz podlakticu mu je skliznuo kišobran pa mi je, ruke skvrčene u laktu, pružio dlan. Dlan mu je bio suh i tvrd, kao da je drven. Pitala sam:

Kako je Lili izgledala?

On je zaboravio na kišobran pa mu je skliznuo preko članka. U zadnjem ga je trenutku uhvatio palcem.

Ispod drvenog lijesa još je jedan od cinka, rekao je, a taj je zavaren.

Podigao je bradu i spustivši kapke prošaputao:

Pogledajte, četvrta zdesna Lilina je majka, otiđite do nje. Prišla sam ženi u crnom, koju je on, sasvim u skladu s onim što je radio u kuhinji, nazvao Lilinom majkom, a ne svojom ženom. Ona ga je tri godine dijelila s Lili. Brzo mi je pružila na poljubac jedan pa drugi obraz žućkaste boje, koje sam usnama dotakla na samom rubu, poljubivši napol i crnu maramu. I ona je osjetila tko sam:

Vi ste sve znali, zar ne? Oficir i da je toliko nerazuman.

Pomislila sam na kuhinju. A na što je ona mislila? U povorci ožalošćenih Nelu je na lijes bacio bijeli divlji bob, a zatim grumen zemlje. Poželjela sam mu iz ruke izbiti barem taj grumen zemlje, prije negoli ga baci na lijes, barem to. Kimnuo mi je. Ne znam što je Lilina majka tada pomislila.

Vas bi Lili bila poslušala. A sad bolje idite.

Nije mogla potisnuti mržnju. Lilin me očuh šalje k njoj i ja idem. Ona prebacuje krivnju na mene, tjera me od sebe i ja odlazim. Kako im oboma pada nešto takvo na pamet i kako to da ja ne odgovaram:

Čujte, ostat ću onoliko koliko ja želim.

Izvezene uzorkom od lišća, na tlu stoje mnoge baršunaste cipele rodbine iz Lilina sela, na prstima i peti bijele su čarape zaprljane od zemlje. Iza njih Nelu koji fuflja:

Psss, imaš vatre?

Držao je cigaretu u stisnutoj šaci, ispod palca virio je filter.

Ovdje se ne puši, rekla sam.

Zašto, pitao je.

Nešto si nervozan?

Nisam.

Čuj, kad su te stvari u pitanju, svi smo na rubu suza.

Koje stvari? pitala sam.

Pa smrt.

Ali ti si zadužen za Italiju, a Lili je htjela u Kanadu.

Jesi li poludjela?

Reci, kako to sve izdržiš u toj svojoj glavi, i te svježe iskopane rake?

Odjednom smo se počeli svađati, i to sve glasnije. Uto sam na članku osjetila nečiji štap za hodanje, a neki starac u cipelama od baršuna rekao je:

Zaboga, kakvo je to ponašanje, ako se želite svađati, idite nekamo drugamo!

U glavi mi je bubnjalo. Udahnula sam kako bih promijenila ton i rekla potpuno mirnim glasom:

Žao nam je.

Okrenula sam se od Nelua i otišla. Na jednom grobu u Lilinu redu još se nije slegla zemlja. Nov drveni križ i zaprljan tanjur, a ja nisam mogla vjerovati da sam se ispričala i u Neluovo ime.

Mrtvima se na njihov put u nebo daje hrana kako bi udobrovoljili zle duhove. Prve se noći njihova duša iza leđa zlih duhova prokrada pokraj pakla do Boga. I Lili će od majke dobiti svoj tanjur. Na njezinu kvadratnom humku po noći će jesti grobljanske mačke. Odzvanjanje koraka na asfaltiranom glavnom putu bilo je glasnije od odzvanjanja lopate uz grob. Začepila sam uši i pretrčala komad puta do glavnog ulaza. To što nisam željela razumjeti da Lili voli starije muškarce bilo je zato što...

Ispred ulaza na groblje stajao je autobus. Za volanom je sjedio moj tata, spavao je lica naslonjenog na nadlanice. Samo što je moj tata već godinama bio pokojni. Otad sam ga nebrojeno puta zatekla za volanima autobusa koji su vozili ili stajali. Umro je kako bi nesmetano mogao voziti i kako bi, umjesto da se pred nama skriva, svim tim ulicama mogao pobjeći od mame i mene. Srušio nam se pred očima i umro. Tresle smo ga, ruke su mu se njihale, ali potom su se ukočile. Obrazi su mu se zalijepili za kosti, čelo mu je bilo od hladnog vinila, onako hladno kako to čovječe tijelo ne bi smjelo biti, jer tu hladnoću ne možete zaboraviti. Gladila sam ga po obrazima i prstima mu širom otvarala kapke na zakolutanim očima ne bi li u njih

došlo svjetlo i prisililo ga da živi. Svaki daljnji dodir bio bi neprimjeren. Mama je odustala kao da s njim nikad ništa nije imala. Načinom na koji je pao pokazao nam je kako se odbija svaka pomoć i kako se čovjek unatoč svemu hladi. Mama i ja odjednom smo ostale same. Došao je liječnik. Polegao je tatu na kauč i upitao;

Gdje je stari gospodin?

Moj je djed kod brata na selu, rekla sam, ondje nema telefona, a pošta onamo stiže samo jednom tjedno. Djed dolazi tek prekosutra.

Liječnik je u svoj formular upisao moždani udar, udario pečat, potpisao se i otišao. Držeći kvaku u ruci, rekao je:

Tko bi to razumio? Tijelo vašeg muža zdravo je, ali mozak mu se ugasio poput žarulje.

Puštajući mjehuriće, na stolu je stajala čaša vode, koju je liječnik zamolio, ali nije ispio. Pri padu je tata za sobom na tlo povukao stolac. Naslon stolca ležao je na podu, a iznad njega okomito se uzdizalo sjedalo presvučeno tkaninom s kockastim uzorkom crvenosive boje. Mama je u kuhinju odnijela čašu s vodom, hodajući na vršcima prstiju i gledajući preko leđa prema kauču, kao da je njezin suprug onamo prilegao nakon ručka. Nije iz čaše prolila ni kapljicu. Iz kuhinje se začuo jedan jedini zvuk kad je čašu odložila na stol. Nakon toga se vratila u sobu i sjela za stol na kojem je bila čaša. U sobi smo sada bile dvije nas napol žive i jedan mrtav. Troje nas, troje što su si već dugo lagali kad bi za sebe rekli mi ili kad bi za čašu na stolu, za stolac ili za stablo u vrtu rekli naša čaša, naš stol i naše stablo.

Tata kojega sam nakon toga sretala po ulicama bio mi je jednako stran kao i onda kad je ležao na kauču. Svugdje bih ga prepoznala, i ispred groblja. Riječ Transporti pisala je na svim autobusima u zemlji. Na svima su stube bile iskrivljene, blatobrani zahrđali, a krovovi prekriveni prašinom, finom poput brašna i starom najmanje pola godine. Čim bih na njih bacila pogled, prazna su se sjedala iza stakla začas pretvarala u putnike. I na vjetrobranima autobusa bile su pjege, kako je tata zvao zgnječene kukce, skorene u crvene i žute točkice. Žene u bijelim čarapama i izvezenim cipelama te muškarci mrzovoljnih lica sa štapovima za hodanje u ruci bili su Lilini rođaci. Njezin je otac bio iz neke doline u brežuljkastom kraju, iz seoceta u kojem su se u to doba godine grane na šljivama svijale pod plavom

kišom. Vozač je morao pričekati da Lili prekriju zemljom. Dok se grobljanske mačke budu brinule o Lilinoj duši, on će seljake premorenih lica pola noći morati voziti natrag šljivovim stablima.

Dok sam išla u gimnaziju i s roditeljima živjela u malom gradu, navečer bih se s tatom rado odvezla praznim autobusom na zadnju turu do spremišta. Autobus je klopotao, a mi smo sjedili u polumraku i ništa nismo morali govoriti. Sjedala, vrata, držači za ruke, stube, sve je bilo klimavo, ali autobus se nije raspadao. Nakon brojnih tura tata bi svake večeri pričvrstio nekoliko najvažnijih vijaka i popravio motor za sljedeći dan. Na zadnjoj bi vožnji trubio ulazeći u zavoje, a na križanjima bi prolazio kroz crveno. Smijali smo se kada smo, moravši naglo skrenuti, za dlaku izbjegli svjetla kamiona što nam se opasno približio. Kad bismo stigli do spremišta, tata bi stao ispred glavnog ulaza i pustio me da izađem. Ja bih otišla kući, a on bi se odvezao u spremište, morao je još nešto obaviti, i došao bi kući sat i pol poslije.

Jedne mi je večeri na putu kući alejom u oko uletjela mušica. Zastala sam ispod ulične svjetiljke i držeći očni kapak za trepavice, nategnula ga nadolje. Potom sam se useknula. Taj je recept mom djedu bio poznat još iz logora. Dobro sam to obavila: pošto sam se useknula, mušica se zalijepila za kut oka i ja sam je obrisala. Oko je počelo suziti, trebao mi je rupčić. Uto sam primijetila da mi je torbica ostala u autobusu. Tata je mislio samo na svoje motore, sigurno je neće primijetiti. Krenula sam natrag.

Sa strane sam ušla u spremište u kojem sam se dobro snalazila, ali ne po mraku. Stoga sam se držala glavne zgrade, gdje je kraj stuba na trijemu gorjela kitnjasta svjetiljka sa zaslonom. Brzo sam pronašla autobus. Pokraj prednjeg kotača ležale su u travi dvije pletene košare od vrbova pruća. A na suvozačkom se mjestu njihala pletenica. Tada sam ugledala i obraze, nos, vrat. Ljubeći joj vrat, moj je tata sjedio ispod neke žene. Zabacila je glavu kao da će se, prateći liniju vrata, popeti na strop. Leđa su joj se izvila kao da su šiba. Poznavala sam tu ženu, išla je sa mnom u školu, samo u drugi razred. Bila je moje dobi. Posljednje tri godine, otkako sam ja išla u gimnaziju, ona je na tržnici prodavala povrće. Pletenica joj se njihala amo-tamo, sve dok tata nije pritisnuo svoje usne na njezine. Istovremeno sam poželjela i otrčati kao da me nosi vjetar i gledati taj

prizor zauvijek. Oko zaslona svjetiljke poput mrežaste je tkanine kružio gusti roj komaraca. Topola je do ruba krova bila stablo. A iznad crte gdje je žlijeb presijecao svjetlo - toranj što se njiše i šumi. Još je glasniji bio zvuk cvrčaka. Dizao se iz trave prema nebu, tako da tatina otvorena usta mogu vidjeti, ali ne i čuti. Nisam više znala koliko dugo ondje stojim i koliko dugo taj grijeh traje. Htjela sam na vrijeme i dovoljno prije oca stići kući. U ogradi iza glavne zgrade bila je rupa, taj je put bio najkraći.

Na uličnom su se svjetlu razlijevale krošnje stabala u drvoredu. Debeli, vapnom obijeljena stabla blistala su i teturala, ili to možda ja nisam hodala ravno. Nakon onog što sam vidjela nije bilo dopušteno bojati se noći u drvoredu. Osim toga, znala sam da na blještavu suncu ljetnih dana bijeli nadgrobni spomenici na dječjem groblju isto tako teturaju kao i obijeljena debla na mjesecini. Jer na groblju iza tvornice kruha ležao je dječak sa zmijama od prašine. Kad bi uprla pasja vrućina i nije bilo preporučljivo da djeca lunjaju po otvorenom, njegov bi nadgrobni spomenik pijano teturao kao i drvored noću. Nadgrobni spomenici oko njega podrhtavali su, osobito fotografije na kojima su bila djeca s dudama u ustima i plišanim životinjicama u rukama. Dječak koji je imao najveći nadgrobni spomenik sjedio je snjegoviću za vratom.

Prije nego što sam došla na svijet, moji su roditelji imali dječaka koji je popladio od smijeha. Nije uspio postati pravim sinom: umro je prije krštenja. Tako su moji roditelji nakon dvije godine mirne duše mogli dati prekopati njegov grob. Kad mi je bilo osam godina i u tramvaju smo sjele iza dječaka izranjavanih koljena, mama mi je šapnula na uho;

Da je tvoj brat poživio, tebe ne bi bilo.

Dječak je lizao lizalicu od karameliziranog šećera u obliku patkice. Ubacivao je lizalicu u usta puna sline i potom je vadio iz njih, a uz rub ulice iza stakla penjale su se kuće. Na drvenom, ugrišanu sjedalu zelene boje sjedila sam pokraj mame umjesto brata.

Moji su roditelji imali dvije moje fotografije iz rodilišta, ali ni jednu moga brata. Na jednoj od slika ležim na jastuku pokraj mamina uha. Na drugoj ležim nasred stola. Kad se rodilo drugo dijete, moji su roditelji htjeli imati jednu sliku za sebe i jednu za nadgrobni spomenik.

Imala sam previše godina da bih se na putu od spremišta do kuće bojala obijeljenih debala. Ali tata me ponizio više nego što me onda u tramvaju ponizila mama. Ja sam bolja od one s pletenicom, mislila sam, zašto tata ne uzme mene. Ona je prljava, ruke su joj zelene od povrća. Što će mu ona, ona ima dobrog muža. Vidim ga svako jutro kad idem u gimnaziju. Mlad je i od autobusa do stolova na tržnici prenosi teške košare, dok ona nosi samo plastičnu vrećicu. Ona ima strpljivo dijete što pod betonskim krovom iza njezina stola sjedi na naopačke okrenutoj drvenoj kutiji i igra se prljavim plišanim psićem da mu brže prođe vrijeme. Kako sam samo glupa, prekjučer sam od nje kupila stručak hrena. Novac je gurnula u veliku pregaču svezanu oko pasa i pogladila dijete po kosi. Znala je tko sam i sasvim je sigurno pomislila na onaj svoj grijeh. Na gornjoj sam joj usnici vidjela herpes koji je tek izbio i nije mi palo na pamet da ga je dobila od mog tate. Herpes na njegovim usnama upravo je prolazio, a prije dva tjedna bio je žarkocrvene boje. Ali koliko bi rado kod kuće ostavila dijete s njegovim prljavim plišanim psićem da bi se u sumrak mogla zabaviti s mojim tatom, to se na njoj nije moglo vidjeti.

Tata se vratio kuci s mojom torbom na leđima, stavio ju je pred mene i upitao:

Reci, otkad si ti to lake pameti?

Tko je lake pameti, odvratila sam pitanjem.

Pretvarao se da me ne čuje, sjeo je za stol i čekao da mu donesu jelo. Salamu je narezao na kriške debele poput prsta i pojeo četiri duguljaste, ljute paprike što ih je donio sa sobom, vjerojatno od nje. Sigurno ih je još i platio. Uz to je pojeo šest krišaka kruha i podosta soli. Dugokosa ga pošteno izmori. Možda mu je miris benzina u autobusu prebrzo ulazio u srce i tjerao mu krv u muškost, kao onda u ratu. Djed mi je jednom pokazao neku sličicu i rekao:

To je tenk.

A tko je ovo, pitala sam.

U travi pokraj tate ležala je mlada žena, bosonoga, cipele ispred nekog grma, bačene svaka na svoju stranu, između ženinih bedara cvali su maslačci. Podbočena na laktove, žena je podigla glavu.

Muzikalna djevojka, rekao je djed, svirala je na njegovoj fruli. U ratu tata nije ostavio na miru ništa što je imalo jainike, a nije paslo travu. Nakon toga su neprestano stizala pisma. Sva sam ih poderao da ih

tvoja mama ne nađe. Čudio sam se kako se brzo odlučio za tvoju mamu. Bila je neupadljiva, ali ga je zgrabila i začas sredila.

Još sam se deset puta navečer odvezla s tatom do spremišta, vožnje sam brojila na prste. Uхватила sam tatu za nadlakticu, pa za koljeno, on je samo gledao put ispred sebe. Uхватила sam ga za uho. Pogledao me nasmiješivši se, a zatim pogled vratio na cestu. Stavila sam ruku na volan. On je rekao;

Tako se ne može voziti.

Za zadnje sam mu vožnje dala da zagriže krušku od koje sam prije toga ja odgrizla velik zalogaj. Tako da se on ne muči s debelom, žutom korom. Dok mu se po zubima cijedio pjenasti sok, mljaskao je i gutao odsutna pogleda. Tati je kruška prijala, a ja sam jela samo zato da ga navabim. Kad više nisam mogla jesti, a on je okrenuo usta prema meni da još jednom zagriže, rekla sam:

Samo ti pojedi do kraja, ja više neću.

Mogao me pitati zašto. Trubio je prije zavoja jer se veselio dugokosoj. Jurio je autobusom kroz crveno jer se žurio, a ne zato da bismo se nas dvoje smijali.

I nakon desete vožnje na ulazu u spremište otvorio je vrata autobusa snažnim zamahom, koji je nagovještavao njegov grijeh. Pojeo je i kruškinu jezgru te je, prije nego što sam ja izašla, peteljku bacio kroz otvor vrata. Veselio se mladom mesu.

Nakon toga navečer sam ostajala kod kuće. Mogao me bar jednom pitati želim li se povesti s njim. Izbrojila sam svih deset prstiju, ali mogla sam početi brojiti od početka. Možda bi cigarete bile djelotvornije od mojih ruku i nagrizene kruške? Mogla sam ga naučiti kako da dim uvuče u pluća. On dim uopće nije uvlačio i pušio je samo zato da bi se razmetao tim kako puši strane cigarete. Te si cigarete tata nije mogao priuštiti, pušio je rijetko, ali mu je to vrlo dobro pristajalo. Dok je on vozio zadnju turu toga dana, ja sam s tamnog stabla iza ograde ubrala marelicu i sjela na klupu u vrtu. Cvrčci su cvrčali pjesmu o autobusu koji grešna put u četiri oka navečer pretvara u krevet. Zapravo u šest očiju. Jela sam i gutala kako bi sve ostalo u tajnosti.

Kad sam se vratila kući sa svoje zadnje vožnje, za koje ni kruška nije pomogla, mama me upitala:

Plakala si?

Da, jesam.

Pas koji je lunjao oko kontejnera za smeće pratio me od drvoreda do tvornice kruha, smislila sam priču. Mama je rekla:

Tjera se, a ti si ga preplašila.

Ti samo misliš na tjeranje, povikala sam, pas je iznuren i tup od gladi.

Srce mi je otvrdnulo i da sam njime pogodila majku, bila bih je ubila. Jezik mi se osušio od mržnje prema njoj kad je bez imalo stida dodala:

Aha, zato sam izvana čula zavijanje.

Vani se, kao i svake noći za sušna ljeta, sa zemlje prema nebu razlijegalo cvrčanje cvrčaka. Psu ni traga. Moju je laž mama ukrasila mojim strahom od psa što se tjera. Lagala je kako ja u svojoj nevolji ipak ne bih rekla da se tjerao moj otac i da sam ga mogla preplašiti da sam htjela.

Kako sam samo često morala lagati ili držati jezik za zubima da bih svoje najdraže, pogotovo one koje ne mogu podnijeti, zaštitila od nesreće. Kad bih poželjela ustrajati u svojoj mržnji, tu bi mržnju omekšalo gađenje. Između daška ljubavi i nagomilana samopredbacivanja prepustila bih se sljedećoj mržnji. Moj mi je razum uvijek pomagao da zaštitim druge. Ali nikad da od nesreće zaštitim i sebe.

Jedne je večeri mama odjenula ljetnu haljinu s redom gusto nanizanih puceta od sedefa i drskim izrezom na stražnjici, počešljala kosu uvis, pričvrstila je ukosnicama i u usta tutnula karamelu. Uvijek kad bi se dotjerala i stavila bombon u usta imala bi nešto posebno na umu. Obula je bijele sandale i rekla:

Dan je bio vruć, sad je vani svježije. Prošetat ću malo alejom.

Ne znam je li joj uspjelo u toj uskoj haljini provući se kroz rupu u ogradi. Kad je stigla u spremište, njezin je suprug popravljao hladnjak motora. Morao se, kako bi rekla Lili, sigurno svladati, kad je vidio izazovni izrez na haljini, frizuru i bijele sandale. Možda joj je rekao da sjedne na vozačko mjesto i ostavio je da čeka dok on ne popravi hladnjak. Po blijedu odsjaju objeljenih debala i njezinih sandala stigli su kući ruku pod ruku. Za večerom mama je rekla;

Nitko ti neće platiti što nakon duge smjene svaku večer još popravljáš autobus.

Kako ne?! Ja vozim većinu tura, rekao je, zbog toga, a ni zbog čega drugog, dobivam novogodišnju nagradu.

Mama je podigla obrve, čak je ustala sa stolca pa za sebe i njega narezala kruh, iako su nož i kruh bili pokraj njegova tanjura. Djed i ja, mi smo si kruh morali rezati sami.

Nakon tatine smrti mama je na stol, naravno, stavljala jedan tanjur manje. I dalje je imala dobar apetit i - kako se činilo - bolji san nego prije. Nestali su joj kolobari oko očiju. Vrijeme je prolazilo, a ona se nije pomlađivala, ali nije ni starjela. Kad smo ravnodušni, zanemarujemo vanjštinu, ali ona nije bila takva. Prije da je podivljala u nutrini, ili je bila ponosna u svojoj samoći, ili u toj potpunoj odsutnosti više nije bila pri sebi. Ni sretna ni tužna, s uvijek istim izrazom lica. Čaša vode bila je življa od nje. Kad bi se brisala ručnikom, sličila je ručniku, kad je raspremala stol, sličila je stolu ili pak stolcu, kad bi na njega sjela. Kad je od očeve smrti prošlo godinu dana, djed je rekao:

Imaš još vremena, idi češće u grad, možda upoznaš muškarca koji će ti se svidjeti. Ne bi bilo loše da po dvorištu radi netko tko je mlađi od mene.

Kad bih to učinila, ti bi mi prvi to trebao zabraniti, rekla je mama, moj muž bio je tvoje dijete.

Ali ja nisam takav.

Pa ni ti se nisi ponovno oženio.

Nisam, ali tvoj muž nije poginuo u logoru, rekao je djed.

Sve je bilo uzalud, mama više nije zadizala kosu, a usku haljinu s razrezom na stražnjici zauvijek je spremila u ormar. Nije ju više zanimala ničija muškost. Njezina je znatiželja nestala, nije više bila radoznala čak ni kad je bila riječ o vlastitom djetetu, koje je jednog dana naglo otišlo od kuće i rijetko navraćalo.

Kad je umro djed, prespavala sam s mamom jednu noć u kući. Sljedeće sam se popodne vratila u grad. Mogla me pozvati da ostanem i ja bih bila uzela dva slobodna dana. Na mojem su krevetu bile plastične vrećice s njezinom toplom odjećom, pa sam ja spavala na kauču, što ona nije ni primijetila. Prije nego što sam krenula na vlak, prostrla je stol. Postavila je dva tanjura i jela, ne primjećujući da se ja samo pretvaram kako jedem. Kad prije ne bih jela, mama bi rekla da stalno nešto izvolijevam. Sad joj je bilo svejedno.

Godinama je na stol stavljala četiri tanjura. To se činilo normalnim jer nas je u kući živjelo četvero. A onda mi je jednog dana mama priznala da ja živim samo zato što je moj brat umro. Otad nas je bilo petero, pa je netko od nas uvijek jeo iz tanjura moga brata. Nisam znala tko. Moj brat iz njega nikad nije jeo.

Bradavica mu je bila u ustima, ali on više nije sisao, rekao je djed, nismo odmah primijetili da ne spava, nego da je ...

Budući da peti tanjur nije nikad postavljen na stol, ni ona četiri nisu na njemu dugo bila. Prvi je tanjur postao suvišan nakon tatine smrti. S mojim odlaskom u grad nestao je sa stola i drugi. Nakon djedove smrti i treći je tanjur postao suvišan.

Tramvaj se nagnuo na stranu. Možda su se od vrućine svinule tračnice. Starica je slaba na živce, glava joj se klima desno-lijevo, kao da neprestano nešto niječe. Kad dolazi tržnica, pita. Vozač odgovara: Ima vremena. Mladić stoji na stražnjim vratima. Najprije dolazi sud, nastavlja on, vi niste odavde? Ma jesam, jesam, kaže starica, nego sam jučer razbila naočale. Bila sam kod optičara, ali nemaju ni stakala ni ljepila, baš ničega. Sad moram čekati dva tjedna. Da su mi njezine godine. Ali čovjek se ne može mijenjati, čak ni s Lili, a ni s Paulom. Ne bih željela da moram izaći na stanici kod suda. Sve će se to razjasniti pred sudom, ondje ćeš već progovoriti, kaže Albu kad nije zadovoljan mojim odgovorom. Vozač izvlači iz džepa na košulji treću kiflu, odgriza komad i kiflu odlaže. Zalogaj mu klizi niz grlo. Ako se budemo tako dugo vozili, danas neću dobiti jaja, kaže starica. Tramvaj se zaustavlja. Ulazi neki čovjek u odijelu i s mapom pod rukom. E pa onda ću kupiti šljive, kaže starica, pogleda vozača i zahihće: Njih ću barem dopremiti cijele kući, one se neće razbiti. Za kolač trebaš i jaja, kaže vozač, malu mjericu ruma i puno šećera. Ah, ti muškarci, kaže starica, svi vole slatko.

Dok smo mama i ja nakon djedova pokopa ručale, u kutu sobe srušila se metla. Drška je odzvanjajući udarila o pod. Vidjela sam tatu kako pada, a tako se sigurno dogodilo i s djedom. Dohvatila sam čašu vode. Da je mamu zanimalo kako živim, ispričala bih joj o laži u tvornici, o smrti koju sam izazvala svojim novim, sivim cipelama s visokim potpeticama. Prije nego što je ustala od stola i metlu ponovno stavila u kut, tutnula je u usta komad kore od kruha.

Kad bi u tvornici pala na pod vješalica, u tramvaju kišobran, a uz rub ceste odloženi bicikl, osjetila bih kako mi se od sljepoočica prema sredini čela širi hladni vinil. Mama je žvakala i zalogaje zalijevala s puno vode, bila je sigurna u to da je ona moja majka, ali ja u to nisam bila sigurna. Pogledala je tanjur i rekla:

Znaš, jednom sam ti počela pisati. Sjedila sam u kavani i došlo mi je. To je bilo ovog svibnja ili lipnja, a sad je već, koji ono mjesec, da, rujan. Zatim sam otišla na poštu. Zalijepila sam marku na pismo, ali nisam znala tvoju adresu.

Pogledala sam je u oči. Navukla me na tanak led.

Imaš li još moju adresu, pitala sam.

Na nekom papiriću, morala bih je potražiti.

Nisam joj rekla mama, samo ti. Kao što se kaže nekom nepoznatom djetetu, jer "vi" nije prikladno. Bilo je naporno slušati je, a i posve je svejedno govorite li ili šutite, kao i onda kad sam otišla od kuće, gdje sam isto lako bez ikakva razloga mogla i ostati. I u malom gradu moglo se naći dosta uredskih radnih mjesta, čak i u tvornici kruha. Ali nakon svega obično kažemo da drukčije nije moglo biti.

Hodajući prema kolodvoru, osjetila sam kako zrak miriše na brašno. Portir je stajao ispred ulaznih vrata u tvornicu kruha i rukom otresao perut s uniforme. Podigao je kapu i pozdravio. Nisam ga poznavala. Kad sam prošla pokraj njega, glasno je zijevnuo. Okrenula sam se kao da sam upravo izbjegla nesreću i kao da se iza sivih cipela s visokim potpeticama počela razjapljevati betonska ploča. Na ovakvom se mjestu svašta moglo očekivati, ono je bilo u stanju pustiti večer da stigne prije popodneva, kako bi sunce odmah došlo ovamo, poput vatrene kugle sjalo iza tvornice kruha i prije večeri zašlo poput tamna, limena kruga. Predvečer sam se sjetila tatina pogreba. Pošto smo se s groblja vratili kući, djed je krenuo preko dvorišta, otvorio slavinu i crijevo za polijevanje vrta odvukao do bresaka. Mama je povikala;

Ali ne u ovom odijelu, presvuci se.

Ja sam potrčala za njim. Moram zaliti zbog suše, rekao je, kao da će se u sljedećih petnaest minuta sve breskve sasušiti. Voda je prskala i na zemlji oko stabala pojavili su se blijedi mjehurići, prepuni utopljenih mrava. Zemlja je polako upijala vodu. Djed je rekao:

Jednom ispružiš noge i život počinje. Ispružiš noge još jednom i već je kraj. A ono između prdaca ti je u vjetar, eto što ti je život. Za to se ne isplati ni cipele obući.

Sada je djed ispružio noge drugi put. Željela sam što prije na vlak, kroz polja kukuruza, prije negoli potamne. Voziti se pokraj malih kolodvora što su izgledali kao pasje kućice. Biti što dalje kad mama na stol stavi zadnji tanjur. Sve te godine bio je to dakle tanjur i glad moga brata iz kojeg je i zbog koje jela. Zato je tako dobro podnosila samoću, kao da je oduvijek na stolu bio samo jedan tanjur.

Kad sam pogledala voznu kartu svijetloplave boje, znala sam: kakva sreća da me tata nije upregao u svoju ljubav. Njegova je muškost bila pametnija od njegova mozga. Kakva sreća da mu je sjena tuđeg mesa bila draža od moje sline na nagrizenoj kruški. Mama ni u snu nije zaslužila da ja tatu podsjećam na njezinu mladost i tatu vratim u prve godine njihove ljubavi, kako bih našu obitelj obranila od dugokose.

Kod Lili je bilo drukčije, drugi suprug njezine majke bio je prvi kojega je Lili mogla dobiti.

Nije mi se ogadilo, rekla je Lili, s vremenom je jedino postalo obično. To da, kad majke nema kod kuće, s njim nešto imam, postalo je tako obično kao da upotrebljavamo istu kvaku na vratima.

Lilina je tajna postala prošlost kad je upoznala noćnog portira, koji je na zatiljku imao ožiljak iz rata. Sve dok nije otišao u mirovinu, Lili bi nakon ponoći ležala s njim na recepciji iza zida s ključevima. Nakon njega nastavila je navečer odlaziti u ostavu dućana što je do ručke na prozoru bio pun kožnate odjeće, sve dok se trgovac sa ženom nije preselio na selo. A zatim u bolnicu, dok njezin liječnik na noćnom dežurstvu nije otišao u posjet šurjaku u Buenos Aires, odakle se više nije vratio. Potom je Lili svoju ljubav preselila u tamnu komoru svoga fotografa, s kojim je provodila popodneva.

Užitak je u žurbi, rekla je Lili.

Grijeh s njezinim očuhom već je bio daleka prošlost, ali Liline su oči svaki put zasjale poput brušena stakla kad bi rekla:

Moja majka spava s drugim suprugom, a pokriva se smrću prvoga.

Tajna i brzina bile su važnije od osjećaja. Osim starog oficira, svi muškarci s kojima je Lili nešto imala bili su oženjeni. Prva godina s očuhom bila je najriskantnija i najljepša. Lili je priznala: Ma kakva

tajna. To se svaki put jednostavno dogodilo. To što je ljubav na početku poput mačke što grebe, a s vremenom nestaje poput pojedena miša, to je tajna, rekla je Lili.

Lili je bila Njemica. Njezina su oca odmah nakon vjenčanja pozvali u vojsku i u ratu ga je raznijela mina. Lili je majka bila u drugom mjesecu trudnoće. Kao ratna udovica svake bi godine dobila paket od Njemačkog Crvenog križa. U jednom je bio i vatirani pokrivač kojim se otad pokrivala. U nekom drugom paketu bila je plava bogato nabrana suknja, koju je nosila Lili jer je njezinoj majci bila preuska. Iako nitko nije imao takvu nabranu suknju, suknja nije bila lijepa. Napravljena od tanke, tvrde tkanine, sjajila se, baš kao da ste je upravo izvukli iz vode. Činilo vam se da će s rubova suknje svaki čas početi kapati. Rekla sam:

Ta je suknja više za stare žene, to je lim za vezanje oko pasa, da se ne vide masne naslage na udovičkim bokovima.

Ma što, baš je praktična, a i plavo mi dobro ide uz boju očiju, rekla je Lili. Kad god je govorila o svojoj majci, spomenula bi i poginulog vojnika koji nije doživio da joj bude ocem. Kad bih s Lili bila u gradu i kad bi ona izvadila novčanik, vidjela sam kako iz njega viri fotografija bijelih, nazubljenih rubova. Jednom sam je upitala:

Što ti je to u unutarnjem pretincu novčanika?

Lili je najprije spremila novčanik u kaput, a zatim rekla:

Moj otac.

Zar je on tajna, pitala sam.

Da.

Zašto onda o njemu stalno pričaš?

Jer si tako radoznala i pitaš.

Najprije si ti o njemu pričala, a tek onda sam ja pitala.

Ništa nisam pričala o slici.

Pa pokaži mi je, ako je on na njoj.

Kako može biti na njoj ako je mrtav, rekla je.

Počela sam mahati dlanom ispred svog čela:

Zar si poblesavila?

Lili je izvadila sliku iz novčanika i pokazala mi je. Nos i oči imala je na njega, mladića od dvadesetak godina, stisnutih usana razvučenih u smiješak i s ivančicom bijelih, nazubljenih latica, zataknutom u

zapučak vojničke jakne. Posegnula sam za slikom, ali mi je Lili odgurnula ruku: Možeš gledati, ali ne i dirati.

Kažiprstom sam kucnula Lili na čelo.

Ti-du-di-du.

Jesi li se nagledala?

Ne, pa cijelo se vrijeme njišeš.

Tada je Lili sliku okrenula naopačke pa je izgledalo kao da joj otac visi obješen za noge. Vršci ovratnika i kapa bili su retuširani i ta su se mjesta sjajila, iako je fotografija bila blijeda. To sam odmah primijetila, a moglo se vidjeti i kad je fotografija bila okrenuta naopačke. Kad se zastidite, oči vam se suze, ali Liline su bile razrogačene i bez sjaja. Lili je tražila svađu, ali ne zbog retuširanih mjesta na uniformi. Spremi je, rekla sam.

Zašto? Pa gutaš ga očima!

Molim, zavikala sam.

Što molim, odvrátila je.

Pa ti si ljubomorna?

Ti si ljubomorna, za mene je on premlad!

Sada bi baš bio po tvom ukusu.

Na to još nikad nisam pomislila.

Ali ja jesam, rekla sam.

Svakog dana nakon posla bila sam sretna: nisam više morala gledati Nelua. Hodala sam gore-dolje ispred prljavih kućeraka na stanici. Prozorske klupčice virile su pedelj iznad pločnika. Iza zavjesa zimi je već popodne bilo upaljeno svjetlo. Ono malo leda u udubljenjima na cesti blistalo je poput razlivena mlijeka. Pokraj mene su tutnjeći prolazili kamioni. U snježnoj prašini iza kolača pojavio se mrtav dječak sa zmijama od prašine. Od kako je bio mrtav, brže je trčao, a moj je tata bolje vozio. Kad bi tutnjava utihnula i slegla se snježna prašina, više se nisu nazirali rubovi ceste. Propustila sam dva-tri tramvaja. Paul je ionako radio pola sata duže od mene. Ništa me nije vuklo kući. Dolazili su i drugi kamioni, a ako bih imala sreće, između njih bi naišao i pokoji autobus. Jednom su mi se dječak i tata osvetili, jer su se prečesto morali pojavljivati. Na tramvajsku je stanicu došao muškarac s kovčegom u ruci.

Prošlo ljeto Paul je nakon posla ponovno morao sjesti na motor bos i bez košulje, odjeven samo u posuđene hlače. Dok se tuširao,

nestalo je sve što je imao na sebi: košulja, hlače, gaće, čarape i sandale. Iako su prostorije za presvlačenje od proljeća čuvali, to je ljeto Paul već četvrti put nakon tuširanja ostao gol do kože. Krađa se u tvornici ne smatra nečim lošim. Tvornica pripada narodu, a budući da su radnici narod, svatko uzima nešto od narodnog vlasništva: željezo, lim, drvo, vijke, žice, sve što se može ponijeti. Pritom se kaže:

Danju se uzima, a noću se krade.

Osim toga, jednomu nestanu čarape, drugomu košulja, a nekom trećem cipele. I prije nego što su počeli čuvati svlačionice, nikoga nisu toliko okradali kao Paula. I samo su njemu uvijek ukrali svu odjeću. Paul nije nosio upadljivu odjeću. Paulova sramota što je u tvornici ostao gol kradljivcu je bila važnija od ukradenih stvari. Netko je Paula želio poniziti. Paul je pažljivo promatrao kolege dok govore, smiju se, jedu, rade i vuku se amo-tamo po hali. Svi su se ponašali kao i obično, ali netko će se već jednom zaboraviti i pogriješiti, govorio je Paul. A tada će se, govorio je, s njim razračunati pred svima.

Kako, pitala sam ga.

Izmlatit ću ga tako da će početi skvičati ko miš.

Neki u određenom trenutku zaviču pa znaš da je dosta. Ali ako netko šuti, njega udaraju dok ne padne mrtav. Bojala sam se da se Paul ne izgubi u svojem sljepilu i rekla:

Kradljivca odjeće treba svući i gologa ga potjerati kroz tvornicu. Tada će biti manji od miša, a ti nisi ništa učinio i nisi kriv.

Da, treba računati s tim da to može biti svatko. Bio to i netko od starijih ili neki rahitičan mladić kojemu su uši veće od stopala, pokazat ću ja njemu.

Odjeće ima dovoljno, zamisli da ti je netko ukrao tvoju skupocjenu kožu, govorili su kolege Paulu. Čuo sam da su ti se jučer smrznule bradavice na prsima. I da si se nasapunao i čekao maserku, a nje niotkuda.

Paul se smijao zajedno s njima. Tih nekoliko šaljivaca bilo mu je draže od šutljiva krda mrtvih očiju. Iako je razlikovao te dvije skupine, Paul nije uspio otkriti kradljivca. Ili se kradljivcu nije omakla pogreška ili je Paul nije primijetio. Kad je završio s tuširanjem, vidio je da je

nestala čak i njegova rezervna odjeća koju su svi, za slučaj da ih okradu, držali u ormariću za alat.

U našem socijalizmu radnici izlaze iz proizvodnje goli, rekao je Paul u tvornici, svakih se nekoliko tjedana osjećate kao da ste ponovno rođeni, a takve stvari pomlađuju.

Kad bi šaljivci ujutro ulazili u halu, pozdravljali bi ga:

Golo jutro.

Pri jelu bi mu zaželjeli:

Goli tek.

Na povratku kući:

Gola večer.

Na partijskoj sjednici među njima više nije bilo razlika, rekao je Paul. Svi su sjedili u drugom redu poput dasaka u ogradi. Sa sljepoočica im je kapao znoj, kosa im se slijepila, a nisi znao da li od sunca ili straha. Dlanove nisu micali iz krila kako netko ne bi pomislio da se javljaju za riječ. Prljavi i tvrdi, dlanovi su im nepomično ležali u krilu ili na stolcu ispod bedara. U prednjem dijelu dvorane za sjednice bile su navučene zavjese. Predsjedništvo i prvi redovi bili su u sjeni, ali ti su stolci bili prazni. Ondje je stajao Paul, sam, I morao je izreći kritiku na vlastiti račun i potom sjesti u red koji je bio u sjeni, na jedan od stolaca što bi zaškripali čim biste udahnuli. A on je morao duboko udahnuti, jer se čak i zrak koji je udisao pognuo.

Još kao balavac, u drugom razredu srednje strojarske škole, Paul je, kako je rekao, ušao u Partiju. Paulova je majka rekla:

U ovoj zemlji možeš biti ne znam kako pametan, možeš se postaviti na trepavice, ali bez crvene knjižice sve će ti biti uzalud.

Ona je bila djevojka sa sela, koja je od polja repice pobjegla u grad, u tvornice teške industrije u kojima je bilo pet puta više muškaraca nego žena. U krevetima, donjim dijelom tijela, postala je komunistica.

Lijepo oblikovana i oplemenjena, rekao je Paul. Jer što je ona znala? Znala je kukičati, sijati, žeti, krpiti čarape, prošiti tkaninu na šivaćem stroju, dobro plesati i musti koze. Njezin je partijski rad završavao izlaskom iz postelje, ali je zato jako dobro znala u kojem trenutku djevojka lijepa stasa mora prestati mijenjati muškarce. Osjećaj za to nikad nije izgubila i za dlaku je izbjegla štetu tako što se udala za Paulova oca, junaka socijalističkog rada. Postala je vjerna i takvom ostala. Suprug ju je pokušao naučiti jezik Partije. Bila

je pametna, ali prelijena da bi naučila govoriti jezikom u kojem nije bila riječ o mirisima i okusima niti o zvukovima i bojama. Što god joj je Paulov otac rekao da ponovi, iz njezinih je usta zvučalo kao ruganje: U našoj je snazi napredak.

Govori tiše, rekao bi on.

Onda je pak zvučalo neuvjerljivo.

A nešto glasnije pretjerano.

Govoriš o našoj stvari, rekao je on, ne smiješ se u to unijeti.

Zašto, pitala je, kad sam i ja naša snaga.

Tako možeš govoriti kad po brdima i dolinama tjeraš ovce, ali na partijskoj sjednici moraš držati jezik za zubima.

Obuka je trajala cijeli siječanj. Paulova je majka rekla da bi radije očistila snijeg s najvećeg brda, nego da mora naučiti taj jezik. Njezin je muž odustao.

Za tri je dana cijela tvornica znala da sam se doselila Paulu u nakošeni neboder, iako Paul to baš nikomu nije rekao. Jednako brzo za to je saznala i njegova majka. Nesigurnim rukopisom prepunim pogrešaka napisala je sinu pismo obraćajući mu se rečenicom:

Sunce moje, živote moj.

Nadalje je pisalo: Ima djevojaka koje sličje cvijeću i anđelima. Ali ti si se, sine moj, zaogrnuo rupcem u koji su se već mnogi obrisali. Ta žena ne voli ni tebe ni svoju zemlju. Srce će ti zatrovati. Ne dovodi mi je u kuću. Svoj život povlačiš po blatu. Molim te, dijete moje, prekini s njom.

Ispod poljubaca koje mu je poslala nije pisalo tvoja majka, nego je stajao njezin potpis, kitnjast i uvježban, kao da je načitana žena. Paul je bio siguran da joj je netko diktirao što da piše. Nježne riječi i rukopis bili su mu poznati.

A tko ju je potpisao tim kitnjastim rukopisom?

To je njezin rukopis, rekao je Paul.

Njegov ju je otac naučio da se potpiše, to joj je išlo jednako dobro kao i krpanje čarapa ili muzenje koza. Paulov je otac smatrao da se po potpisu vidi kakav je čovjek, i to više nego po očima. Budući da je njegova žena rijetko morala pisati, ali je u tvornici često morala potpisivati formulare, nakon neuspješnog siječnja naučio ju je da se potpiše krasopisom i vježbao s njom potpis na rubovima novina. To je pismo razlog zbog kojeg Paulovu majku do danas nisam

upoznala. Godinu dana nakon očeve smrti, nakon što je skinula crninu, majka mu je u pismu poslala fotografiju. Trajna frizura, okruglo lice, podbuhlo od starosti, trebalo bi biti dobroćudno. Umirovljena bravarica, koja nakon žalovanja za mužem prvi put izlazi u slastičarnicu i jede kolač. Kratki rukavi otkrivaju joj mesnate, otromboljene nadlaktice. Na članku nosi muški ručni sat, žličicu drži sa svih pet prstiju. Lijevom rukom pritišće torbicu na krilu.

Paul je pričao kako na jednoj sjednici nije šutjela i kako se javila za riječ u vezi s propuhom u hali.

Muškarcima je lako, rekla je, oni obuku dvoje dugih gaća i ne mogu se prehladiti, a nama ženama puše po čuči. Svi su prasnuli u smijeh, a ona se zblenula i ispravila:

No, mislim, puše nam po onoj stvari.

Nakon sjednice na putu kući Paulov ju je otac pljusnuo rekavši:

Zar ti nije jasno da ćeš i mene potpuno uništiti?

Svoj je bijes iskalio na njoj na ulici, nije se mogao strpjeti da dođu kući. A možda se kod kuće to ne bi usudio napraviti. Bilo je to jedan jedini put da ju je udario. Od sljedećeg su je dana svi zvali stvar. Taj je nadimak u tvornici imala do mirovine.

Prije nego što smo se Paul i ja vjenčali, inženjer ga je pozvao k sebi i rekao mu: Baš si izabrao pravu damu, zamijenila te nekim digićem. Još uvijek stigneš odustati.

Meni je bilo svejedno što je on rekao. A ono što je odgovorio Paul, bilo je, kao i uvijek kad bi govorio istinu, pretjerano hrabro:

Zaprosio sam ruku Staljinove kćeri, ali ona je nažalost već zauzeta.

Uz taj odgovor došlo je i naše vjenčanje pa je inženjer samo čekao Paulov sljedeći krivi korak. Da Paul i nije bio rekao kako radnici iz proizvodnje izlaze goli, oni bi mu predbacili nešto drugo. Pogreška se nekome uvijek može naći, a ukradena odjeća nikad.

Hvala Bogu pa na mostu nema stanice. Rijeku ne želim gledati. Ono što je u vodi, u meni izaziva nelagodu. Pa bilo ono što rijeka vidi okrenuto i naopačke ili tekla struja u uvijek istom smjeru, od rijeke se svima zavrti u glavi, a mene počne stezati u grlu. Ipak je moram gledati. Vrbe mi se čine većima, a za velikih vrućina vodostaj je nizak. Iznad rijeke je Sunce, a njegove zrake palucaju poput plamičaka i bodu vas popui noževa. Čovjek s mapom sjedi nakoso i žmirka. Odjednom se dosjetio za što bi mu mapa mogla poslužiti pa

je prislanja uz staklo. Tako je i meni dobro i da nisam sva luda od gledanja u rijeku, mogla bih gledati samo u mapu. S obje strane kola promiče ograda na mostu, a s jedne je strane mapa na staklu, poput vratašca kroz koja se možete provući. Između korica su papiri, vjerojatno sudski spisi s imenima, pečatima, potpisima i nekim kaznenim djelom. Čim idete na sud, ne piše vam se dobro. Možda je muškarac netko tko nije stranka u parnici i želi u miru još jednom sve pročitati, a možda je i optuženi, koji je prije završne rasprave dobio kratak predah. Bilo kako bilo, njemu je lako, on bar zna što u sudskim spisima piše. Ja sam pozvana na razgovor točno u deset, a on smije kući već prije devet. Odjeća mu je uredna. Bi li neki optuženik koji se rano ujutro priprema za izlazak iz kuće mogao voditi računa o tomu da s odjećom uskladi i kopče na manšetama, da se savršeno obrije i očisti cipele? Naravno da bi imao razloga za to: za razliku od suca, optuženik bi - iako to u optužbi ništa ne mijenja - trebao ostaviti besprijekoran dojam.

A možda je muškarac s mapom jednostavno tašt i svaki dan izlazi besprijekorno odjeven. Da biste se tako odijevali, morate imati posao na kojem se nećete zaprljati. A moguće je i jedno i drugo. Sasvim sigurno ima i sudaca koji su optuženi. Razlozi za teške optužbe lako se nađu, pa među optuženicima pouzdano ima i ljudi koji uz odijelo nose odgovarajuće gumbe na manšetama. I sudaca koji napamet znaju sve što je zakonom zabranjeno. Ako njihova djeca učine nešto što je zabranjeno. I njihova djeca odrastaju izvan roditeljske kuće i ne razlikuju se od mene i Lili. Tko je moja mama da bi je nešto bili pitali onda kad sam napisala one ceduljice. Moj je tata bio pokojni, a Lilin očuh već je bio u mirovini. Da su on ili moj tata bili suci, Lili prije bijega za to ne bi nimalo marila, kao što ni ja za to ne bih bila marila prije no što sam napisala ceduljice. I djeca sudaca čuju što se događa u svijetu, kao i svi drugi u ovoj zemlji, i ona odlaze na Crno more. Pogledaju preko granice i cijelim ih tijelom nešto vuče nekamo drugamo. Ne morate živjeti loše da biste pomislili: ovako kako živim ovdje ne mogu živjeti zauvijek. Kao i Lili i ja, i djeca sudaca znaju da se i nakon vojnika na granici nebo proteže dalje, sve do Italije i Kanade, gdje je bolje nego ovdje. Samo da me prati sreća, priželjkuju svi, ali za tu sreću ne mole graničare. Neki za nju mole Boga, neki prazno nebo. Koga god da molili, ponekad se sve dobro

okonča. Katkad poput gredice gusto zasađene crvenim makovima, katkad tako da ostanete prepušteni sami sebi, kao Lilin oficir, a ponekad navrat-nanos, kao kod mene. Prije ili poslije, ovako ili onako, ali ipak ste pokušali.

Paul je kući došao bos, kolegine rezervne cipele nisu mu odgovarale. Taj put nije trebao košulju, dogodilo se to usred ljeta. Hlače je morao posuditi. Rubovi su im bili prekratki za dvije širine dlana, u struku bi u njih stala tri Paula, a oko pasa vezao je žicu. Stigavši kući, Paul se, sitnim koracima plešući po hodniku, počeo šaliti na račun vlastitog izgleda. Stražnjica mu je visjela do koljena. Ispružio je ruke i počeo me sve brže okretati oko sebe. Uho sam prislonila na njegova usta, a dlan na njegova prsa i zatvorenih očiju slušala kako pjevuši neku pjesmicu. Pod rukom sam osjetila snažno lupanje srca i rekla:

Ne luduj toliko, srce ti tuče poput krila divljeg goluba.

Plešući sve sporije, izbacili smo laktove jedno prema drugomu, a stražnjice prema van, tako da smo imali mjesta izvijati se u trbuhu i nogama. Paul me gurnuo lijevom kukom, pa desnom, te se, izvijajući se u trbuhu, odmaknuo od mene, na što su se i moji kukovi počeli njihati sami od sebe. U glavama nam je bio samo taj takt.

Tako plešu stari ljudi, rekao je Paul, a znaš li da je moj otac kvrgave kukove moje majke, dok je bila mlada, zvao tango-kukovima?

Crveno lakiranim cipelama gazila sam po Paulovim prašnini nožnim prstima i pjevala:

Živote, živote, brate živote,

Kad ću se zasititi tvoje ljepote?

Možda kad posljednja kora kruha ode

Ili kad ispijem posljednju čašu vode.

Možda kad mi oko tijela zaklopoće lijes

Ili s tobom, živote, otplešem zadnji ples.

Tko se rodi, taj očajava

A tko umre, prekrije ga trava...

Kakve li umotvorine. Smijali smo se pjevajući pjesmu u kojoj nam smrt dolazi kao poklonjeni dio plaćenog života. Gutali smo slogove, ali takt nismo izgubili. Odjednom me Paul odgurnuo i zavikao:

Au, patentni zatvarač!

Pokušala sam zatvarač povući, ali nisam uspjela. Kad je Paul izvukao žicu koju su držale vrpce na pojasu hlača i bacio je u kut sobe, stražnjica je skliznula do peta, a sprijeda su mu hlače ostale visjeti. Ja sam mu trebala odrezati stidne dlake što su mu zapele u patentnom zatvaraču, ali od silnog smijeha nisam to mogla učiniti. Paul mi je dršćući uzeo škare iz ruku:

Ženo Božja, briši.

Kamo, pitala sam.

Pustila sam Paula da to učini sam, ali sam se i dalje toliko smijala da mi je glas počeo grgotati kao da mi ponestaje zraka. Nastavila sam se smijati sve dok mi i nije ponestao. Onda duboki udah i izdah, odjednom previše zraka, a na kraju premalo. Ali na početku je to bila sreća. I to što se može plesati na smijeh i što može puknuti kratka nit za koju smo cijelo vrijeme bili vezani. I što nam pjesma o smrti može iznutra zagrijati sljepoočice, i to mora da je bila sreća.

I sve dok se jedno pred drugim nismo postidjeli, a ta nit nije postala kraća od nosa, tako dugo je to bila sreća. Nakon toga Paul je prstima prošao kroz kosu, a ja sam stisnula prste u šake zabivši nokte u meso poput kažnjena djeteta.

Tišina nakon sreće došla je odjednom, kao da se namještaj naježio. Ničice smo pali natrag u bezizlaznost, Paul prvi. On se uvijek bojao da ćemo se naviknuti na sreću. Dok sam se ja još smijala, on je odrezao stidne dlake i škare su već visjele na ploči za ključeve, a goleme rezervne hlače ležale u kutu. Paul se u gaćama vratio u dnevnu sobu i zastao u pravokutniku sunčanih zraka, što su obasjavale dio poda i zida prelamajući u visini koljena sjenu Paulovih nogu.

Zašto se uvijek tako zlorado smiješ, pitao je.

To je zvučalo kao kad bi Nelu rekao:

Evo ti, sad se možeš veseliti mojoj nesreći.

Kad je riječ o Nelu, bilo je to istina, veselila sam se njegovoj nesreći jer mi je to trebalo. U nanošenju štete drugima Nelu je bio nenadmašiv. Ali ja sam bila brža na jeziku i spretnija od njega. Kad se brijao, zaboravio bi obrijati dlačice na bradi, kad je kuhao kavu, grijač u obliku šipke prevrnuo bi se i ispao iz lončića. Vezice na cipelama zavezao bi na jedvite jade i to je trajalo beskrajno, ali nikad

ne bi uspio zavezati ih u pravilnu petlju. O gumbima je mogao puno pričati, ali ih nije znao prišiti.

Ti zbilja imaš dvije lijeve, rekla bih mu kad ne bi uspio nešto napraviti.

Svaki nekoliko dana udario bi sljepoočicom o vrata ormara. Kad bi tek našiljena olovka pala na pod, sagnuo bi se i zaboravio da mu je iznad glave otvorena ladica. Za svaku svježju masnicu rekao bi:

O, danas smo zaradili još jednu šljivu.

Nasmijavši se, pobjegao bi od mog prezira u tvorničko dvorište, gdje je pred drugima ponovno bio autoritet. Ma koliko da je izbivao iz ureda, kad bi se vratio, ja sam se još uvijek smijala ili bih se ponovno počela smijati. On bi masirao svježju masnicu, pokraj koje su bile zelenoplave od proteklih dana.

Moji su napadaji smijeha koje je izazivao Nelu vjerojatno nalikovali onima koji su obuzimali mene i Paula. No Nelu bi kod mene izazivao prezirni smijeh i od samog početka taj je smijeh bio zloradost. Nelu je zaslužio svaku nezgodu koja mu se dogodila. A i ono što mu se dogodilo bilo je premalo. Uživala sam u tomu što je Nelu smetala moja naopaka sreća. Ali ona nije bila nešto iskvareno. Iskvarena je bila Neluova sreća to što me doveo u takav bezizlazni položaj da su me otpustili. Temeljito brijanje, vezanje vezica, šivanje gumba ugodnosti su samo za vlastitu upotrebu. Ali takvim se stvarima ne možete dokazati u nekoj tvornici, ondje su važne sasvim druge stvari...

Moja je naopaka sreća, naravno, bila to veća što je veća bila šteta koju bi Nelu napravio. Nakon prvih ceduljica koje su našli moj je smijeh zvučao kao da mi se fućka zbog štete koju su mi nanijeli. Ali taj me smijeh nije mogao zaštititi.

Nakon našeg plesa Paul se javom odvezao u grad kupiti dva para novih cipela. Jedan par za nošenje, a drugi kao rezervne cipele koje drži u ormariću s alatom. Pogledom sam pratila Paula, a dolje na ulici crvena je java bila lijepa poput crveno emajlirane limenke za kavu na kuhinjskom stolu. Prošla sam preko sunčane mrlje na hodniku i nisam znala kamo sa sobom. Uto sam u ostavi ugledala prve vjenčane cipele, bijele. Druge takve bile su smeđe. Iznad njih su bile Paulove sandale s rupama na potplatima od prošlog ljeta. Jesen je došla preko noći. Oblaci su ležali nisko, kiša je razmočila

trulo lišće što ga je tlo upijalo. Preko noći smo odbacili ljetne stvari u najjudaljeniji kut ormara i sad nam je novac trebao za toplu odjeću, a ne poprilično skupe potplate na sandalama. Sandale ne bih bila odnijela postolaru već i zbog lošeg vremena. Osim toga, treba još dugo da dođe sezona za njih. Novca nismo imali ni za prijeko potrebne stvari.

Sunčana je mrlja sada obasjavala samo pod, ali ne i posuđene hlače, do njih još nije doprla. Ni ja ih nisam dirala. U stanu je zavladao tišina od koje narastete do stropa, gdje ne možete biti. Čak bi i tanjur što pada sa stola ili sliku što pada sa zida, kao da moj tata ponovno umire, bilo lakše podnijeti. Neodlučno podigavši ruke, krenula sam po osunčanom četverokutu kroz sobu da zatvorim prozor, ali prije toga sam ipak pogledala van: na pločniku na kojem nitko normalan ne bi parkirao crveni je auto u kojem sjede dvije osobe. Jedna od njih lamata rukama, a druga puši. Izašla sam iz sobe na hodnik, ušla u kuhinju pa izašla na hodnik. Poznat mi je taj hod, kad zaboravite što ste namjeravali i prije nego što ste na to pomislili. Kad se ushodate po prostoriji vukući noge ili ih previsoko dižući ne bi li što brže pobjegli od vlastitog nosa. Vjenčane cipele bacila sam u ostavu i zatvorila vrata. Uzela sam Paulove sandale i s njih obrisala paučinu. Na lijevom potplatu bila je zalijepljena zgažena kupina. I zbog toga, a i zbog crvenog auta odjednom sam se svega sjetila: prošlog ljeta na rijeci, Paulove golotinje nakon tuširanja u tvornici, našeg plesa u hodniku i kako mi je grubo Paul istrgnuo škare iz ruku.

Bilo bi bolje da su nam u glavi prave, opipljive stvari umjesto misli kojima si beskrajno razbijamo glavu. Da su nam u glavi ljudi koje želimo imati uza se ili kojih se želimo riješiti ili pak predmeti koje smo zadržali, odnosno izgubili. Tada bi bilo reda: u sredini glave bio bi Paul, a ne moje grčevito hvatanje za njega ili bijeg od njega u ljubavi koja je uvijek jednaka. Po sljepoočicama prostiru se pločnici, koliko ih je volja, a po obrazima su prodavaonice s izlozima, ne moji besmisleni ciljevi u gradu. A na zatiljku, to se ne može izbjeći, na zatiljku je Albuov kurir, koji ondje dolje možda sjedi u crvenom autu prije nego što će pozvoniti na našim vratima da mi prenese poziv na saslušanje. Usmeno, kako bih se bojala da ne pobrkam dane, jer Paul ili ja nismo dobro čuli. Da, bilo bi bolje da je u stražnjem dijelu

moje glave taj kurir osobno nego da, kad ponovno dođe, na vratima začujem njegov tihi glas koji u mene prodire poput svrdla, a ondje je još od posljednjeg puta. Na zatiljku je most na rijeci i moj prvi suprug s kovčegom u ruci, ali ne i nagovaranje da skoči. A u malom je mozgu, u središtu ravnoteže, stol na kojem počiva muha umjesto hrane koju večerate, a niste gladni. Sve same opipljive stvari, koje u glavi jedino trebaju mjesto na kojem će biti. Površine i bridovi, koje lako razlikujete po tome možete li se na njih osloniti ili su vam teret. A u međuprostoru ima mjesta za sreću.

Sandale sam zamotala u novinski papir i stavila ih u plastičnu vrećicu, pokraj crvenog auta nisam željela proći sa smotuljkom u novinskom papiru pod rukom. Htjela sam nešto učiniti za Paula, nakon što sam se predugo smijala. Htjela sam vidjeti kako izgledaju ona dva lica u autu. Nisam više znala vuku li me van ta lica ili Paulove sandale.

Neki ljudi ne odvajaju samo predmete od misli, nego odvajaju i misli od osjećaja. Pitam se kako. To da lastavice, nanizane na oblacima iznad polja graha, imaju jednake vrške krila kao što ih imaju Neluovi brkovi neshvatljivo je, ali to je samo pogreška. Kao i kod svih pogrešaka, ne mogu shvatiti žele li predmeti ili misli da tako bude. Budući da je tako, razum bi morao biti dorastao pogreškama i morao bi moći podnijeti ih onoliko koliko ima stabala na Zemlji. Smotala sam dvije novčanice od pedeset leja u male četverokute i stisnula ih u ruci u kojoj sam ponijela i plastičnu vrećicu. Dizalo je krenulo, lice mi je poskočilo u zrcalu prije nego što su mu se pridružile i noge. Dno je dizala u vožnji lupkalo.

Prišla sam crvenom automobilu. Htjela sam pokazati onim dvoma da na svijetu ima pogrešaka pa sam sišla do njih umjesto da se oni popnu. Kroz otvoreni prozor na vratima pitala sam:

Imate li vatre?

Nakon toga sam namjeravala dodati:

Hvala lijepa, ali ne pušim, samo me zanimalo imate li vatre. Bila sam uvjerena da će mi netko od njih odmah dati vatre da me se riješi, ali sam se prevarila. Dogodilo se drukčije. Muškarac je odmahnuo glavom, a žena se obrecnula:

Ne, zar ne vidiš da ne pušimo?

On je dlanove položio na volan i nasmijao se kao da je žena uspjela zadati mi gadan udarac. Na njegovu pečatnjaku sjajila su se dva slova, A i N, a na ženinoj glavi kosa, crna poput gavrana, dok mu je nešto šaptala na uho. Koža lica bila joj je masna i preplanula od sunčanja na bazenima, a oko vrata je imala ogrlicu od šarenih školjaka. Rekla sam:

Niste li ono maloprije pušili i opet ćete čim se maknem? Ili mi se, dok ste se šlatali to samo učinilo?

O, madam, rekla je ona, ako se danas još nisi pojebala jer ti se muž nakon posla kurva, dovedi si iz bara nekog s dobrom batinom. Taj će ti istjerati sve mušice iz glave.

Ma ne, odgovorila sam, pričekat ću svoga, on ima telegrafsku štangu po kojoj se dižem u nebesa.

Naravno da se njih dvoje nije hvatalo ovdje, nego negdje drugdje. Ona me odmah napala jer se osjećala kao da sam je u nečem uhvatila. I on, inače se ne bi skutrio na sjedalu manji od makova zrna. On je vjerojatno bio u službi, a ona mu je kratila vrijeme. Prije nego što je žena zatvorila prozor, rekla sam joj:

Čini mi se da oni koji pate od neжебice ovo ljeto nose ogrlice od školjaka, ili su to sasušena golublja govna?

Ogrlica od školjaka doista je tako izgledala. Dok sam se udaljavala, čula sam odjek vlastitih koraka i obuzela me neka mučnina. Vrata bara bila su širom otvorena, nisam pogledala unutra, gledala sam lipe za koja sam znala da nisu pijane. Ali čula sam pijane glasove. Za leđima sam osjetila smrad rakije, kave, dima, raskužnih sredstava i ljetne prašine.

U postolarskoj se radionici prvi put nije čula glazba. Na stolu više nije bilo kasetofona za čije su kućište baterije bile pričvršćene komadićem lastike od gaća. S druge strane stola sjedio je mlad čovjek izbočene čeljusti, usne mu se ne bi spojile ni kad bi zatvorio usta. Budući da oko pasa nije imao pregaču, pomislila sam da je to postolarev zet, harmonikaš. Pitala sam za starog postolara. Mladi muškarac prekrižio se četiri puta i rekao:

Mrtav je.

Gdje je pokopan, pitala sam.

Počeo je kopati po ladici. Vjerojatno traži neku ceduljicu, pomislila sam, ali on je izvadio i zapalio cigaretu.

Jeste li došli zbog cipela ili ste došli tražiti grobove?

Odmotala sam cipele iz novinskog papira, a on je otpuhnuo dim, gledajući pažljivo moje prste, kao da bi iz cipela umotanih u papir na njega netko mogao zapucati.

Je li postolar bio bolestan, pitala sam.

Kimnuo je.

Što mu je bilo?

Nije imao novca, odgovorio je mladić.

Je li se ubio?

Kako to mislite?

Pa ja pitam vas, ja ništa ne znam.

Odmahnuo je glavom.

Kad umre starac, mlad čovjek nije za to kriv, ali barem može suosjećati. A ovaj je mazgov sretan što se između prodavaonica u koje od jutra do mraka zalazi puno ljudi oslobodila postolarska radionica.

Zagasivši cigaretu u limenci, rekao je:

Grob mu je u Ulici murvi, je l' to dosta ili vam moram reći i u kojem je redu?

To mi je dosta i više nego što mislite.

I meni je svega dosta, dodao je, od ožujka, otkad sam ovdje, svi me ispituju o starom postolaru.

Mislila sam da ste vi njegov zet, rekla sam.

Bože sačuvaj. Prvi dan u radionicu je došao neki s okom plavim i žutim od udarca, izgledao je kao kanarinac i pred nosom mi je iz radionice iznio sve stvari. Odnio mi je kožu, čekiće, kalupe, kopče i čavle, čak i brusni papir, pastu za cipele i četke. Počeo mi je pričati da to ne ulazi u cijenu radionice. Čovječe, što ti je, ja sa sobom ništa nisam donio, sve sam ostavio svom nasljedniku u Josefstadtu! Rekao je da ako želim sve to mogu od njega otkupiti. Znae što, njegovi su samo čekali da se to dogodi, nisu imali novca ni za kruh. Nisam ja s kruške pao, pa neću valjda kupovati ono što mi pripada.

Postolar je imao puno mušterija, rekla sam, znači da je imao i novca.

Njegova je kći sve zapila, rekao je mladić, i prebila je muža, zato je onako i izgledao. Dok je odnosio stvari iz radionice, pitao sam ga je li i on postolar. Na to je ispružio svoje bijele prstiče i rekao: Što je tebi,

zar ja možda izgledam kao ti? Pitao sam ga što će mu onda sve te stvari. Da sviram harmoniku, odgovorio je. Aha, otuda ti modrice po licu, dobacio sam mu. Ne, rekao je, modrice su mi dar od žene. U baru uvijek sjede dva policajca. Razmišljao sam da li da ih pozovem. Ali ovdašnji me policajci još ne poznaju dobro, pa bi mi to samo donijelo neugodnosti. Harmonikaš bi još rekao da sam ga ja nalupao. A zapravo sam to i trebao napraviti, nabiti mu šljivu i na drugo oko, jer to je i zaslužio.

U Ulici murvi rastu samo bagremi. Pijanac živi na početku ulice. Na kraju ulice počiva Lili. A sada i postolar. Stari je postolar bio suhonjav i sitna rasta, ali je imao velike šake i neravne nokte na prstima, smečkaste od rada s kožom, lijepom poput žarko prepečenih koštica bundeve. Kad bih ušla u radionicu, prstima bi prošao preko vrha glave, kao da ima kosu. Sjajeći se poput staklenih kugli, ćela mu se znojila, dok je iz kasetofona glasno odjekivala narodna glazba. Pomislili biste da će se ćela razbiti ako njome o nešto kvrcne.

Oho, opet su nam se cipele izlizale od plesa, šalio se. Ne znam je li se šalio. Samo znam da sam, neposredno prije nego što sam ušla u radionicu i ugledala novog postolara, prvi put doista plesala uz neku pjesmu u kojoj nam smrt dolazi kao poklonjeni dio života. Odonda kad sam s mužem bila na plesu u restoranu, nisam više nikad plesala, ni s Paulom. Nisam smjela otići starom postolaru nakon plesa s Paulom, trebala sam čekati barem još jedan dan, tada bi postolar još bio na životu. Za njegovu sam smrt ja bila kriva.

Sve dok mu žena nije otišla u umobolnicu, postolar je bio muzikaš, kao i njegov brat, šurjak i zet, koji još i danas sviraju u restoranu na korzu. Ja nisam muzičar, rekao mi je, muzičari sviraju po notama, a muzikaši prema duši.

Ja ne volim plesati i nisam više nikad htjela imati muža koji voli plesati. Kad sam upoznala Paula, razgovor sam odmah skrenula na ples. Zar je to toliko važno, ja ne volim plesati, žene su te koje vole plesati. Ja poznajem samo one muškarce koji su prisiljeni plesati, rekao je Paul. Pa plešu pola noći da bi nakon toga mogli jebati petnaest minuta.

Kako to, moj prvi muž voli plesati, rekla sam, lud je za plesom. Ti kažeš da je to sporedna stvar jer još nikad nisi bio u braku. Uvijek kad bi zasvirala glazba nisam više mogla razumjeti svoga supruga.

Njegova ovisnost o plesu i moja mržnja prema plesu potpuno bi nas razdvojile. Kad bi svirala glazba, između nas su se otvarali ponori. Ja sam se povlačila u sebe, odustajala i postajala mlitava, a on bi se raspametio i postao neobuzdan poput navijene igrčke majmuna. Kad smo se svađali, bilo bi bolje da smo šutjeli, kako raskol između nas ne bi bio još veći. Od naše bi pak šutnje bolja bila svaka izrečena grubost, jer ono što se izgovori u svađi puno je lakše oprostiti od uvreda koje brojimo šuteći. Mislim da je bio početak rujna kad smo oboje uzeli godišnji odmor. Nismo imali novca da odemo na Crno more ili u Karpate. Zato smo si htjeli priuštiti barem jedan večernji izlazak pa smo na kraju tjedna otišli u restoran. Moj je muž htio da idemo u Palace na korzu, gdje je svirao najbolji orkestar u gradu, čiji su članovi svi bili iz postolareve obitelji. Meni je to bilo preskupo. Preostao nam je Central, gdje se za dvjesto leja moglo jesti i plesati. I drugi su kao i mi morali paziti na novac pa je restoran bio pun. Meso je imalo kiselkasti okus, a salata od kupusa zaudarala je na prašak kojim se istrebljuju krumpirove zlatice. Imali su samo bijelo vino, jer ono ostaje prozirno i kad se razvodni. Većini gostiju jelo je prijalo, komadićima kruha skupljali su hranu po tanjuru kako ništa ne bi ostalo. Žvakali su poput zečeva da što prije mogu zaplesati. A ja sam žvakala pretvarajući hranu u ustima u kašu i tako odugovlačila. Moj muž jeo je brže od mene, ali u usporedbi s drugima gotovo bez ikakve žurbe. Odgovaralo mi je što je orkestar loše svirao, nisam željela plesati. Mom suprugu to nije smetalo, jer njega bi ponijela svaka glazba. Gledala sam plesače na podiju. Oni su se osjećali kao i moj suprug. Budući da su svi gosti u restoranu pazili na novac, željeli su za njega dobiti što više pa su razdragano klicali. Muškarci su veselo podcikivali, a žene su ispod glasa pjevušile čas brr-brr čas ju-hu-hu. Kad bi potpuri završio, smijali su se kolutajući očima i teturajući poput teških ptica što slijeću. Moj je suprug sve pojeo i salvetom obrisao usta. Kroz staklo čaše vidio se lelujav obris njegova nosa. Cupkao je nogama ispod stola, a gornji je dio tijela ukočio. Pod ispod stola podrhtavao je. Rekla sam:

Možda mi to putujemo, pod podrhtava kao da smo u vagon-restoranu. Vi biste plesali i uz škripu vrata ili zrikanje zrikavaca. Ne, nisam smjela reći "vi" i spomenuti i njega, koji je već neko vrijeme morao gledati kako drugi plešu i patiti. Odgurnuo je čašu na sredinu

stola i ukočeno me pogledao stisnutih očiju što su se na krajevima stvrdnule i izgledale poput ključanica. Ušiljio je usne, počeo zviždukati i u taktu glazbe objema rukama lupkati po stolu. Rekla sam:

Ovo je gore nego u vagon-restoranu, zar te muče simptomi apstinencije? Uskoro me trebao za ples. To uskoro bilo je sada. Kako li je samo naglo opustio usne i kratko se nasmijao nastavivši zviždukati, prisila, odlučna i ljubazna istovremeno. I ono samosvladavanje, samo da se izbjegne svađa i uzvratu istom mjerom. Konobar je raspremio stol, ostale su samo dvije čaše. Blijedi i napeti, kao da na stolu onih dviju čaša i nema, sjedili smo svaki na svojoj strani spremni na napad - ja na svađu, a on vrebajući trenutak da zapleše. On je pobijedio. Svladao se ne osvrćući se na moje izazove, a meni je bilo preglupo svađu započinjati. Za što smo dali onoliki novac koji će nam sutra ionako nedostajati. Neka se barem on napleše kad smo već loše večerali. Uхватила sam ga za ruku i povukla na plesni podij. Plešući smo se probili između drugih parova skroz do orkestra. On me vrtio oko sebe, tipke harmonike rasplinule su mi se pred očima poput daščica na rebrenicama.

Potpuno si opustila tijelo, ruka mi je utrnula, rekao je.

Ne mogu biti lakša nego što jesam.

Kad plešu, i najdeblje žene postaju lake, ti ne plešeš, ti se jednostavno objesiš na mene.

Pokazao mi je najdeblju ženu u restoranu, neku stariju gospođu koju sam zamijetila još za večerom. Dok je sjedila za stolom, nisam mogla vidjeti njezinu bijelu haljinu s uzorkom na šahovske figure, samo sam vidjela da je tanjur morala odgurnuti do sredine stola kako bi ga mogla vidjeti preko grudi. Nožem i vilicom kratkim je mesnatim rukama jedva dosezala do tanjura.

Haljina na njoj leprša zato što ima duboke, guste nabore, a ne zato što žena poletno pleše. Ako se i u što razumijem, onda se razumijem u haljine, dodala sam.

Ali ne i u žene, rekao je on.

Šahovske figure izlijetale su iz nabora bijele haljine. Snijeg i stričak, bijeli konj moga svekra, svadbena torta čija me bijela glazura grebla po vršku nosa. Glava mi je otežala. Iako sam morala plesati, nisam imala pravo svom mužu predbacivati što mu je otac bio namirisani

komunist. Sabrala sam se, ali već sam radila ono što sam maločas htjela izbjeći. Drugima mnogo toga možemo zabraniti, ali ne i sebi. Dok sam plesala ispred rasplnutih tipki harmonika, a u mislima me progonila prošlost, moj je muž uživao u blizini starije gospođe. Muškarca koji je vodio šahovske figure i upravo veselo podciknuo potapšao je po ramenu i rekao: Vaša partnerica dobro pleše.

Pa naravno, kad ja dobro vodim, odgovorio je muškarac.

Gospođin par sad je ponovno podvrisnuo, starija je gospođa zapjevušila, a i podvrisnuo je i moj suprug.

Ako još jednom podvrisneš, rekla sam, istog trena bježim odavde koliko me noge nose.

On je još jednom veselo podvrisnuo, a ja se nisam pomakla; gospođa je zapjevušila brr-brr, a ja sam ostala gdje sam bila.

No parovi su se počeli zamjenjivati. Mijenjanje parova odvijalo se bez riječi. Ili su se ravnali prema intimnim zakonima između muškarca i žene ili prema slučaju. Tu nije bilo dogovora. Izgubila sam ritam.

Nema te čovjek što vidjeti, ali kad plešeš teška si kao vreća.

Onda pleši s onim tankerom, rekla sam, nju ćeš barem moći za nešto uhvatiti.

2.

Starica, čija je glava drhtala, gurnula me prstom: Čuj, imaš aspirin? Ne. Ali možda ga ima vozač, on ima i vode, ne znam jesam li dobro vidjela, ali imao je bocu. On ima bocu, kažem. Oči su joj se odjednom povećale. Onako kao što se to često može vidjeti kod starijih ljudi, presvučene opnom tankom kao na sirovom bjelancu, šire se od sljepoočica prema sredini. Kako joj glava dršće, njišu se i naušnice, dva ovalna zelena kamenčića. Od stalnog drhtanja rupice na ušnim resicama izdužile su se prema dolje i naušnice su gotovo razrezale rubove resica. Pastu i četkicu za zube, to bih joj mogla dati. Možda vozač ima aspirin, kažem. Muškarac s mapom poseže u džep: Mislim da ja imam još jedan. Zašuškao je izgužvanom celolanskom pločicom i izravnao je. Ne, nema više ni jednog, sad sam se sjetio, jutros sam popio zadnji. Na trgu je ljekarna, kaže mladić pokraj vrata. Starica okreće glavu: Trebala bih tabletu odmah, kad će doći trg? Ide od jednog do drugog sjedala držeći se objema rukama i dolazi do sredine kola. Vozač je vidi u retrovizoru: Sjedni, bakice. Još će se nešto dogoditi. Trebao si voziti drugim putem, onda bi bilo bliže. Starica tetura do vozača. Čovječe, lijepo sam te pitala i rekao si da sam ušla u pravi tramvaj. Imaš barem aspirin?

Ako se dvoje ne voli, onda je plesanje gore od gužve u tramvaju, rekla sam svekru. A kad se dvoje voli, imaju pametnijeg posla, a ima drugih načina da se protegnu noge i da ti se zavrti u glavi.

Kako to misliš da imaju pametnijeg posla, pitao je, pa plesanje nije napor nego zadovoljstvo, ako ne i urođeni dar i sklonost. I dio kulture. Plesovi u Karpatima sasvim su drukčiji od onih u ravnici, na moru ili uz Dunav, a u gradu se pleše potpuno drukčije nego na selu. Plesati te nauče kao dijete, roditelji i rođaci. Tvoja se obitelj ponijela olako kad te nije naučila plesati. Puno si propustila.

Ne, rekla sam, moja je obitelj bila prije potištena nego što se ponijela olako, nakon logora nitko u obitelji nije imao razloga veseliti se.

Ali to je bilo davno, prije nego što si se ti rodila, rekao je. Neki ljudi jednostavno nemaju sreće u životu i onda se izgovaraju takvim stvarima. Tvoji su jednom imali peh i kažu da je to uzrok svemu. No, molim lijepo, ti si mlađa, ali ja imam dovoljno godina. Vjeruj mi, i bez logora tvoji ne bi imali sreće u životu.

Parapuč je, kako je moj svekar zvao širi rod, slavio Novu godinu u dnevnoj sobi moje svekrve i svekra. Nikad nisam saznala što parapuč točno znači. Meni je to zvučalo poput čopora, jer je porodica bila velika i u njoj nije bilo osobe od povjerenja. Iako se međusobno nisu podnosili, redovito su se sastajali. Sam moj svekar bio je dvije osobe u jednoj. Trudio bi se ugnijezditi u srcu neke osobe da bi joj onda iznutra lakše zadavao udarce.

Došli su David, Olga, Valentin, Marija, Georg i još neki. Što ja znam kako se tko zvao. Svi su se izuli. Pred vratima sam izbrojila deset pari cipela. Došli su i najmlađi i najstariji brat moga svekra i njihove žene, jedna debela i jedna suhonjava. Srednji je brat bio bolestan i ostao je kod kuće, ali došla je njegova žena s bratom i svojom ili njegovom najstarijom kćeri i jednim od zetova. Zet je bio pijan kao letva. Čim mu je moj svekar skinuo kaput, sa šalom i šeširom na sebi odjurio je u kupaonicu povraćati. Te sam noći zapamtila dva imena: Anastazija i Martin. Anastazija, tako se, kao i moja pokojna baka, zvala sestrična mog svekra. Bilo joj pedesetak godina, navodno je još bila djeвица i već je trideset godina radila kao knjigovotkinja u tvornici keksa. A Martin je bio udovac, vrtlar i svekrov kolega. Te je silvestarske noći Martin trebao osvojiti Anastaziju.

Ta je hladna kao riba, rekao je svekar, ali jednom će i u njoj planuti iskrica.

Sedam-osam puta godišnje, kad bi došla rodbina, moj bi svekar okrenuo fotografiju u dnevnoj sobi poledinom prema van. Tada se vidio parapuč: njegovi roditelji sa svoje šestero djece. Majka i otac sjedili su na kočijaškom sjedalu, svako s jednom djevojčicom u krilu. Dječaci su po dvojica sjedili na dvama smeđim konjima. Sve je druge dane u sobi visjela fotografija bijelog konja, na kojem je sjedio mladić s kratkim bičem i ulaštenim jahačkim čizmama. To je bio moj svekar, a i nije bio on. Tada se zvao drukčije nego danas.

Plesala sam s mužem i zamolila ga da me ne vrti, pa smo se samo njihali amo-tamo. U prisutnosti svog oca bio je opušten. Potom sam plesala sa zetom, koji više nije bio onako pijan, nakon što se po dolasku ispovraćao. Vukao je noge za sobom, a dok smo plesali fokstrot izgubio je sokne. Martin ih je podigao i objesio na jedan krak lustera. A potom ples s njegovim puncem ili ujakom, pa s braćom moga svekra te s Martinom. Stariji muškarci imali su čvršći stisak, bili

su šutljivi plesači i morala sam se vrtjeti oko njih bez riječi. Kad mi je svekar prišao raskriljenih ruku i olabavljene kravate, rekla sam:

Sjednimo za stol, pa možemo malo i pričati.

Ma daj, rekao je, ples pomlađuje.

Neposredno prije toga bio je u kupaonici, širio se miris njegova parfema. Iz zdjelice na stolu uzeo je višnju u liker, što je imala okus po kompotu i za čas bi vas opila. Ja sam ih pojela nekoliko komada previše i od njih mi se počelo magliti u glavi. Svekar je višnju ubacio u usta i s vrha kažiprsta lizao crveni sok. Drugom mi je rukom mahao sve dok nisam ustala. Sišući košticu, stavio mi je ruku na leđa i privukao me k sebi tako da sam osjetila što mu je u hlačama. To me nije nimalo zanimalo, nije me zanimalo ni godinu dana poslije, kad su mu sina pozvali u vojsku. Slagala sam ručnike u ormar, a on mi je kleknuo iza leđa i počeo mi ljubiti listove.

Dođi, vidjet ćeš, tako će ti biti lakše dok njega nema.

Stisnula sam noge, zatvorila ormar i rekla:

Gadiš mi se.

Mogao me pitati zašto i imao bi što čuti. Ali on je rekao:

No fino, čovjek si razbija glavu kako da mladima pomogne, a onda doživi ovako nešto.

Htio je zamijeniti svoga sina. Onda kad sam se ponudila tati to je bilo prijeko potrebno, a bilo je i moguće. Ovaj put to nije bilo moguće. Moj suprug i moja svekrva za to nikad nisu saznali, niti su saznali što znam o bijelom konju, namirisanim komunistima i promjeni svekrova imena. Jednom je već postao netko drugi, bio je uvježban. Ormar bi se bio srušio i ubio me da sam to zaboravila. Nisam podigla prašinu. I onda sam držala jezik za zubima kako nitko u parapuču ne bi bio nesretan.

U tri ujutro novogodišnja nam je noć izgužvala lica kao da smo cijelu godinu proveli u toj sobi. Pohota za svježim mesom priženjenim u obitelj pretvorila se u dosadu. Bračni parovi koji su se u međusobnom povjerenju noćas ispustili iz vida ponovno su se našli. Svekrva se svađala sa svekrom jer se razbila boca od brušenog kristala. Najstarija kći svađala se sa svojim pijancem jer je cigaretom progorio hlače na dva mjesta. Moj mi je muž predbacivao da sam se, čestitajući Novu godinu, najprije kucnula s Martinom, a tek onda s njim i da to uopće nisam primijetila. Mršava je supruga

jadikovala da joj je muž izgubio zlatno puce s manšete. On nam je pokazao onaj na desnom rukavu pa smo svi tražili puce po kupaonici, sobi i hodniku i našli stare gumbe od hlača, novčiće, ukosnice, zatvarače od parfema te sve to stavili na stolnjak. Najmlađi brat svađao se sa svojom debelom ženom jer je ona nekamo zametnula ključ od auta. Ona je izvrgnula svoju torbicu naopačke i istresla sadržaj na stol. Iz torbice su ispali rupčić, dva aspirina i medaljica svetog Antuna od zahrđala željeza. On će nam pomoći, rekla je, i poljubila medaljicu.

Požderi si ga, rekao joj je muž, onda ćeš možda moći napraviti čudo i vrata auta otvoriti prstima.

Martin se bradom naslonio na stol i razgledavao noge svih prisutnih žena. Na njega se nitko nije osvrtao. U taj sat više nije bio član obitelji. Blještavo svjetlo obasjavalo mu je glavu, uz vlasište su mu se svjetlucale pola centimetra izrasle rijetke sjedine. Bojio je kosu u smeđe.

Nitko nije našao puce s manšete. Svi su odustali od traženja i u hodniku se odijevali i obuvali. Anastazija je izašla iz kupaonice sa zahrđalom pincetom. S ruku joj je kapalo, kosa na čelu bila je mokra, a s brade joj je visjelo nekoliko kapi.

Zašto piješ vodu iz ruke, upitala je moja svekrva, pa imamo dovoljno čaša.

Anastazija je počela plakati:

Sad vam to moram reći, udovac me noćas napastovao u kupaonici, to je ispod svake kritike, jednostavno da ne povjeruješ.

Pinceta je sad ležala pokraj ostalih pronađenih stvari i napadno je nalikovala malom Anti, ali je nitko nije poljubio. Anastazija je navukla kaput i širom otvorila vrata.

Čekaj, rekao je moj svekar, idu i drugi.

Brat koji je izgubio gumb s manšete pokazao je na njezina stopala: Pa nećeš valjda otići u čarapama.

Anastazija je u cipelama našla ključ od automobila.

Sveti Antun ipak nam je pomogao, rekao je svekar svojoj suhonjavojoj šogorici.

U to ipak nitko ne vjeruje, rekla je.

Potom je zagrlila Anastaziju: Martin je iskušao sreću, nemoj to uzimati k srcu, možda je iz toga nešto moglo biti.

Martin je već otišao, nitko nije znao kada i kako. Zaboravio je šal što je visio u hodniku.

Pošto su svi otišli, svekar je okrenuo sliku na pravu stranu. Svekrva je skinula čarapu s lusteru, otvorila prozore na ulicu i vrata što su vodila na dvorište. Ledeni zrak ušao je u sobu. Na propuhu se luster zanjihao i zalepršale su svekrova kravata i kosa njegova sina. Tada je bijeli konj zakoraknuo sa zida prema meni, tog prvog siječnja došao je po ove ljude iznurene od slavlja. Izmakla sam se u hodnik. Svekar je zijevajući skidao kravatu preko glave. Njegova je žena skupljala po tepihu mrvice od kruha i kolača te koštice od višanja.

Prije nego što odemo na spavanje, posuđe se mora odnijeti u kuhinju, rekla je.

Nisam ni pomišljala na to da pomognem. Njezin muž položio je kravatu na stol i prtljao oko čvora sve dok kravata nije bila pomno složena, kao da je u vitrini prodavaonice.

Brzo sam im zaželjela laku noć.

Što se danas sanja, to se obistini, rekao je.

Svi razgovori svojte u novoj godini započinjali su s izgubljenim gumbom za manšete. Ovdje ga u kući nema, možda je pao u zahodsku školjku, i to se događa. Ja sam znala da to nije istina i mužu sam rekla da je gumb za manšetu na noćnom ormariću, u kutiji za nakit njegovih roditelja.

Zašto njuškaš po kući, pitao je.

Zato što gumb za manšetu nema noge, rekla sam. Kad sam ponovno pogledala u kutiju za nakit, gumba više nije bilo. Za Uskrs se svekar šepirio novom iglom za kravatu: Ovo je od moje drage žene.

Toliko mu draga nije bila, ona je to znala. U vrtlariji je imao ljubavnicu mojih godina, čiji je posao bio istrebljivanje grinja i lisnih uši. Budući da nitko nije mogao izgovoriti njezinu titulu: drugarica inženjer za istrebljivanje parazita na uzgojenim biljkama, a da se pritom ne nasmije, svi su je oslovljavali s inspektorica za uši. Svekrva je svake nedjelje bila sretna što joj muž nedjeljom ne može ići u vrtlariju. Ali ovoga Uskrsa, crta lica mekih poput lisnatog tijesta, nije ga se mogla nagledati dok je bio toliko zaposlen oko igle za kravatu da čak te nedjelje nije potajice odnio telefon u kupaonicu kako bi nazvao ljubavnicu. Svekrva je duboko uzdahnula i rekla:

Odnijela sam svoj stari prsten zlataru, bio mi je premalen.

Mene je stisnulo u grlu. Muž me ukočeno pogledao kroz proreze stisnutih očiju, kao i uvijek kad bi me prisiljavao da šutim. Šapnula sam mu:

Tvoja majka bezočno laže, gumb za manšete nije bio dovoljan za iglu na kravati tvoga oca. Nedostaje i njezin prsten.

Debela muha u strmim krugovima zuji oko vozačeve glave. Sjeda mu na ruku, on je udara. Sjeda mu na vrat, on je udara. Zatim se vozač tako snažno udario po zatiljku da se začuo pljesak. Muha mu izmiče i sjeda na prozorski okvir. Vozač je pokušava otjerati kroz prozor. Muha zujeći odlijeće. Zujanje se ne čuje, glasnija je škripa tračnica. Što je, pita starica, nešto si jadan? Muha, odgovara vozač. Ah, muha, ja bez naočala ne vidim male stvari. Evo, dolazi k tebi. Zašto je nisi ubio, pita starica. Ne može je uhvatiti, kaže muškarac s mapom, mora voziti, a ne hvatati muhe. Samo bi nam trebalo da zbog muhe iskočimo iz tračnica. Na mene neće doći, smije se starica, previše drhtim. To je dobro, kaže vozač, onda si se riješila muha. Ne, kaže ona, nije to dobro. Već ćeš vidjeti kad ostariš. Ipak te napadaju komarci i, da, buhe. Ja imam krvnu grupu A, to je najbolja krv za buhe, tako mi je rekao liječnik. Ja imam krvnu grupu AB, kaže čovjek s mapom. A gospodična, pita starica, čekajući odgovor zatvorenih usta. Nulu, odgovaram. Nula, to je ciganska krv, kaže starica. Nule svima mogu dati krv, ali dobiti je mogu samo od nule. Vozač se udara po sljepoočici. Kurvo govnerska, više, pronađi si nekog drugog, ja još nisam crknuo, a nisam ni hrpa govana. Tjera muhu prema nama. Ni mi nismo crknuli. Ja sam ovdje najmlađa. Kad bi bila riječ o crkavanju, ja bih bila zadnja na redu. I ja imam nulu, kaže vozač. Poput očiju što trepere muha zujeći podrhtava na staklu. Trbuh joj blista, zelen i velik kao drhtavi kamenčići na staričinim ušima.

Rado sam odlazila u radionicu k starom postolaru jer se volio razgovarati.

Glazba je moj život, rekao je, ali ovdje je potrebna da se ne čuju štakori. I kod kuće slušam muziku, sve dok ne zaspim. Prije je sa mnom cijele dane pjevala i moja Vera. Do večeri bi joj glas tako promukao da je morala piti vrući čaj s medom.

Duž žičane ograde, koja je prijepodne obasjana suncem, njegova je žena ljeti sadila dalije.

Moja je Vera imala blagoslovljenu ruku, rekao je, cvalo je sve što bi ona stavila u zemlju. Ali zadnjeg njena ljeta kod kuće dalije su usred rasta potjerale lišće kockavice, cinije, sporena i plamenca. Isto se dogodilo i u cvatnji, na svakoj peteljki potpuna pomutnja. Dalije su bile pravo čudo, ali kao da su poludjele. Ljudi su zastajali uz ogradu. Prije nego što su ocvale, moja ih je kći motičicom sve iskopala kako vjetar ne bi raznio to poludjelo sjeme. Vera je oduvijek bila mirne naravi, ali otkako su dalije procvale, jedva da je progovorila riječ. Budući da je bila tjelesno zdrava, ali u kućanstvu potpuno beskorisna, moja ju je kći svaki dan slala u dućan. Kad bi se Vera vratila iz kupnja, umjesto krumpira donijela bi grah, umjesto mineralne vode ocat, a umjesto toaletnog papira šibice. Kako joj se stanje nije poboljšavalo, kći joj je počela davati ceduljicu s popisom robe. Moja zaboravljiva Vera pokazala bi u dućanu ceduljicu, ali kući bi se opet vratila s vezicama za cipele umjesto zubne paste i pribadačama umjesto cigareta. Moja bi kći smjesta otišla u dućan. Prodavač i blagajnica odmah bi se sjetili žene s ceduljicom. Ne, rekli bi, nije kupila ni vezice za cipele ni pribadače, nego zubnu pastu i cigarete, točno onako kako je pisalo na ceduljici. Vezice nemamo, naručili smo ih prije nekoliko tjedana, ali nam ih još nisu isporučili. A pribadače uopće ne držimo. Veru smo još samo slali da se prijepodne prošeće pola sata. Često se vraćala s tuđim torbicama. Najčešće je unutra bila osobna iskaznica. Tako je moja kći mogla torbicu vratiti na pravu adresu i uzeti majčinu. No kad više nismo mogli naći Verinu torbicu, a kući je sve češće donosila tuđe, Vera je iz kuće smjela izaći samo praznih ruku. Kad bi se vratila, umjesto svog rupca na glavi bi nosila šešir. Zimi je zbog hladnoće ne bismo puštali van. A sljedeće je proljeće triput izašla u haljini i vratila se bez daha odjevena u suknju i bluzu. Nakon toga sam pristao da je odvedu u umobolnicu. Nigdje u blizini nije bilo ni jedne prodavaonice odjeće. Sve to nije imalo veze s krađom, rekao je stari postolar, a jedno je sasvim sigurno, Vera nikad ništa ne bi ukrala. I susjedi su govorili da Vera na ulici ostavlja sasvim normalan dojam i gotovo da je neprimjetna, rekli bi. Ali kad biste je pozdravili, nije odzdravljala. U hodu bi rekla:

Moram se požuriti, pristavila sam rižu.

Stari postolar pritisnuo je palcem i kažiprstom kutove usana. Danas to više nije važno, to je sporedna stvar, kao i puno toga u životu.

I ja sam starom postolaru pričala o svojoj pokojnoj baki i tomu kako je djed nakon očeve smrti rekao da je život prdac u vjetar i da se za to ne isplati ni cipele obuti.

Tu je imao pravo, rekao je postolar, mora da je napola bio filozof, glup čovjek nešto slično nikad ne bi rekao.

Stolar je pokazao na zid od dasaka gdje su na čavlima visjele cipele:

Pogledajte ovo, na ovaj posao s cipelama ja gledam sasvim drukčije, inače ne bih imao što jesti.

Nategnuta ispod postolarevih usana, koža između kažiprsta i palca, požutjela od voska za kožu, kao da se pretvarala u plivaču kožicu.

Moja se Vera barem sama dovela u takvo stanje. Ali u umobolnici su s njom dvije mlade žene koje su poludjele na policiji, a ništa nisu učinile. Jedna je ukrala vosak za svijeće iz tvornice, a druga vreću kukuruza s polja. I recite vi meni kakav je to način?

Nemam ni gume ni kože za đon na polucipelama, rekao je mladi postolar. Dlanove je gurnuo u Paulove sandale kao da su rukavice bez prstiju i okrećući potplate gore-dolje, promatrao je zgaženu bobicu. Izbočeni su mu se zubi micali gore-dolje, ali ja sam u mislima bila negdje drugdje. Dječak koji je pravio zmije od prašine bio je mrtav jer nisam imala strpljenja s njim se igrati. Moj otac zato što se više nije htio skrivati preda mnom. Moj djed jer sam lagala o njegovoj smrti. A Lili zato što sam spomenula okruglo sunce. Stari postolar jer sam plesala uz riječi o svijetu koji nas je sit. Neotesanac je ponovno zamotao sandale u novinski papir.

Svratite za deset dana pa ćemo vidjeti što se da učiniti. Ja sam uvijek razmišljala dovoljno unaprijed, pa sam kimnula i otišla.

Na ulici s dućanima puhao je vjetar, s lipa su padale zelene kuglice slične grašku. Na svakoj kuglici dva kožnata listića. Nisu nimalo nalikovali na one na granama, što su bili nazubljeni i u obliku srca. Gore na večernjem ljetnom nebu stajala je sofa od bijelih oblaka. Kroz vrata ljekarne provukla se neka žena s bočicom u ruci. Tekućina, čep od gaze i ženin palac bili su boje indiga. Pitala sam je koliko je sati. Žena je odgovorila:

Upravo je prošlo pola devet.

Ne za deset dana, kao što je rekao mladi postolar, nego sam danas, između sedam i pola devet, željela učiniti nešto za Paula. Ali nisam uspjela. Leđima okrenuta ulici, ljekarnica je bosa sjedila u izlogu pokraj hrpice kutijica s natpisima na kineskom, u koje ne bi stao ni gumb. Kutijice su bili slične onima za prezervative na kojima je osim kineskih riječi bila i slika leptira. Lili je jednom rekla;

Lukavi su ti Kinezi, gumice bez greške izvoze u Ameriku za Kineze u Chinatownu, jednoj njujorškoj červrti. A rupičaste šalju Bugarima i nama.

U ljekarničinim kutijicama bio je po smotuljak vate, a na svakom stakleno oko. Na голу drvenu policu slagala je staklene oči svijetle i tamne smeđe boje, svijetle i tamne plave ili sa zelenim točkicama po sebi. Svijetlosmeđe oči pristajale bi Paulovu licu. Prebrojila sam ih. Tamnosmeđe bi pristajale meni. U ljekarni je bilo više očiju koje bi pristajale Paulu. Iza stakla, obasjana tamnocrvenim suncem, apotekarica je počela slagati drugi red. Sjedila je u akvariju. Pokucala sam na staklo. Ljekarnica je okrenula glavu, maknula pramen kose sa čela i nastavila s poslom. Staklene oči sa zelenosivim točkicama bile su za nju.

Bijela sofa na nebu, apotekarica u akvariju, grašak na lipi, Paulove sandale poput rukavica bez prstiju na dlanovima mladog postolara, u Ulici murvi nakon smrti starog postolara sve je poludjelo. Vjetar nije raznio poludjelo sjeme Verinih dalija po gradu, ali je unio pomutnju među vezice za cipele, pastu za zube, cigarete i pribadače, rupce za glavu i šešire. A u ovaj crveni suton u gradu se preporučuje sljepoća. Staklenih očiju ima za svakoga. Daske na lijesu lupkaju osobito onima koji su se htjeli usrećiti na taktove o zasićenosti svijetom. Da, mi bismo htjeli da smo mi ti koji nose krunu i zasitili smo se svijeta. Ali nije li obrnuto, da se svijet zasiti nas, a ne mi njega.

Nas, to ni približno ne znači svih. Ne polude svi, kao što ni svi ne moraju ići na saslušanja. Lili nije morala ići na saslušanja, iako sam nakon onih prvih ceduljica tjednima očekivala da će je pozvati. Željela sam je pripremiti na to da će joj na prvom saslušanju nepce imati slatkasti okus i da će ga osjećati u mozgu. I na drugom, i na svim sljedećima, ali sada bez straha. Lili nije bilo strah.

Još nisam vidjela tvoje ceduljice.

Kao da bi to bio razlog da se ne dobije poziv na saslušanje. Kao da oni koji ništa ne znaju, osim da im od straha srce hoće iskočiti, nisu najlakši plijen. Kad vam je nepce u mozgu, vrlo brzo potpisujete. Vjerojatno su i Nelua i djevojke iz dvorane za pakiranje ispitali o meni. Nelu me mrzio, a djevojke jedva da su me i poznavale, njima je bilo svejedno. Ni mene za njih nije bilo briga, ali to da im je, čim su se na hodniku otvorila vrata, zastala riječ u grlu, nije slutilo na dobro.

Lili je imala pravo. Nisu je pozvali na saslušanje. Sva sreća, iako bi me ona zaštitila. Sebe samu ne bi znala zaštititi. Jedino što me Lili pitala o saslušanju bilo je:

I koliko je godina tom tvom majoru?

Dobra si, kako misliš mom, rekla sam.

Dala sam mu deset godina manje.

Oko četrdeset.

O, Bože mili, rekla je Lili, shvativši da za nju ne dolazi u obzir. Znala sam da bi već na prvom saslušanju Albu posegnuo za Lilinim mesom. Ona bi to ili dopustila ili odbila. I za jedno i drugo Albu bi se okrutno osvetio. Nekoliko dana nakon tog razgovora Lili je ispričala kako su joj se roditelji posvadili. Njezina majka nije pustila očuha iz kuće. Razlog je bio sastanak, ali ne sa ženom. Riječ je bila o kiosku za novine na rubu parka, gdje je njezin očuh trebao biti u pet sati. Lilina je majka rekla;

E pa danas ostaješ doma, nazvat ću centralu i reći onima ondje da si bolestan. Ima dovoljno mlađih, ima ih kuda god se okreneš. Moraš s njima oštrije razgovarati, neka nađu nekog mlađeg. Prepriječila mu je put. Očuh je strpao novčanik u džep i odgurnuo je:

Oštrije? A gdje li je, molim te lijepo, moja oštrina? Da to možda ti ne znaš? Kod kuće si jako pametna, vikao je, ali na tržnici mi odmah uvališ lubenicu kako bi oslobodila svoju desnu rukicu i mogla je pružiti na rukoljub onom konju od poručnika. I osim toga, ti, žena, njemu kažeš: Čast mi je. Doma si jako hrabra, ali čim se pojavi neki kao on, prestaneš disati od straha. Radije popij svoje kapljice za srce.

Željela sam znati kakvu igru igra život pa sam na putu od postolarske radionice kući razmišljala o svim mogućnostima da vas se svijet zasiti. Prva i najbolja: da vas nikad ne pozovu na saslušanje i da nikad ne poludite, kao što je to kod većine ljudi. Da vas nikad ne

pozovu na saslušanje, ali da poludite, kao postolareva žena i gospođa Micu što stanuje u prizemlju pokraj ulaza, druga je mogućnost. Treća je da vas pozovu na saslušanje i da poludite, kao što su zdrave pameti lišili one dvije žene u umobolnici. Da vas pozovu na saslušanje i da ne poludite, kao Paul i ja, to je četvrta mogućnost. Nije baš dobra, ali u našem je slučaju najbolja. Na pločniku je ležala zgažena šljiva. Ose su se dosita najele, i stare i tek izlegle. Kako je to kad cijela obitelj ima mjesta na jednoj šljivi? Sunce je mamilo stanovnike iz grada u polja. Na prvi se pogled činilo da se jako našminkalo za večer, a kad ste pogledali drugi put, činilo se kao da je nastrijeljeno - crveno poput cijele gredice makova, rekao je Lilin oficir. Da, to je peta mogućnost: biti vrlo mlad, nemoguće lijep, nimalo lud, a ipak mrtav. Da biste bili mrtvi, ne morate se zvati Lili.

Sandale s rupom na potplatu ponovno sam odnijela kući. Crveni auto više nije bio na pločniku, na asfaltu se ništa nije vidjelo, a opušci nisu znali što se dogodilo. U kontejnerima za smeće rondale su mačke u potrazi za hranom prije nego što padne noć, kada se zatvaraju druga lovišta i dolaze nepoznate mačke svjetlećih zelenih očiju, što se poslužuju sve dok se zavijanje od gladi i parenja ne pretvori u jedan zvuk. U usporedbi s ljetnom večeri moje je lice bilo hladno. Iz obližnjeg stambenog bloka čulo se lupanje posuđa. Nekome je nešto ispalo iz ruke. Ljudi su večerali. U polumjesecu nazrelo se lice koze, a zatim i psa. Mjesec je morao odlučiti koje bi lice više odgovaralo ovoj večeri, nije mu ostalo puno vremena. Iz kutija za cvijeće na prvom katu kapala je voda. Vjetrokaz u obliku rozete vrtio se predući između petunija, koje su bile dobro zalivene kako bi rasle kad se Mjesec odluči za jedno od lica. Tog sam dana puno toga učinila i usprkos svim promašajima pronašla mogućnost koja je za nas najbolja:

Nas dvoje nećemo poludjeti.

Moja zloradost drsko mi je nabijala u sljepoočicama, nisam bila najveća glupača. Prodavaonice su već bile zatvorene, a naš je kuhinjski prozor bio osvijetljen. Paul vjerojatno čeka s dva para novih cipela i pitanjem koje da nosi, a koje da stavi kao rezervu u ormarić s alatom. Trebao bi obući one ljepše. Ali možda će one koje su njemu ljepše meni biti ružnije, kao što je bilo s Lilinom fotografijom. Imam

samo jednu njezinu fotografiju i, priznajem, često je gledam. Kad govorim o njezinoj ljepoti, koja je nepobitna, Paul namršti čelo.

Što je to na njoj toliko lijepo? Ne lažem, ali ti si mi ljepša! Najljepše je na njoj to što si je toliko voljela.

Ide mi na živce njegovo mrštenje, kad čujem te riječi, uvijek moram ponoviti:

Paul, ti imaš dobro srce, ali nemaš ukusa.

No te sam večeri Paulu, dok je isprobavao cipele, željela ispričati o staklenim očima u izlogu i mogućnosti da ne poludimo, a najviše da ja nisam najveća glupača.

Pokraj zgrade stajao je neki motor. Zrcalo i svjetla bili su mu razbijeni, sjedala poderana, a volan i pedale svijene. Užasnula sam se: Paulova crvena java. Dok sam čekala dizalo, osjećala sam se kao da nisam u vlastitoj koži, nego da su dijelovi mene razbacani po poštanskim sandučićima na zidu. Ali poštanski su sandučići ostali ondje visjeti i kad je dizalo krenulo, a ona koja je u njega ušla bila je najveća glupača na svijetu.

Za vožnje kući iza Paula je vozio neki sivi kamion. Paul ga cijelo vrijeme gleda u retrovizoru. Želi ga pustiti pred sebe i vozi uza sam rub ceste. Promet nije gust. Paul vozi polako, kamion mu se približava i usred kružnog toka prilazi mu tako blizu kao da želi proći ispod jave. Motor polijeće u zrak, a onda bez motora zrakom leti Paul i pada poput suhe grane sa stabla. Kad se usudio ponovno otvoriti oči, vidi travu i čuje glasove. Oko njega cipele, hlače, suknje, a iznad svega toga lica. Paul pita:

Gdje je motor? Leži uz put.

Gdje je kamion? Kamion nitko nije vidio.

Gdje su mi cipele?

Na nogama, rekao je starac u kratkim hlačama.

One u vrećici na volanu, gdje su te?

Za Boga miloga, rekao je starac, pravo je čudo da si ostao živ, a ti tražiš cipele. Imaš anđela čuvara, to ti nije dovoljno?

Moj je anđeo čuvar u sivom kamionu, kaže Paul, kamo je otišao?

Kakav kamion, radije se ti odvikni jurnjave.

Noge u kratkim hlačama poput mramora su, prepune žilica i bez ijedne dlake. Kad su se svi prisutni uvjerali da Paulu nije ništa i da je,

štoviše, pri sebi, otišli su svojim putem. Starac mu pomaže da ustane i da dignu motor. Zatim mu pruža rupčić.

Barem si obriši krv s brade.

Jeste li vidjeli sivi kamion, pita Paul.

Puno sam ja kamiona vidio.

Jeste li vidjeli registarski broj?

Sudbina nema broja.

Ali kamion ga ima.

Ostanimo radije pri sudbini, inače će se vaš anđeo čuvar uvrijediti, kaže starac.

Za to vrijeme Paul izglaćanim rupčićem briše krv s brade.

Paul je ležao na krevetu u mračnoj sobi i pošto mi je ispričao sve o nesreći, upitao me:

Vraća li se posuđeni rupčić nakon što se upotrijebi? Podigla sam samo jedno rame. Što je više Paul pričao o starcu, to je manja bila mogućnost da se starac ondje našao slučajno. Nakon što se izgovorio posuđenim rupčićem, Paul je našao i drugi izgovor.

To što su mi ukrali dva para cipela ljuti me više od nesreće.

Gledala sam tihu praznu cestu ispod prozora i Mjesec što se danas odlučio za lice koze. Ako nije pogriješio, onda se ove noći odlučio za pravo lice. Nagnuvši se lagano kroz prozor, rekla sam:

Kad su me posljednji put pozvali na saslušanje, Albu je ljubeći mi ruku promrsio: Ti i tvoj muž često idete na rijeku, a nesreće se događaju.

Kad sam se okrenula, kozje je lice bilo nepomično, nebo je prolazilo, a soba se njihala. Možda ljudi i znaju o čemu govore kad me pitaju ne bojim li se da će se neboder srušiti. Paul je upalio svjetlo:

I zašto mi to tek sada govoriš?

Kako da nešto objasniš nekome užarenih očiju?

Jer nisam u to vjerovao. Albu je za promjenu smislio prometnu nesreću. Mislio sam da su upaljene oči, bolesno zubno meso i hladne ruke već otrcani.

Vani mrkla noć, a unutra svjetlo. Udubili smo se u razgovor pa rane na Paulovu čelu, bradi, ručnim zglobovima, koljenima i laktovima nismo ni taknuli. Krv se sasušila i pretvorila u prljavštinu. Iz kupaonice sam donijela vatu i alkohol. Htjela sam zagrliti Paula, ali

nisam se usudila. Krvave ogrebotine smetale su nam izvana, ali u nama nisu ništa promijenile. Paul je prstima prošao kroz kosu i lice razvukao u grimasu, kao da mu i taj pokret zadaje bol.

Pusti me, rekao je.

Brzim i snažnim pokretima Paul je smotuljkom vate lupkao po ranama na koljenima, laktovima i zglobovima prstiju. Kad bi ga zapeklo tako da bi mu suze zamaglile oči, obrisao bi ih unutarnjom stranom ruke. Dopustio mi je da mu očistim rane na čelu i bradi. Ja sam to radila drukčije od njega, oklijevala sam, a on se smijao s tako bolnom grimasom na licu da sam mu morala reći:

Kome se dokazuješ? Kad nešto boli, onda se više.

A on je zavikao, ali ne au, nego;

Dobro me pogledaj, pa ćeš vidjeti što si mi prešutjela.

Zgrabio me za vrat i stisnuo željeznom stiskom. A ja sam napravila ono što mi je naredio: pogledom sam skočila na njega. Razderano meso tek očišćene rane na bradi sjajilo se i osjetila sam ga u očima poput ispljunuta zalogaja lubenice. Ali tada sam na mostu ugledala kovčeg svog prvog supruga. Sada sam trebala, morala, sada sam morala moći reći:

Nitko me više ne smije ni taknuti u napadaju ljubavne mržnje, jesi li me razumio, nikad više. Umjesto toga svom sam mu snagom odgurnula ruke sa svog vrata. Ono što počinje ovakvim stiskom završava bezglavo na ogradi. Nadam se da mu neću morati vratiti istom mjerom. Nadam se da se nikad neću toliko prezirati zbog Paula, kao što se moj prvi suprug prezirao zbog mene.

Od sutra se vozimo autobusom i tramvajem, rekao je Paul, otežat ćemo stvar tim komedijašima.

Nesigurnim, sitnim koracima otišao je u kuhinju. Vrata hladnjaka otvorila su se pa zatvorila, čulo se grgotanje. Paul je pio iz boce, nadam se da nije pio rakiju, ali vodu sasvim sigurno nije. U kuhinjskom ormariću zazveckala je čaša, Paul ju je stavio na stol. Čula sam kako je natače do vrha, čaša nije bila velika. Paul otpija, a ja čekam. Čašu više nije stavio na stol niti je pomaknuo stolac da sjedne. Paul je stajao u kuhinji držeći čašu u ruci išaranoj krvavim ogrebotinama. Ako se Mjesec odšetao onamo, kozje je lice bespomoćno gledalo Paula, a on je, unakažena lica, odvrćao pogled.

Na do vratku pokraj mene bio je komarac, onako nepomičan i obasjan svjetlošću nalikovao je brošu. Nije pazio. Mogla sam ga ubiti. Kad ugasimo svjetlo, komarac će zapjevati i dosita se najesti. Ima sreće, noćas ne mora bosti rilom, nego samo pokupiti krv s kože. Komarčev je nos, nažalost, nježan, pa će se noćas radije napiti moje krvi. Paulova krv sasvim sigurno previše miriše na alkohol.

Čudan mi je taj starac s rupčićem, doviknuo mi je Paul iz kuhinje, sigurno se svemu smije kao lud. Bio sam sretan što sam živ pa ništa nisam shvaćao, baš ništa.

Rakija je ili kozje lice zbrisala strah s Paulova lica, ali komarac nije uspio izbrisati moj strah. Pitala sam:

Vidi li se Mjesec kroz kuhinjski prozor?

Sljedeće su me jutro u krevetu probudile sunčane zrake, na dva mjesta na ruci, na čelu i obrazu svrbio me ubod komarca. Večer prije Paul je u san utonuo od rakije, a mene je umor slomio prije nego što je došao komarac. Odvihnula sam se od toga da si prije no što usnem postavim pitanje kako da držim glavu ne bi li lakše podnijela dane, jer ja nisam znala kako da ih podnesem. Znala sam da se spavati zaboravi kad si postavljate takvo pitanje. Prvi tjedan nakon ceduljica, pošto su me tri dana uzastopce pozivali na saslušanja, noću nisam mogla oka sklopiti. Živci su mi postali tanka žica. Nestala je sila teže koja drži meso, ostala je samo napela koža i zrak u kostima. U gradu sam morala paziti da ne pobjegnem sama od sebe poput daha na hladnoći ili da se ne progutam dok zijevam. Nisam mogla otvoriti usta onoliko koliko sam se iznutra smrzavala. Obuzeo me osjećaj da me nosi nešto što je lakše od mene i što sam više otupljivala, to više mi se taj osjećaj sviđao. S druge sam se strane bojala da će ta priviđenja postajati sve ljepša i da više ni prstom neću maknuti da im se oduprem i ne prepustim im se. Treći dan na povratku kući od Albua put me nanio u park. Legla sam na tlo i zarila lice u travu koju nisam osjetila. Bilo mi je toliko svejedno da bih rado ležala pod zemljom, a ipak sam prokleta rado živjela. Htjela sam se isplakati, ali umjesto toga uhvatio me napadaj smijeha. Dobro da zemlja odzvanja tupim zvukom. Smijala sam se do iznemoglosti. Kad sam ustala, opet sam bila tašta, kao nikad do sada. Popravila sam haljinu, uredila frizuru i provjerila imam li vlati u cipelama i nisu li mi

ruke zelene a nokti prljavi. Tek sam tada izašla iz parka, iz zelene sobe na pločnik. Odmah nakon toga nešto mi je zapucketalo u lijevom uhu. U uho mi je ušao kukac. Buka je bila jasna i snažna. U glavi mi je klopotalo kao da praznom dvoranom odjekuju štake.

Da, komarac je radije došao k meni i ja sam se predala. Nismo otežavali jedno drugomu. Ali trebala sam mu zabraniti da mi izbode lice. Paulove kraste po čelu i bradi na danjem su svjetlu izgledale poput prljavog sita, za koje nitko nije znao što se na njemu zadržalo, a što je kroz njega prošlo.

Noćas su me rane pekle, rekao je Paul, usta su mi se osušila i neprestano sam morao odlaziti do prozora jer bih se inače ugušio.

Protrljao je oči. Ulicu s dućanima svako toliko preplavila bi buka automobila, a onda su zazveckale boce. Prišla sam prozoru: dostavna kola približila su se stražnjim vratima, a na istom mjestu na pločniku kao i jučer bio je parkiran crveni auto, samo što u njemu nitko nije sjedio. Zašto stoji prazan na suncu i što radi ovako nepropisno parkiran, postavilo se pitanje, kao da se to isto želi saznati i o stablima, oblacima i krovovima. Gotovo da mi nije zasmetalo što je auto ondje. Ovdje gore na podu pucketaju Paulovi nožni prsti, a dolje žena ulazi u vlastitu sjenu. Visoko na nebu svijetli su ljetni oblaci ili, bolje rečeno, mekani i niski, a Paul i ja ovdje smo gore na krivoj polici, preumorni i predaleko od tla. U našem slučaju nitko ne želi zaustaviti poraze. Mislim da to ne želi čak ni Paul. Neuspjeh sreće nepogrešivo je tekao, od njega smo se zgrbili. Očekivanje sreće postala je prava drskost, a moja naopaka sreća zamka. Ne uspijevamo više zaštititi jedno drugo. Baš kao sada, kad mi se Paul pridružio na prozoru i ja ga prstima pomilovala po bradi kako se ne bi nagnuo van. On je u toj nježnosti osjetio sprečavanje, nagnuo se i ugledao crveni auto. Nježnost ima svoje trikove. Kad poput pauka vlažim niti njezine mreže, zalijepim se za njih, a moja se mreža prekrije grudicama. Ostavila sam Paula da stoji na prozoru, a on je prazan auto udostojao jednom od svojih uobičajenih psovki. Potom je bez riječi u papučama sišao pred zgradu i uveo javu u dizalo. Odvukli smo motor u stan. Dva dana poslije, u nedjelju, Paul ga je odgurao na sajam u Ulici murvi.

Odlučila sam ostati kod kuće. Nisam željela ići u Ulicu murvi, a da usput ne odem na Lilin i postolarev grob. A to bi moglo potrajati. Na

Lilin sam grob odlazila teškom mukom. Lili i sebe bila bih podnijela, ali ne i crveno cvijeće na njezinu grobu. Moj je svekar to cvijeće zvao tradeskancija. Prodavači na tržnici zvali su ga bečanke, a meni je to bilo mesno cvijeće. Crvene peteljke, listovi, cvjetovi, cijela je biljka od dna do posljednje peteljke bila buket mesnih krpica. Lili ih je hranila, a ja sam stala u podnožje groba i stavila prst u usta da mi ne klopoću zubi. Nakon Paulove nesreće ne bi me dobili na nečiji grob ni za što na svijetu. Osim toga, ja sam htjela zadržati javu, iako se njome više nismo mogli voziti.

Naša je ljubav napravila puni krug oko sebe: upoznali smo se na sajmu, kad je Paul već imao motor. Sada je, prvi put otad, Paul pošao na sajam, ali zato da se riješi jave. Rekao je:

Ako zadržimo motor, postat ćemo zatočenici pokvarenosti. Bili mi zatočenici ili ne, ja sam javu htjela ostaviti u stanu, jer pokvarena je ona prometna nesreća, a ne motor. Ali i to da Paul i motor jednako udešeni stoje na sajmu u oblacima prašine i čekaju, i to je bilo pokvareno. Rekla sam:

Ne idi onamo ovako krastava lica.

Paul je to shvatio olako:

Tko zna, možda naiđemo na tvoju loptu na napuhavanje.

Ali naišao je na starca s nogama bijelim poput mramora. Besprijekorno dotjeranog u nedjeljnom odijelu, s rupičastim slamnatim šeširom i svilenom kravatom. Paul mu je prodao javu, uvjeren da stari nije iz tajne službe jer inače ne bi platio više od drugih. Ne znam. Kasno navečer Paul se sa sajma vratio kući pijan. Izvadio je kobasicu iz hladnjaka i kruh iz ladice. Za svaki komadić koji je stavio u usta, pitao bi:

Što je to?

To je kobasica, rekla sam.

A ovo?

Rajčica.

A što bi ovo trebalo biti?

Kruh.

A ovo. što je ovo?

Sol, nož, a ovo drugo je vilica.

Žvačući, Paul me gledao kao da me traži u gomili.

Kobasica, rajčica, sol i kruh, rekao je, a i ti si ovdje.

A gdje si ti bio, pitala sam.

Drškom noža pokazao je svoja prsa:

U košulji i kod tebe.

U džep na košulji stavio je komadić kruha.

Ako me uskoro uhite... ako tebe... Riječi su klizile niz grlo sa sažvakanom hranom. Kad je Paul pojeo, pribor za jelo spremio je u sudoper i obrisao mrvice sa stola:

Ako nam danas u posjet dođe netko nepoznat, sve u kući mora biti čisto.

Nekoliko minuta poslije došao je u sobu i sjeo pokraj mene na rub kreveta:

Zar se u ovoj kući danas neće ništa jesti?

Ali jeo si.

Kada?

Prije pet minuta.

Što sam jeo?

Nabrojila sam sve što je pojeo.

Kimnuo je.

Dakle, muškarac je sit.

Ja sam kimnula.

Dobro da nije rekao TVOJ MUŠKARAC. Zapravo je njegova stvar što je zapio novac koji je dobio za javu. Nije me ni zanimalo koliko. A to da u vožnji više ne mogu postati glupa poput sreće, da iznad mene više neće moći letjeti nebo i da se više neću moći čvrsto uhvatiti Paulu za rebra, to je moja stvar. I to da s tim novcem nismo otišli u restoran uz lovište, kao što smo to učinili nakon sajma na kojem smo se upoznali. Paul je doživio nesreću sam, motora više nije bilo, a on je možda pokušavao izbjeći da se ponašamo kao da smo na karminama. Paulu je bilo važno obrisati mrvice kruha s kuhinjskog stola. Kao što je i meni brisanje bilo važno nakon rastave od prvog supruga.

Taj sam put otišla na sajam ne bih li se riješila predmeta koji su me vukli natrag. Što se tiče mog prstena, bio mi je važan novac, bila sam u dugovima. Paul je stajao pokraj mene i prodavao antene koje je sam napravio i koje su hvatale budimpeštanske i beogradske TV programe. Te su antene bile zabranjene, ali tolerirali su ih na mnogim krovovima u gradu. Ovdje na sajmu, na Paulovu voštanom

platnu plave boje, što ga je podizao vjetar, nalikovale su rogovima. Izula sam cipele i stavila ih na rubove novina na koje sam rasprostrla svoju starudiju. Noge su mi bile prljave i opet sam u trenu postala nesretna, kao i onda kad sam između drvoreda i tvornice kruha pravila s dječakom kojega su ubili narkozom zmije od prašine. Tko se ovuda vukao s noge na nogu, ne bi za odjeću koju je imao na sebi dobio gotovo ništa, od nje je bolja bila svaka krpica što se prodavala na tlu. Promjena bi se primijetila samo kod vojnika i policajaca jer na tlu nije bilo uniforma. Nigdje travke ni drva, samo gomila ljudi i ljeto siromaha obavijenih oblacima prašine. A ja sam tu prodavala zlato.

Za vuneni šal mogla sam dobiti trostruko više, a plastične narukvice, broševi, šešir za plažu i lopta na napuhavanje ionako nisu puno vrijedili. U kratkoj, uskoj suknji i s vjenčanim prstenom što mi je s ručnog zgloba na uzici visio do poda sama sam sebi nalikovala kombinaciji dviju vrsta prepredenosti. Napol propalaj švercerici što je odlučila pokazati svoje meso kako bi robu oplemenila putenošću. A napol jednoj od onih narumenjenih kurvi što za spolnog odnosa svojim mušterijama ponekad dignu novac. U tom bi slučaju pokvarenost pomogla. Tako bih brzo i jednostavno začas zaradila hrpu novca. Svidjelo mi se to kako sam se zamišljala: pokvarenom i putenom. Izbacila sam desnu nogu oslonivši se petom na lijevu, raširenim sam prstima rastresla šiške na čelu i u takvom stavu gledala izazovnim, ali blagim pogledom. No u jedno sam bila sigurna: kratka suknja kvarila je dojam zbog krivih nogu, a ni vrat mi nije imao onaj sjaj mliječnog stakla niti pogled onu gorčinu koja muškarce sludi. Najprostačkije na meni bio je talog prašine. Zapravo nisam ni znala koliko je prsten težak i koliko stoji gram zlata. Ja sam pripadala prstenu, a ne on meni. Bila bih bolje prošla da sam rekla: Smilujte mi se, jadnoj guski. Ali ondje bi to bilo potpuno neprikladno.

Neki je starac vagao prsten na dlanu i povećalom provjeravao žig s unutarnje strane.

Zlatan je, a kakav bi bio, rekla sam.

Koliko tražiš za njega, dvije tisuće, pitao je.

Ne znam hoću li ga prodati.

Dvije tisuće sto i sklopit ćemo posao.

Lako je vama govoriti.

Onda dobro, napraviti ću još jedan krug.

Koliko će to potrajati?

Pa, četvrt sata.

Dotad ću prsten prodati.

Onda ovamo s njim.

Ne ide to tako brzo.

Koliko onda tražiš?

Imate li sa sobom novac?

Mili Bože i svi sveti, da si ga zalijepim na čelo.

I koja je zadnja cijena?

Dvije tisuće dvjesto, eto. Prodaješ li onda laj prsten ili ćeš djedici sjesti u krilo?

Još ću razmisliti.

I kako to da takva mačkica kao ti ide u lov, povikao je.

Dok sam ja gledala mimo njega, on je spremio povećalo i razmišljao bi li krenuo ili ne. Radije bi otišao obavljena posla nego u šetnju. U svježe izgllačanoj košulji s uzorkom na tanke, plave pruge, obavijen prašinom stoji tako preda mnom nimalo nepoznati djedica kojemu se može sjesti u krilo. Trbuh, ruke i sljepoočice posudio je od Lilina oficira. Okruglo sunce tog je dana bilo omotano vatom.

Paul je imao puno mušterija, pokazivao je svoje antene i dijelio ceduljice sa stranama svijeta gdje su Budimpešta i Beograd. Sjela sam u čučanj, a suknja mi se posve zadigla pa sam je, iako to nije imalo smisla, stala vući dolje. Stari je imao pravo, gledala sam Paula ispod oka, kao što mačka promatra čovjeka. Pokraj Paula stajao je njegov motor. On bi ponekad udario u njega. Trgnula sam se u očekivanju da motor padne, kao kad je umirao moja tata. Paul je za antene tražio dvije tisuće, a dobio bi pola. Pred mladim parom koji je cijenu smatrao previsokom poklonio se i rekao:

Onda srca podignite u smjeru Bukurešta i uživajte.

Znao je dobro trgovati i drsko razgovarati, a da nikoga ne povrijedi. Ja sam pak prvoj koja mi je naletjela i imala rupu u zubima i podbradak prodala svoj šešir za plažu, a djevojci ruku obraslih gustim dlakama za sitniš narukvice. U tvornici je dvaput mjesečno, kao sama od sebe, stizala na stol platna vrećica, pošta od nepoznatog pošiljatelja. Svi bi spremili novac, a omotnicu bacili i ne provjeravajući iznos. Iznos na platnoj vrećici niste mogli promijeniti.

Tako ste bili ponizni, ali i mirni. Meni je novac hitno trebao, a nisam znala kako ponuditi starudiju koje sam se željela riješiti i izvući novac od svakojakih mušterija.

Uz sajmišnu ogradu ležala je napukla betonska cijev. Na jednom njezinu kraju sjedio je muškarac i iz limenog kanistra točio crno vino u svjetiljku u obliku kugle od mliječnog stakla, koje je zatim ispio. Na drugom je kraju sjedio čovjek obuzet izljevima ljubavi. U krilu mu je sjedilo dijete kojemu je ljubio kosu. Iz napukle cijevi između njih dvojice stršila je zahrđala žica. U glavi sam zamijenila mjesta nas troje. Onaj s djetetom sad je pio iz zaslona svjetiljke, a to sam mogla raditi i ja. Onaj s kanistrom ljubio je djetetovu kosu i zaboravio kako se to radi. A neka poput mene, s vjenčanim prstenom na uzici, to nikad nije ni naučila. Obojica bi prsten prodala puno brže od mene. Prašina s tla podigla se do neba, cijeli je taj dan bio nikakav. Jedina mušterija za zadnje dvije antene u tom je trenutku bio vjetar. Paul je stisnuo oči.

Je li to tvoj vjenčani prsten?

Je li me odalo moje neodlučno kimanje ili je odavno shvatio da sam mačkica u lovu na plijen?

Trebaš tražili šest tisuća, rekao je, i ne ići ispod pet.

Na nožni palac sjela mi je muha i ubola me, a ja sam je promatrala krajičkom oka i stidjela se ubiti je, jer sam morala odmah odgovoriti;

Toliko moj brak nije vrijedio.

Tko to kaže, ti ili tvoj muž, pitao je Paul.

Potom sam morala ići na zahod, koji se nalazio u dvjema drvenim kućicama na drugom kraju sajmišta.

Prsten ostavi ovdje, rekao je.

Kako je samo mislio na to i kako se brinuo za mene. Počeo je odvezivati uzicu kojom sara prsten svezala za članak ruke. Ja sam ispružila ruku i gledala u stranu kao dijete koje svlače. No ne baš kao dijete, jer ondje gdje je koža najtanja puls mi je gotovo udarao u Paulovu ruku. Njegovim je rukama bilo do odvezivanja, a mojim do dodira. Kad me odvezao, polako sam navukla cipele. Mali prst na koji je nataknuo moj vjenčani prsten Paul je ispružio iznad antena i njišući jedan kraj uzice pjevušio:

*Ručicu sa zlatom poljubiti
i razum izgubiti.*

Zvučalo je smiješno, ali on je pjevao ozbiljno, poput pravog komedijaša i ljudi su počeli zastajkivati. Smijući se, krenula sam kroz dugačke redove. Iza ograde, na kraju sajmišta, vladao je nesiguran mir zaboravljena gradilišta. Između dizalica, cijevi i smrvljenog betona rasli su zvončići, slak, truskovac. Ja sam već neko vrijeme mislila na nešto sasvim drugo.

Kad su me zbog ceduljica pozvali na saslušanje drugi dan za redom, nakon rukoljuba nisam više mogla misliti ni na što drugo osim da moram ići na zahod. Albu je rekao:

Molim lijepo, hodnikom lijevo, predzadnja vrata, ali bez torbice.

Krenula sam hodnikom lijevo, nisam se željela žuriti niti biti pretjerano spora. Dvoja vrata dalje zvonio je telefon, zvonio je i kad sam se vraćala, ali nitko nije dizao slušalicu. U unutarnjem dvorištu bila je benzinska postaja s dva stupa, za dizel i benzin, te pumpa za vodu. Dva siva kamiona, jedan autobus sa zelenim zavjesama, jedan kombi, jedan plavi auto i jedan bijeli. I dva crvena. Iza vrata na kraju hodnika netko je plakao. Na umivaoniku komad sapuna za podmazivanje brava s dvije crne dlake na sebi, u košari za smeće ispod umivaonika krvav rupčić. Osjetila sam u grlu udaranje srca i požurila korak, sigurno sam se vratila brže nego što je trebalo.

Čuje se zvonjava tramvaja. Ukoso preko ceste prelazi pas, visok, prljav kostur podvijena repa i sa skorenim blatom na šapama. Gdje ga je samo našao po ovoj vrućini. Iz gubice mu kaplje slina, ne isplati se više ni zvoniti. Psu bi bilo bolje da je mrtav i da konačno može otegnuti šape. Sve ih je više, kaže mladić pokraj vrata. Onaj s mapom kima: A koga ugrizu, taj ima vremena još samo za ispovijed. Tako je bilo s jednim djetetom iz moje ulice. Kao što ovom psu curi pjena iz gubice, tako je njemu išla pjena na usta. Kod bjesnila nema pomoći, kad te pas zarazi bjesnilom, gotov si. Starica drhtave glave kaže: Psi postaju nastrani od umjetnog gnojiva po poljima. Ovi gnoje, a od toga rastu samo debeli štakori, osakaćene ptice i oštra trava. Sve drugo ostaje jedno i zaboravljeno od Boga. Što bih ja napravila da me ugrize takav pas. Vi mladi barem možete bježati. Prije nekoliko godina bila sam brža od svih i moj je sin stalno govorio: Pa ti si pravi vihor, polakše, polakše. Još je gore ako bježite, rekao je mladić. Kad vam dođe takav pas, morate stati, morate sigurno nastupiti i beštiju pogledati ravno u oči, kao da ćete je hipnotizirati.

Ali samo ako dobro vidite, a ne i ako nosite naočale, smije se starica. Bože dragi, i bez naočala mogu razlikovati rep od glave. Možda bi pomogao oštar pogled na rep, smije se vozač, treba čovjek pokušati. Nedavno sam u parku vidjela pticu s tri noge, kaže starica, kunem vam se da ne lažem, imala sam naočale. Nisam mogla povjerovati i pitala sam dvoje mladih jesam li dobro vidjela. I dobro sam vidjela. Kako vaša glavobolja, pita čovjek s mapom. Loše, odgovora starica, čovjek zaboravi svoje godine, one prolaze, ali oči, noge, žuč ih pamte, onda odjednom sve to osjetite. Vozač raskapča košulju odozdo prema gore. Sljedeća je stanica tržnica, kaže on, još malo i stižemo.

Tebe dakle vuče na jug, kaže Albu, pa i ovdje ispred opere imaš fontane i golubove. Ali cure kao ti vole narančina stabla pa onda završe, ha, ha, a gdje bi drugdje nego u hotelima u kojima se sobe iznajmljuju na sat, s pljačkašima banaka s debelim zlatnim lancima oko vrata i visokim potpeticama ili sa svodnicima s gnojnim prištevima i šiljastim zubima i - podigao je izgrizeni okrajak olovke ispred lica - ovako malim kurčevima.

Ima li i Albu tako malog i je li okrajak olovke mjera?

Kako mogu štetiti svojoj zemlji ako odem u neku drugu, pitala sam.

Mašući okrajkom olovke koji je držao između palca i kažiprsta, major je tiho rekao, kao da razgovara sam sa sobom o nečemu što ne bih smjela čuti: Tko ne voli svoju domovinu, ne može to shvatiti. A tko o tomu ne razmišlja, taj to mora osjetiti.

Lili je pridavala veliku važnost muškim rukama. Mahanje te uske ruke Lili ne bi gledala, a da je ne privuče k sebi. Što god da bi se dogodilo u tom uredu, Lili ne bi zaboravila da njoj nitko ne može odoljeti. Ona bi Albu pozvala u grad i osvojila. Uvijek se nađe neki pod, neka klupa ili malo trave na koje se može leći kad srce puca od žurbe. Opsjednut njezinim lijepim mesom, Albu bi zaboravio titulu i razum. Kad bi se vratio za svoj veliki stol i ponovno postao major, od silne bi se nelagode najprije počeo šaljati, smišljajući pritom izgovore za šefa. U svom uskovitlanom strahu morao bi lagati kao i ja. Ja bih bila sretna da mu se to dogodilo i ne bih razumjela Lili. Očima u kojima plodovi crnog glova za starije muškarce postaju tamniji Lili bi mi rekla što je posrijedi. S tajne bi skinula nekoliko nebitnih slojeva, a njezino lice s cvijetom duhana u sredini, koji se svima sviđao,

prešutjelo bi ono bitno. Povrijedile bismo jedna drugu, ja nju i ona mene. Ali kad bi nas netko promatrao sa strane, sjedile bismo ugodno smještene u kavani. Ili bismo se šetale.

Ovako stvar nikad nećemo privesti kraju, rekao je Albu.

Radi objašnjavanja činjeničnog stanja morala sam na komad papira napisati imena svih Talijana koje poznajem. Bilo mi je već zlo od tog činjeničnog stanja, nisam poznavala ni jednog Talijana i uzalud sam to ponavljala. Albu je bjesnio:

Lažeš.

A tvrdio je da sve zna. Netko kao on sasvim je sigurno znao da ne lažem. Tim me više silio da ostanem u tom činjeničnom stanju do kraja njegova radnog vremena. Ispružio je noge, olabavio kravatu i zabacio glavu. Nervozno se češljao provjeravajući je li koja vlas ostala na češlju, koji je potom spremio u stražnji džep hlača. Udario je šakom o stol i odjednom se našao preda mnom. Nos mi je gurnuo na prazan list papira, a onda me povukao sa stolca uhvativši me za uho, koje me peklo poput žeravice. Dlanom mi je prešao po sljepoočici i omotavši mi pramen kose oko kažiprsta, počeo me vući po uredu do prozora i natrag do stola. Kad sara ponovno sjela pred list papira, napisala sam:

Marcello.

Ugrizla sam se za usne, nisam poznavala ni jednog Marcella. Osim Mastroiannija i Mussolinija nitko mi drugi nije pao na pamet, a njih je poznavao i Albu.

Ne znam mu prezime.

A odakle znaš tog Marcella?

S mora.

S kojeg mora?

Iz Constante.

Što si tamo tražila?

Luku.

Da, neku prijavu luku. A on?

On je bio na brodu.

Kako se zvao brod?

Nisam ga vidjela.

Nisi vidjela brod, ali si vidjela njegovu uniformu.

Nosio je običnu ljetnu odjeću.

Ali bio je mornar, to si nanjušila, je li?

On mi je rekao da je mornar.

Albu je znao da lažem i prisiljavao me na to, a ja sam u svojoj usamljenosti u to vjerovala. Izgrizeni okrajak olovke zatim je stavio u ladicu, pogledao unutra prije nego što ju je zatvorio i rekao:

Idi kući i razmisli. Do sutra u deset, ali točno u deset. A tu su još i ceduljice za Francusku i Švedsku. Sigurno je bilo još njih koji su ih pisali. Svašta će tu još izaći na vidjelo. Točno u deset.

Prvi sam put čula za ceduljice za Francusku. Je li mu Nelu slagao i čak dvaput napisao ceduljice ili su ih napisale djevojke iz dvorane za pakiranje? Drži li Albu ceduljice u ladici i hoće li mi ih sutra pokazati? Ili će mi, prije nego što odem, reći nešto što je izmislio kako bih do sutra ujutro poludjela? Jezik mi se ohladio. Hoće li tomu ikada doći kraj?

Kad sam izašla na ulicu, crveno je sunce već nestalo, sve je bilo spremno za noć. Slegle su se sve gradske sjene. Meni je u glavi bio košmar, na njoj mekana koža lubanje, a kosu mi je nosio vjetar. Vjetar postoji za letenje, semafori za osvjetljavanje, automobili za vožnju, a stabla za stajanje. Ima li u tomu nekog smisla ili samo bavljenja nečim? Osjetila sam slatkast okus jezika u mozgu, ugledala kiosk i uvjerala samu sebe da sam gladna ili da bih morala biti gladna. Zatražila sam kolač od maka i posegnula u torbicu za novčanikom. Pod rukom sam osjetila tvrd papir koji nije bio moj. Otišla sam nekoliko metara do klupe, položila kolač na krilo i izvadila papir iz torbice. Sivožuti papir u kakav se umataju bomboni na rubovima je bio čvrsto zavrnut, a u papiru je bilo zamotano nešto tvrdo. Otvorila sam paketić i širom otvorila oči. Ono što sam vidjela nije bila ni cigareta, ni grana, ni peršin, ni ptičji čaporak, bio je to prst s crnoplavim noktom. Brzo sam ga gurnula u torbicu. Kroz pukotine između daska na stražnjoj strani kioska prolazile su sunčane zrake, a ja sam kolač od maka držala ispred usta kao da hranim bolesnicu. Sunčane su zrake povukle kiosk naprijed i on je skliznuo na mene. Polagano sam žvakala. Pucketanje zrnaca šećera odjekivalo mi je u glavi, ni na što nisam mislila ili me se odjednom više ništa nije ticalo. Bila sam zdrava, a kolač je jela žena na rubu snaga, koja je mislila da mora jesti i koja je jela boreći se tako za život. A ja sam je uvjerala da joj prija, sve dok kolača u ruci više nije bilo. Prst sam umotala u

papir, papir ponovno zavrнула na krajevima, ali u meni je nešto prepuklo. Smrt s kojom ponekad koketiramo kako bismo je otjerali odvažila se prići bliže i utvrditi datum, u slučaju da ga Albu već nije zaokružio u svom kalendaru. Kiosk je zastao, klupa je i dalje bila prazna, a ja sam hodala i hodala. Vidjela sam mršave i debele spodobe smrti s gustom kosom i razdjeljkom, s vijencima kose i celom kako traže moj datum po gradu. Vidjela sam zakopčane i otkopčane košulje, duge i kratke hlače, sandale i polucipele, vrećice, torbe, mreže, prazne ruke. Prolaznici su na razne načine pomagali smrti da nađe moj datum.

Prošla sam tik uz pet stupova uličnih svjetiljaka, zavirila u kante za smeće od kojih su dvije bile napol prazne. Nokat na prstu bio je crn, umjesto kože na njemu hladni vinil. Koliko sam dugo nosila prst u torbici? Zar sam ga baš ja morala baciti u smeće? Asfalt je mirisao na vruću smolu, gadio mi se kolač od maka, ljetni zrak, trstika i šipražje na pašnjaku uz rijeku. Voda je grgotala zapljuskujući obalu, ali nije bila dovoljno duboka. Uronjeni u sumrak i pognutih glava, neki šetači u paru, a neki parovi u četvero, u smjeru suprotnom od smjera struje hodali su prema drugom mostu. A kraj ograde na mostu gdje je jednom stajao kovčeg pun papira bilo je mjesto za prst. Uputila sam se onamo i nakon što sam ga neko vrijeme držala u zraku, ispustila sam paketić u vodu. Papir se nije razmotao i paketić je udario o površinu vode. Voda je popuštala, površina se uzbivala, ali ga nije htjela progutati. Cijeli čovjek rijeci bi bio draži. Meni su taj jedan komadić i to što nisam znala komu pripada bili previše. Tko zna je li bio mrtav cijeli čovjek ili samo njegov prst?

Albu nikad ne spominje prst. Niti ga ja spominjem. Ona prozirna zaboravljivost kojom me vreba sljedeći dan točno u deset. I koja žmirka pri svakom rukoljubu, do danas. Otkako se dogodilo ono s prstom, kod Albuja više ne idem na zahod.

Gađenje me omekša, oštra postajem jedino onda kad njime želim zaraziti druge. Samo sam jednoj osobi ispričala o bombonu u sivožutom papiru. Lili. Nakon tri dana kod Albuja, opet sam bila prvi dan na poslu u tvornici. Nitko nije pitao gdje sam bila. Nelu je vrijeme ispunio zluradim pogledima, kuhanjem kave, zračenjem i hrpama papira. Ja sam već imala mišljenje o modelima gumba koje je popodne u polukrugu poslagao na moj pisaći stol. Ali reći mu da su

bijeli lijepi kao zubna caklina, smeđi kao polovica oraha, a sivi kao kiša u prašini nisam mogla.

Nakon posla sjela sam s Lili u kavanu i bez okolišanja joj sve ispričala. Nebitne sam stvari izostavila i započela s bitnima. Lili me slušala, vrteći pramen kose oko kažiprsta i odmaknuvši od mene stolac na kojem je sjedila. Neprimjetno, ali odmakla se, da, dobro sam vidjela. I one sitne, zle oči kojima me promatrala kad me pitala;

Jesi li sigurna da je to ljudski prst?

Tvrdoglavi hladni cvijet duhana nije dopustio da ga nagrize gađenje. Dlan na rubu stola skupila sam u šaku i ispružila kažiprst na stol.

Da, a što je onda ovo?

Uvuci prst, rekla je.

Možeš li to s nečim zamijeniti?

Vidjela sam, uvuci prst.

Što si vidjela, cigaretu ili ptičji čaporak?

Moram li reći naglas ili ćeš biti zadovoljna samo ako ti povjerujem?

Ah, tako, vjeruješ mi. Baš imam sreće što si tako milostiva.

Budući da sam i ja bila milostiva i nisam više htjela mučiti Lili, uvukla sam prst i nisam pitala što misli bi li mačka prst pojela da ga nađe u kontejneru. Isto tako nisam pitala koliko vremena treba da nokat pocrni. Niti sam Lili rekla koliko se bojim naprstka dugih, tankih peteljki koji cvate u vrtu. I da sam, jedući s gađenjem svoj kolač od maka, odlučila Albuu vratiti paketić, i to sam prešutjela. I da sam, dok je prst tonuo u rijeku, bila uvjerena da će sutra točno u deset Albu od mene tražiti da mu ga vratim.

Prošle sam zime u prodavaonici namirnica pokraj tvornice kupila staklenku kiselih krastavaca, rekla je Lili, i pojela sam ih u dva puta. Zadnje sam izvadila vilicom. Prvi sam put vilicom uhvatila krastavac, a onda miša. Nije li to odvratnije od prsta?

Miš je u krastavce dospio sam, rekla sam. Čak i da je netko u tvornici to namjerno učinio, miš nije bio namijenjen tebi. Te je krastavce mogao kupiti bilo tko.

Kao da je htjela obraniti Albu, Lili je rukom prošla kroz kosu na zatiljku. Kosa je ostala zadignuta, a nas smo dvije šutjele, licima okrenule jedna prema drugoj, ali gledajući u stranu. A onda je Lili bubnula;

Sutra svakako moram platiti račun za struju.

Lili i ja naviknule smo se na to da sjedimo jedna pokraj druge i šutimo duže nego što bi to bilo neupadljivo. A kad bi jedna od nas ponovno započela razgovor, rekla bi bilo što. Kad se dobro poznajete, miš nakon prsta, šutnja nakon miša i račun za struju nakon šutnje znače isto. Razgovara se o nečemu što se ne izgovara. I na licu su usne i čelo, što je više moguće, odvojeni jedno od drugoga.

Ispred daščara na sajmištu čekalo se u dva reda, a mladi je policajac pazio da netko nuždu ne obavi uz ogradu. Prvi zahod nije bio zauzet, jer nije imao vrata, ali ljudi su ipak čekali u dva reda. Iz drugog je zahoda izašao muškarac držeći vrata u rukama. Predao ih je čovjeku koji je ispred prvog zahoda već neko vrijeme cupkao na mjestu i koji je u zahod ušao natraške, a vrata postavio ispred sebe. Čovjek koji se upravo olakšao tek je tada zakopčao raspacak na hlačama. Cipele su mu bile poprskane.

Zašto ga ne pustite prije sebe, pitala je neka žena sa sunčanim naočalama, on je još mali. Dječak u kratkim hlačama i sandalama zadigao joj je haljinu i plakao, a ona ga je udarila po prstima:

Ostavi mi haljinu na miru, prestani.

Pustite ga neka plače, rekao je neki čovjek, onda neće morati toliko pisati.

Iz džepa na hlačama izvukao je kutiju šibica i zatresao njome pred dječakovim licem:

Poklanjam ti je.

Dijete je odmahnuo glavom.

Kako se zoveš?

Mucica, reklo je dijete.

Pa ne zoveš se valjda Mucica, rekao je čovjek i zazveckao kutijom šibica. A majci je rekao:

Bez brige, unutra su samo sjemenke bundeve.

Zena je položila ruku na djetetov zatiljak:

No, reci mu kako se zoveš.

Dijete je podiglo ruku da zaštiti lice. Bilo je prekasno, mokraća mu je curila niz noge u sandale. Okrenula sam se i vratila do Paula.

Ne mogu doći do vrata.

Prodavši i dvije posljednje antene, on se izvalio na motoru. U zrak je bacao praznu uzicu.

I, što kažeš?

Novac od mog prstena Paul je spremio u džep na hlačama, gdje je bio na sigurnom. Krenuo je sa mnom. Ispred daščara su još uvijek bila dva reda. Vrata su bila komad lima veličine stola. Muhe su zujale, ljudi u redu svađali su se pokazujući zlatne i crne kutnjake, napol istrunule zube i rupe u zubima. Paul se progurao naprijed. Ljudi su se dogovarali:

Nakon mene ti dobivaš vrata. Poslije tebe dobivam ih ja. A onda je on na redu.

Kad bi netko obavio nuždu i izašao iz zahoda noseći ispred sebe vrata, dogovor više nije vrijedio. Mnogima se žurilo i izbila je vika. Policajac se naslonio na ogradu, jeo kekse i zupcima crvenog češljica redom od palca do malog prsta čistio nokte. Bilo je krajnje vrijeme da se javi.

Ne vičite toliko, podviknuo je i ne gledajući prema nama.

Pomozite slabijima, rekla je žena s kosom svezanom u rep, ja sam trudna, ne mogu više stajati, noge mi pucaju.

Gdje si ti to trudna, pitala je neka starica i pogledala policajaca, da možda ne nosiš dijete u guzici, trbuh ti se uopće ne vidi.

Ja nisam sudac, rekao je policajac.

Nato će trudnica: Za Boga miloga, lakše je roditi blizance nego doći do tih vrata.

Blizanci su ljepši od dvije drvene noge, smijao se policajac, ja ću se pobrinuti da ih ne ustrebaš.

Æešalj je stavio u džep jakne, ubacio keks u usta i stao pred zahod koji je bio zauzet.

Tako, bila trudna ili ne, ali sad je ona na redu, stoji ovdje već cijelu vječnost.

Trudnica je Paulu obećala da će mu dati vrata. Kad je izašla iz zahoda, ispustila je taj komad lima i ne gledajući tko ga je zgrabio. Debeli koji je stajao iza Paula lamatao je rukama i psovao tvrdeći da je sad on na redu. Paul nije puštao zahod s oka i kad su se vrata iznutra počela micati, zgrabio ih je i podigao.

Hej, ne tako brzo, ne usred mise, rekao je debeli, u sraonici ste kod Boga, a vani je vrag na djelu.

Da, Bog, rekao je policajac, prije da je to magarac koji izgleda kao ti i ide srati.

Paul me ugurao u daščaru i stavio ispred mene limena vrata. Unutra nije bilo krova, nebo je slalo svoje zelene, napasne muhe. Pod na koji se moglo stati bile su dvije zasvinjene daske iznad jame iskopane u zemlji. Sve je bilo sklisko, tražila sam dva suha mjesta. Netko je na zidu crvenom bojom napisao;

*Život cijeli je samo sranje
u njemu vrijedi tek pišanje.*

Izvana sam čula glasove i Paula kako viče. Unutra je bilo dobro. Manje od onoga što smrdi ispod mene niste mogli postati. Je li debeli, spominjući Boga, mislio na to da vas ovdje unutra omami smrad? Duboko sam udahнула i izdahnula i unatoč opasnosti da se poskliznem zatvorila oči. Tek kad sam izašla osjetila sam se kao da sam govno. Hodala sam pokraj Paula. Redovi ljudi i starudije na sajmištu počeli su se osipati. Između rebrastih tragova cipela ležali su opušci. Prašina nam je padala za vrat. Trebala sam Paulu zahvaliti za zahodska vrata, ali jezik mi je odrvenio. Moje prodano zlato usred te prljavštine, tih šest tisuća leja za mene je bilo pravo bogatstvo. Po putu kojim smo išli pred nama se dizala i slijegala prašina. Vjetar bi uzeo zalet, uskovitlao zrak, a zatim bi se smirio. Za žičanu ogradu oko sajmišta uhvatili su se komadići papira i stara odjeća. Paul je složio prostirku od voštanog platna tako da je bila mala poput aktovke i stavio je ispod držača za prtljagu. Potom mi je na dlan izbrojio novac. Moj se lakat zaboravio i opustio, a Paul je pljunuo u ruke. Brojio je novčanice, a ja sam čekala da mu se prsti ostave trgovine i dotaknu mi puls.

Moja lopta na napuhavanje i broš još su uvijek ležali na novinama, za njih se baš nitko nije zanimao pa sam htjela otići i ondje ih ostaviti. Paul je napuhao loptu i bacio je uvis. Odbila se od mene, a zatim od tla otrgnuvši se od tog prljavog ljetnog dana poput oguljene dinje. Činilo se da više ne pripada meni, tako je bila lijepa. A ja, ja sam brzo sjela u čučanj i očima se htjela smijati, a ustima zaplakati. Bilo je to prva naopaka sreća s Paulom. A usred toga Paul je upitao;

I što se radi u nedjelju kad su ti džepovi puni, a srce prazno?

Podigao je broš i staklenu mačku zavrnutih brkova od bakra izglancao trljajući je o nogavicu na bedru. Pričvrstio ju je na košulju.

Dok je pokraj sebe gurao motor, mački su se micali brkovi i počela je disati.

Ako želiš, možemo otići u lovište, rekao je, ondje se može sjediti vani, u restoranu, ako želiš.

Samo ako baciš mačku, rekla sam, izgledaš kao niškoristi.

Ne vjerujem, rekao je, ali je broš bacio preko ramena u prašinu i gotovo pogodio nekog muškarca, koji je nakratko podigao pogled i dugim korakom nekoga tko kasni požurio prema izlazu.

Njega čeka punica s kokošjom juhom, rekao je Paul, ali ne treba žuriti, juha se ionako ohladila.

U toj prašini uskovitlanoj od vjetra Paul je prodao moj vjenčani prsten. Je li mislio da sam neka dobroćudna fifica s kojom se može spiskati puno novca? Mali botanički vrt uz lovište i nekoliko latinskih naziva znala sam sa svojih šetnja sa suprugom i njegovim roditeljima. Tada sam još živjela kod njih, dolje u prizemlju u dvorištu. S vrtne stazice ulazilo se ravno u sobu. Zimi se iz peći na ugljen umjesto topline širio dim gust poput tamjana. Od ranog proljeća do kasne jeseni po zidovima i okvirima vrata kolone mrava, u kutovima sobe cijele grude, a na stolu i u krevetu poneki marljivi samotnik. Bilo ih je i u kuhinji. Moja je svekrva dijelila juhu. Kad joj je suprug dodao tanjur, po dnu je dugo miješala kutlačom kao da traži komadiće povrća. Zapravo je miješanjem mrave gurala prema rubu. Ipak su se našli i u tanjuru njezina supruga. On bi ih hvatao žlicom i stavljao na rub kao da je to nešto neobično.

Otkud opet ovi mravi?

Moja bi svekrva rekla:

Ne uzrujavaj se, to je papar.

Ako je to papar, onda sam ja slavuj.

To je mljeveni papar, dragi moj.

A otkad to papar ima nožice, pitao bi on.

Kad smo suprug i ja odlučili da ćemo odvojeno živjeti, iselila sam se s dvije vreće odjeće i starudije. Nakon događaja na mostu kovčege nisam uzimala u ruke. Kamen s Karpata suprug mi je u plastičnoj vrećici donio pred tvornički ulaz. Ja bih ga bila zaboravila, a sad mi je itekako važan za moje orahe. Osjećala sam se bez dobi i nisam znala jesam li slobodna ili osamljena. Biti sama nije mi bilo ni teret ni zadovoljstvo. Ni za čim nisam žalila osim za tim što sam od tri

godine braka u njemu bila dvije godine predugo. Skratila sam kosu i kupila novu odjeću. A za novo unajmljeni stan na rate posteljinu, hladnjak i dva tepiha. Željela sam se što brže promijeniti, dok me nedavni događaji još vode u novom smjeru. Lili se nije morala mijenjati, njezin nos nije bio tašt, jer se hladnu cvijetu duhana ništa ne može dogoditi. Kad bi ljubavi došao kraj, na licu joj je i dalje stajao njezin prelijepi nos. O potraćenim osjećajima Lili je mislila svoje, ali je isto tako znala da će se i nakon toga naći drugi par očiju koje će je gutati. Ja sam se htjela promijeniti rukama, ali tada biste u rukama morali imati novčanik prepun novca. Sve sam kupovala otprve i bez plana. U usporedbi s položajem u kojem sam danas to nisu bile nikakve brige, to je bilo vrijeme prije ceduljica. U dva-tri popodneva potratila bih cijelu plaću, a onda bih novac posuđivala. Ne samo od Nelua nego i od ljudi koje sam površno poznavala. I ono što sam posudila jednostavno bi nestalo, otišlo na odjeću. Ujutro bih došla u ured i na pisaci stol najprije stavila zrcalo. Između dviju lista gumba neprestano sam se pogledavala. Nelu me hvalio svaki dan sve više. Ali kosa se ne može skratiti svaki dan. Kao uvijek novi dokaz da mi je dobro ostajala je samo nova odjeća. Ona je barem jedan dan bila novija od moga lica. Naravno da sam mislila na svoje dugove i kupovala još više. Oči su mi bile velike i užarene, samo mi je u grlu sve bilo stegnuto. Ono trenutačno bilo je jače od moje grižnje savjesti. Na popodnevnom suncu ljudi su se na korzu okretali za Lili jer je bila lijepa, a i za mnom jer sam hodala uz nju držeći je pod ruku i glasno pjevajući;

Drvo ima krošnju,

Voda ima čaj,

Novac ima papir,

A u srcu sniježi,

U krivo se vrijeme bijeli.

Pretvarale smo se da smo pijane. Ja sam teturala i pjevala, a Lili je teturala i smijala se do suza. Sve dok ja nisam rekla: Ne stvara dugove jedna haljina niti dug stvara jedna cipela. Ni ja ne pravim dugove, nego je novac taj koji ih stvara. Kod nekih on jednostavno kao da raste poput čekinja na bradi, a ja, ja sam uvijek bez dlaka. Imam nešto jedino kada mi je novac u džepu. Onda odjednom nemam više ništa, jer i to završi u blagajni prodavaonice. A ondje

novac vrijedi točno onoliko koliko ga ima. Leži ondje i ja ga vidim. A ja više nemam ništa samo zato što novac leži na dvadeset centimetara od moje torbice. Razumiješ li ti to?

Nakupit će se novca kad ostarimo, rekla je Lili, želiš li zato ostarjeti? Ma što te briga. Oni koji su ti ga posudili neće propasti zbog tih nekoliko novčanica. Pa nećeš im pobjeći.

Ono što u posljednje vrijeme nije moglo utažiti moju taštinu Lili je zamijenila sa samostalnošću. Nisam pobjegla. Ali nisam pobjegla od tvornice, nego od svog razuma, od željezne lutkice u glavi, što je sličila hrđavom sv. Anti na stolnjaku nakon novogodišnje noći.

Dok sam živjela kod svekrve i svekra, u vrtu bi me uvijek obuzelo bojažljivo čuđenje što divlje ruže koje je moj svekar oplemenio u nekoliko minuta ljeti cvatu baršunastim smotuljcima. Na novoizraslim granama više ih nije bilo. Oplemenjivanje ruža činilo mi se poput operacije lica na kuku. Sobu sam ukrašavala svakojakim cvijećem, ali nikad ni jednom jedinom oplemenjenom ružom. Kako ste mogli znati da se pri rezanju na njoj nešto neće promijeniti. Ono što sam nakon razlaza s mužem na sebi mogla promijeniti bilo je, uza sav trud, tek lišće. Nakon dugih bračnih svađa došli su dani kad na mene nitko nije vikao. Dani su me udaljavali od ljudi, bila sam daleko od svih očiju, kao da sam bila spremljena u ormar, i željela sam da tako ostane. Moja sklonost podivljaloj osamljenosti potrajala je, ali je nestala prije nego što je izbila kod moje majke. Kad sam majku posljednji put posjetila, stajala je preda mnom bez ikakvih tajni i potpuno sama u svojoj kući. A ja je nisam žalila. Za razliku od nje ja tu sklonost nisam sačuvala za kasnije. Ja nisam tvrdoglava kao ona, a pogotovo u životu ne činim sve prekasno, kao što to čini ona, kojoj su svi pomrli i od koje sam ja pobjegla. Kao da sam ja majka, a ona dijete, tako sam u njenoj pomirenosti s vlastitom životom vidjela sebe od prije. U svjetlu prozora bila mi je strana do ludila, a ispred posuđa na polici tako poznata da bih najradije bila pobjegla. Tako je ona hodala po kući. Shvatila sam da je to sklonost kakva se javlja pod starije dane i da je mene snašla prerano, u svakom slučaju prerano.

Živjela sam kao podstanar kod nekog mršavog čovjeka koji se uvijek smiješio. Njegov smiješak doimao se kao da je crta lica, a ne izraz. Odostraga pogrbljena ramena, naprijed izbočene ključne kosti. Pred mojim je vratima stajala ptičja krletka, kad bi došao po

stanarinu. Prozirna koža lica kao da će puknuti od trljanja o kosti, ni jedne jedine bore, a ipak vrlo star. Već sam mu peti put obećala da ću mu uskoro platiti i pozvala ga u sobu na čaj. On je odmahnuo rukom, kimnuo i zapijukao, a ja sam se pitala koliko će još dugo ta ptičja glava imati strpljenja sa mnom. Hoće li se možda razljutiti kad mu od uzrujavanja pukne koža na licu?

Podivljala usamljenost sasvim sigurno nije bila prava stvar za mene. Ali ono što sam imala s Neluom bio je potpuni promašaj i snašla me njegova mržnja. Nelu i ja otišli smo na desetodnevni službeni put u neki gradić između Dunava i Karpata. Za taj su put odredili njega, a on je mogao odabrati pratnju pa je predložio mene. Nisam imala ništa protiv, odgovaralo mi je nekamo otputovati. Centar za proizvodnju gumba, kako se zvao gradić unutar tvorničkog kruga, nisam zamišljala kao nešto posebno privlačno, ali svakako ne kao pustoš od deset redova prljavih kuća, okruženih gotovim betonskim građevinskim dijelovima i iskopanim temeljima zaraslim u travu jer se ništa nije ni gradilo ni čistilo. Zbog najveće tvornice gumba u zemlji to se mjesto nije zvalo selo. Od hotela do ulaza u tvornicu vodila je asfaltirana cesta duga tri kilometra što je vijugala kroz polje kopriva. A vjetar, podizao je i spuštao crnozelene valove, kao da morate plivati. Rano ujutro izašli bismo na cestu koja se neprestano gubila i opet počinjala. Bila bih se na njoj izgubila i deveti dan. Koprive su nam dosezale iznad glava. Nelu ovdje nije bio prvi put, u polju kopriva snalazio se kao i u tvornici gumba. Cipele su nam bile prljave od prašine i rose. U osam sati ujutro džepnim rupčićem očistili bismo ih ispred ulaza u tvornicu, a potom s listama i uzorcima tkanina jurili po uredima i odjelima. U pet popodne oči su me boljale od gledanja gumba od plastike, sedefa, rožine i konca s dvije, tri ili četiri rupice ili od gumba s alkicom presvučenih lanom ili baršunom. Tolike hrpe gumba sličile su pilulama u tvornici lijekova. Možda smo ih trebali slagati u kutijice i umjesto u tvornice tekstila slati u ljekarne gdje bi se prodavali kao lijek što se uzima triput na dan. Popodne je polje kopriva bilo crnozeleno kao i ujutro. Rosa se osušila, a prašina je pobijeljela. Čuli su se krici ptica. Tko zna odakle su dolazili, jer ptica u zraku nije bilo. Na povratku iz tvornice u hotel razgovarali smo o gumbima za tu sezonu, o cijenama i rokovima isporuke.

Iz hotelskih soba na prednjoj strani vidjela se crvena jednokatna zgrada kolodvora. Privezana za kolac pokraj tračnica pasla je bijela koza. U krugu dokle je dopiralo uže koza je pasla plave vodopije i suncem spaljenu travu. Ili je možda samo stajala i gledala niz tračnice. Noć je gutala tlo, kolac i uže. Od koze se nazirala još samo blistava mrlja. Visoko gore na zabatu kolodvorske zgrade svijetlila se ura.

Već sam drugu noć zaredom iz kreveta gledala kolodvorsku uru. Teretni vlakovi prolazili su nebom. Nisam ni pomišljala na spavanje. Od prvog dana vrijeme je ovdje bilo službeno, pa su i noći bile ispunjene zvukom vlakova u prolazu. Ako se ne bi čuo vlak, s hodnika se čula buka i muški glasovi. Svi su govorili ruski. Već sam drugu noć za svaki slučaj pod jastuk stavila vazu od teškog, brušenog kristala. Voda iz slavine imala je okus po kloru, a klor je imao okus po snu koji mi nije dolazio na oči. Nisam bila žedna, ali sam pila, jer sam zbog tog morala ustati i ponovno leći. Navečer smo jeli u hotelskom restoranu. Pokraj našeg okruglog stola stajao je uza zid dugačak, svečano prostrt stol. Za njim sam izbrojila trideset četiri mala muškaraca širokih jagodičnih kostiju, očiju i kose crne kao noć, odjevena u ljetna odjela od sive tkanine i bijele košulje bez ovratnika.

Baš navečer žele sjediti za jednim stolom, rekao je konobar, i savjetovati se o tome kako se piša dok se jaše i kako se srpom prišivaju gumbi. Neka delegacija iz Azerbajdžana već je tjedan dana u tvornici gumba radi razmjene iskustva, a nakon toga će ostati još tjedan dana u prijateljskom posjetu.

Gdje, pitala sam.

Također u tvornici gumba, rekao je i namignuo. No prijateljski je posjet započeo već prvog dana. Otkad su ovdje, svake večeri iza ponoći u stražnje sobe u prizemlju dolazi pet djevojaka iz tvornice. Pred vratima je gužva, a iza vrata se čuje stenjanje kao da sviraju gajde. Digne vam se samo od slušanja. Tek što se jedan isprazni, drugi se već penje. U gradiću će biti novog potomstva, kažem vam ja, bit će to šmrkavi Poluazijci plosnatih nosova.

Za dugim je stolom muklim i brzim glasom govorio uvijek jedan te isti muškarac, kao da psuje, ali bez ljutnje na licu. Drugi su slušali, tu i tamo svi bi se nasmijali, čak i on koji je još maločas psovao. Često je pogledavao prema meni. Uzvratila sam pogled jer nisam imala

pametnijeg posla. Nelu je želio da još jednom zajedno pogledamo sve gumbе za tu sezonu. Bila bih rado nešto rekla o Azerbajdžancima, ali čim sam spomenula koliko ih je, Nelu je odgovorio:

Ljudi se ne broje, mogu to osjetiti.

Pa što da i osjete, zašto se ne bi smjeli brojiti kad su već ovdje. Polje kopriva ili kolodvorska koza ne bi bili toliko šakaljiva tema, ali Nelu to nije ni primjećivao. Nelu se doimao odmorenim. On dakle može spavati uz buku vlakova, pomislila sam, on i ona koza. Tik-tak čovjek koji noću spava da bi danju mogao raditi kao stvoren je za službena putovanja. Razlog tom putovanju od prvog je dana bio smiješan. S ceste što vodi kroz polje kopriva, koje okom ne možete obuhvatiti, naručiti gumbе dok brda odjeće u tvornici kod kuće postaju nestvarna! Već sam treću noć od jedanaest sati nadalje ponovno gledala kolodvorski sat. Bilo je točno dva ujutro. U daljini su šumjeli vlakovi poput drveća, pa poput željeza na nebu, a potom u glavi, koja je od tog zvuka pucala. Nakon toga tišina je zjapila poput rane i čulo se lajanje pasa dok ne bi naišao sljedeći vlak. Mozak mi se rastapao. Baš je prolazio vlak kad je netko zakucao na vrata moje sobe. Posegnula sam za vazom ispod jastuka i rekla:

Pašjol tovariš.

To sam ja.

U pidžami i bos, ispred vrata je stajao Nelu.

Kucam već neko vrijeme.

Mislila sam da ti možeš spavati, ja na ovom kolodvoru ne mogu ni oka sklopiti.

Sjeo je na rub kreveta i glavu zario u ruke. Otvorila sam prozor i vidjela blistavu mrlju kože što je spavala u mraku, u daljini iza sata crveno signalno svjetlo, a sasvim vani zeleno. Nelu je legao na krevet.

Ne spavam zbog tebe.

Prozor je ostao otvoren, pokrili smo se. Znala sam da sada slijedi izglednjelo stenjanje, poput onoga od vlakova na tračnicama. Nisam imala ništa protiv toga. Nakon jednog dana i jedne noći u toj pustoši dočekala bih bilo kojeg Azerbajdžanca s vazom u ruci, ali onda bih ga pustila i među noge. Nelu je dahtao čvrsto se uhvativši za moje

grudi. Priljubljeni jedno uz drugo, ležali smo na tom kolodvoru i on je govorio o ljubavi. Pustila sam ga da govori.

Nema veze, mogu mu proturječiti nakon službenog puta. Možda moji osjećaji trebaju vremena.

Nelu je dolazio svaku noć oko jedanaest. Ugasili bismo svjetlo na stropu, a upalili žarulju iznad umivaonika. Obla linija vrata što se stapa s ramenima, nejasne linije savijenih ruku i nogu, par očiju što bi se zabijelio u noći, to je bio Nelu. Sve je drugo bilo u mraku. Ono što je slomila pustoš trebala je obnoviti ljubav. Nelu me želio cijelu noć, njegovo meso i um usuglasili su se i našli se ondje gdje se više ne misli. Meni to nije pošlo za rukom, stenjala sam ne zaboravljajući gdje sam. Gledala sam kolodvorski sat i sat je gledao mene. Cijelo sam vrijeme bila prisebna poput razdijeljenog brojčanika na satu na zabatu zgrade. Taj korak protiv pustoši ja sama ne bih bila učinila. A da i jesam, onda bih to bila učinila s nekim Azerbajdžancem. On bi mi prikratio noć, jednu ili sve sljedeće. Ali u restoranu za dugačkim stolom ne bih ga prepoznala. Svake bi mi se večeri učinilo da nakon večere tražim jedan te isti gumb između trideset četiri jednaka. Tako bi svaku noć mogao doći drugi. Gledano izvana, ne bi bilo nikakve razlike. Razliku bih, ako bih je uopće primijetila, osjetila samo po načinu na koji je to radio. A možda su i u krevetu svi bili isti. Nakon službenog puta ne bih više nikad susrela tog muškarca za svih deset noći ili tih deset muškaraca po jednog za svaku. Nelu je prvi počeo, ja mu nisam prišla prva. Svaku noć oko dva poslala bih ga natrag u njegovu sobu. Čak je i zadnju noć otišao, nerado, ali me poslušao, jer nije želio sve pokvariti.

Kad smo ujutro u pet krenuli kući, koza je švrljala oko stupa. Dala sam joj komadić kruha. Pojela ga je i ne omirisavši ga. Čim smo sjeli u kupe, zaspala sam, nadoknađujući tako sve noći. Oko sebe nisam čula baš ništa, nikakav šum. Kad smo stigli na glavni kolodvor i Nelu me probudio - ne znam kako se to dogodilo - glava mi je bila na njegovu ramenu. Ušli smo u bučno gradsko jutro i krenuli prema autobusnom stajalištu. Nelu je nosio svoju torbu s naše vanjske strane, a ja sam svoju nosila između nas kako me slobodnom rukom ne bi mogao zagrliti. I prije nego što smo stigli na crveni kolodvor ispred kojeg je tog hladnog jutra koza pojela komadić kruha, znala sam: Vremena će mnogo proći, ali ljubav neće doći.

Jednog od sljedećih dana rekla sam mu u uredu prije odlaska kući: Ne, ne idem k tebi. Niti ćeš ti doći k meni.

Zašto, pitao je Nelu.

Deset dana ili tri godine, muškarci uvijek trebaju razlog. Nelu je rekao da je nemoguće da nema razloga. Otkako smo suprug i ja počeli odvojeno živjeti, željela sam život kakav odgovara mojoj kratkoj kosi. I dok sam još dovoljno mlada otići u neku lijepu zemlju u koju izvozimo odjeću. Željela sam da budem vrijedna takve i još ljepše odjeće i da imam velikodušna muža koji će mi takvu odjeću kupovati. Tri djevojke iz vrtlarije udale su se za Talijane. Moj ih je svekar ispitao i nama kod kuće sve ispričao kako se to odvijalo. Muškarci koji su željeli djevojačko meso odavde bili su uglavnom neženje, ugledni u svom zvanju, a ženili bi se tek kad bi im umrla majka. Komplicirana gospođa blage naravi, njegovani muškarci u zreloj dobi kod kojih više niste mogli razaznati jesu li brižni ili su već podjetinjili. Ako se želim odavde maknuti, možda će ipak ispasti po Lilinom. Niste morali biti lijepi, bilo je dovoljno da izgledate svježije. I skromno. Odobrenje za vjenčanje dobilo bi se dvije godine nakon podnošenja zahtjeva. Potom gole guzice ulazite u nečiji dom, imate pribor za jelo, s malo sreće čak srebrni, i mramornu vazu na stolu. Nekako bih utukla te dvije godine koliko je za to potrebno. Htjela sam u Italiju, a to se njega nije ticalo.

Nije stvar u tebi, rekla sam, nije se radilo o tebi. Niti o meni, nas smo dvoje bili službeni put.

Izraz mu se lica zamrznuo. Sljepoočice su poprimile oblik kvadrata i zabljesnule. Zamahnuo je i pljusnuo me, puno spretnije nego što je kuhao kavu, vezao vezice na cipelama ili šiljio olovke. Dobro me odalamio. U glavi mi je zujalo. Nasmijala sam se, iako mi je prisjeo svaki smijeh. Dobro, možda sam i zaslužila to što sam glavom udarila o dovratnik. Ali to što me je nakon tjedan dana prijavio zbog ceduljica za Italiju bilo je nepravedno. A to što mi je zadao još jedan udarac onim ceduljicama za Švedsku koje je sam napisao i stavio u stražnje džepove hlača kako bi me otpustili, to je već bio lov. A ceduljice za Francusku...

Bako, uskoro stižemo, rekao je vozač. Starica samo mora ustati, deset-petnaest puta zatresti glavom i već je na vratima. Na stražnjim vratima lupaju kante i po podu stružu cipele. Rado bih ovdje izašla i

nešto kupila, možda jabuku. Kupujete li po komadu, ne morate čekati u redu. Kad ne bi bilo gužve, možda bih stigla na tramvaj. Uskoro je devet sati, ali još nije točno deset. Jabuku u džepu Albu ne bi vidio. Ljetnu jabuku, zelenu poput trave, iako su rane jabuke najčešće pune crvi i mrlja sličnih madežima. Kad je zagrizete, sok vam curi po zubima, a usta vam se stežu. Takva jabuka pristaje uz bluzu koja još raste. Mogla bih je pojesti za vožnje ili čim izađem iz tramvaja, nešto prije deset. Mogu je i sačuvati za poslije. Ako me Albu zadrži, dugo neću dobiti ništa za jelo. Ali što ako jabuka pokvari orah i bude kriva za to što će me Albu zadržati. Uza svu glad past će mi na pamet da se jabuka možda udružila s četkicom i pastom za zube u džepu. Pojest ću je preko volje, neću biti toliko gladna da bi mi prijala. Čovjek s mapom skače sa sjedala i odlazi do vozača: Idem kupiti aspirin, ti ćeš sigurno još neko vrijeme čekati. Ne, kaže vozač, rado bih po rajčice, ali kasnimo. Ako pričekáš, donijet ću ti ih, odgovara onaj s mapom. Vozač otvara bocu: Ne, sljedeću ću rundu voziti brže pa ću i sam imati vremena. Prije nego što je otpio gutljaj, rukom je obrisao grlić boce, kao da je prije njega pio netko drugi.

Po glavi mi se svašta vrzvalo, kad sam te nedjelje nakon sajma prvi put u životu sjela iza Paula na motor. Ulice su se svijale uvis. U središtu grada velike su obitelji izlazile iz crkve i okupivši se u hrpice nisu se micale s mjesta. Nakon pjevanja i molitve odrasli su jedni drugima željeli puno toga reći, a djeca su se ponovno smjela smijati i biti nemirna. Neka starica u crnini i bijelim čarapama prolazila je alejom platana kao da prolazi dolinom i zvala:

Georgiana.

Nitko joj nije prilazio. Ali nekoliko stabala dalje, pokraj kante za smeće, stajala je djevojčica u crvenim lakiranim cipelicama i s crvenom vrpcom nasred glave, lupkajući cipelom po asfaltu i pjevajući neku pjesmu. Između odraslih koji su u hodu nastavili razgovor i djeteta koje se nije odazivalo stajala je starica i nije znala što da radi. Osvrtala sam se u vožnji dokraja okrenuvši glavu. Crna je odjeća nestala u daljini, a u prstima mi je bruja motor.

Tata je cijeli život nedjeljom išao u crkvu. Ako ne bismo išli mama, ja i djed, išao je sam. Na povratku kući u dućanu iza parka s nogu bi si priuštiio rakiju i jednu stranu cigaretu. Točno u jedan sjedio je za stolom na kojem je bio postavljen ručak. Čak je i posljednjih godina,

kad je već bio ogrezao u grijehu, išao u crkvu. S tolikim grijesima ja bih na njegovu mjestu ostala kod kuće. Ne mogu shvatiti da je nedjeljom Bogu obećavao da će prekinuti s dugokosom, a već je s njom dogovorio sastanak za sutradan. Promatrala sam što se događa: ponedjeljkom bi dugokosa došla na tržnicu bez djeteta. Kao što je moj tata pokraj svoje žene nedjeljom brojio sate do sastanka s dugokosom, tako ih je i dugokosa brojila pokraj svoga muža. Ponedjeljkom navečer ni Bog Otac ni vrag ne bi ih spriječili da se nađu. Nedjeljom smo za ručak imali dvije kokoši, a ono što je ostalo pojeli bismo za večeru. Moj je tata pojeo krestu s obiju kokošnjih glava, jer mu je to u ponedjeljak trebalo za grijeh. Ja bih s djedom podijelila mozak, kako bih naučila šutjeti kao i on. Može biti da je moj tata molio Boga neka mu dopusti grijehiti jer je Gospodin znao da uz moju mamu nije bilo previše zabave. S desne strane crkvenih vrata, u visini usta, visio je Isus, kako bi ga odrasli pri dolasku i odlasku mogli poljubiti. Djecu bi dizali držeći ih za kukove. Dok je to bilo potrebno, mene su dizali mama i djed, ali ne i tata. Isus više nije imao prste na nogama, ljudi su ih izlizali poljupcima. Kad sam bila dijete, tata mi je rekao:

Ti poljupci ostaju. Kad čovjek umre i dođe na posljednji sud, svijetle mu oko usta. Prepoznaju te i ideš u raj.

U kojoj boji svijetle, pitala sam.

Žutoj.

A poljupci koje si mi međusobno dajemo?

Oni ne svijetle, jer ne ostaju, rekao je.

Svi koji su živjeli u blizini crkve svetog Teodora na usnama su imali malo prašine s Isusovih prstiju. Kad sam htjela zamijeniti dugokosu i kad se tata nije dao odvojiti od njezina mesa, nadala sam se da će se vidjeti i njezini poljupci. Da će pred posljednjim sudom između poljubaca na Isusovim prstima njezini poljupci svijetliti tamnijom bojom i tako odati varalicu.

Lili je jednom rekla da njezina majka ne ide u crkvu jer misa počinje zagovorom za šefa države.

To je sve lijepo i divno, rekla sam, ali to što njezin starkelja svaki tjedan mora na sastanke kod novinskog kioska, s tim se pomirila.

Da, rekla je Lili, jer se morala pomiriti.

Još sam uvijek bila opijena vožnjom, iako smo Paul i ja već neko vrijeme sjedili u lovištu. Na posljednjem dijelu puta što je vodio kroz šumu kosa nam je zapinjala za niske grane. Drveće je brujalo zeleno, nebo je bilo od lišća. Uvukla sam vrat i moljakala:

Ne tako brzo.

Paul je svoj stolac približio mom i ljubio me s pivskom pjenom na ustima. Još sam bila omamljena od vožnje, a sad još i ljubljenje. Srce mi se njihalo amo-tamo na vrlo tankom koncu. Htjela sam ostati prisebna, ali sreća mi nije dala vremena. Predugo mi je trebalo da shvatim kako prijavi sajam starudije i ljudi na njemu, od kojih nisam željela ništa osim novca, može donijeti sreću. I da sreći u glavi ne treba vremena, nego slučaj. Moj prst čas na toplu vratu ispod Paulove brade čas na hladnu grlicu pивske boce. Budući da smo jedno o drugom znali vrlo malo, pričali smo o svemu, a najmanje o nama. Paul je popio šest boca piva i nastavio ga piti i kad su kasno popodne u šumu počele dolaziti obitelji. Nakon ručka u stambenim blokovima ljudi su se prije novog tjedna, koji će provesti zatvoreni u tvornicama, željeli još malo naužiti otvorenog neba. Stariji par s debelim vjenčanim prstenovima, na kojima je bila cvjetna gravura po najnovijoj modi, zauzeo je dva mjesta za našim stolom. Zadnji te put pitam, rekla je žena.

Ne znam, odgovorio je muškarac.

Tko je onda bio?

Ja nisam.

Kako nisi ti, ne pravi se gluplji nego što jesi.

Ne pljuj toliko dok govoriš, zaboga, zaboravio sam.

Zaboravio si ti negdje svoj mozak, i to čim si se rodio.

Da, inače ne bi bio pokraj tvoga, koji gotovo i nemaš.

Nego bi bio u kolibi od blata kod tvoje majke.

Ti si tako htjela, draga moja.

Da, tvoja draga, jer te ni jedna druga neće.

Aha, plakat ćeš ti još za mnom.

Što želiš reći?

A što da ti kažem.

Sasvim sigurno si mislio nešto drugo.

Ne, nisam mislio ništa drugo.

Ne vjerujem ti.

Ali tako je.

Kako da ne, ti lažeš i kad dišeš.

Da, lažem i kad te jebem.

Onda pogotovo.

Pa se zato hoćeš tako često.

Jer ništa drugo i ne znaš.

Ti mi se javljaš, pa ti si rupa s trajnom frizurom.

I hoćeš li reći kako je bilo ili ne?

Prestani, ne znam.

Tko je onda bio...

Svađa se nastavila, poput vira u vodi, ton je postajao sve oštiji, koliba od blata postala je kokošinjac, a rupa s trajnom očerupani madrac. Gledali su se otrovnim pogledima. Žena ga je ispitivala kao da je samo njih dvoje u restoranu, a muškarac je buljio u zrak kao da je sam. Sunce je još uvijek bilo mliječne boje, čuo se šum visokih krošnji. Ne nalazeći više mjesta u gustom lišću, nebo je pritiskalo tlo, a pod cipelama je škripao šljunak. Muškarcu je bilo dosta žene, ali kao da je bio u njezinoj vlasti. A ona nas sve troje nije ispuštala iz vida. I ja i Paul bili smo uhvaćeni, šutjeli smo ne gledajući se, kako ona ne bi mislila da razgovaramo znakovima. Odvojeni jedno od drugog, osluškujući, a ipak gluhi, nismo shvaćali što žena želi od muškarca. Paul je sa stola povukao ruku, žena je odmjerila pokret, on me pogledao i čekao da vidi što ću ja napraviti. Ja sam se nagnula prema Paulu, a on me uhvatio za koljeno i rekao:

Idemo.

Ponovno sam se uspravila, ali žena je čekala da se Paulova ruka pojavi na stolu. Bit će da je Paul to primijetio pa je ruku i dalje držao na mom koljenu. Drugom je rukom domahnuo konobaru.

Ja ću platiti, da proslavimo prodaju vjenčanog prstena, rekla sam.

Našu sam sreću htjela prikazati manjom nego što je bila. Njih je dvoje šutjelo i osluškivalo onako kako smo maločas osluškivali Paul i ja, a meni je bilo drago da i oni slušaju, a ništa ne razumiju. Paul je izvadio novac iz džepa, moj novac nije htio. Žena je pogledala svoj vjenčani prsten, a Paul i ja istovremeno smo rekli:

Doviđenja.

Zvučali smo kao dvije navijene lutke. U znak pozdrava žena je podigla ruku sa stola. Muškarac nas je pogledao kao da ovisi o našoj

pomoći i rekao:

Svako dobro.

Njemu je ono bilo potrebnije nego nama. Vozili smo se između stabala do nakošenog nebodera. Te sam noći kod Paula spavala prvi put i ostala.

Voljeli smo se te prve noći sve dok nam meso nije postalo starije i mlađe od nas, a dah se umirio ili ubrzao kao da nas gone. Nakon toga sam čula lavež kao da psi lunjaju nebom. Ulica je usnula u ritmu tiktakanja, a tlo se umirilo. Na nebu se sivio dan, ali još nije osvijetlio brojčanik. U ulicu s dućanima ubrzo su došla kola koja dostavljaju robu. Ustala sam iz kreveta i iskrala se iz sobe s odjećom u rukama.

Još topla od sna stajala sam u hodniku i ježeći se odijevala. Brzo sam htjela navući cipele i nestati prije nego što se Paul probudi. Na kraju to ipak nisam učinila. Da mi je ostati poput ovih cipela ovdje, ormarića što vise u kuhinji ili živahne zrake još blijeda Sunčeva svjetla, što je okrznulo naslonjač stolca, a poslije će obasjati i stol. Ostati, jer na papirima koji su u tvornici već odavno napisani nakon subote dolazi ponedjeljak. Natočila sam čašu vode i ispila brašnasti okus jezika. Bolje ne ostati, kao da sam kupljena na sajmištu, pomislila sam, bolje nestati netragom. Tko odlazi, može se i vratiti. Na stolu je stajala crveno emajlirana limenka za kavu, otvorila sam je, pomirisala mljevenu kavu, zatvorila poklopac, odložila limenku na stol i ugledala svoje masne otiske prstiju i ono što sam sanjala te noći:

Odjeven u bijelu nedjeljnu košulju, moj tata leži kod kuće na drvenom stolu, a pokraj lijevog mu je uha breskva ubrana sa stabla koje je prije nekoliko godina sam zasadio. Neki muškarac izbočena prsnog koša i ptičjeg lica, koji u snu nije moj stanodavac, reže između ruba ovratnika i želuca, od trećeg do petog gumba, kvadrat u tatinoj košulji tako precizno kao da crte povlači ravnalom. Podiže vratašca od kože.

Ja kažem: Navire krv.

Muškarac kaže: To je od lubenice njegove žene. Vidiš, zakrčljala je, više ne raste i nije veća od jajeta. Izvadit ćemo je i unutra staviti breskvu.

Vadi lubenicu iz prsa i umjesto nje unutra stavlja breskvu. Breskva je zrela i rumenkasta, ali nije oprana, vide joj se dlačice.

Breskva je od dugokose, kažem ja, više neće rasti, dugokosa je ne održava svježom.

Ali nešto joj moraš priznati, razumije se u povrće.

Ovo je voće, kažem ja.

Vidjet ćemo, odgovara on.

Muškarac vraća vratašca na prsa, savršeno pristaju. Prilazi zidu kuće, odvrće slavinu i pere ruke crijevom za polijevanje vrta.

Nećeš prišiti vratašca, pitam.

Ne, odgovara muškarac.

A što ako ispadnu?

Ne puštaju zrak, zarast će, ne radim ja to prvi put, kaže on, pa ja sam izučeni stolar.

Nakon što smo se Paul i ja voljeli do iscrpljenosti, koja dolazi i prolazi, on je utonuo u miran san, a ja u san prepun slika. Vratašca od mesa možda su dolazila od prenosivih zahodskih vrata, a stanodavac je bio kirurg jer sam mu dugovala stanarinu. Tata i dugokosa nisu imali razloga dolaziti ovamo. A moja želja da dugokosu zamijenim nije imala pravo umiješati se u moju prvu noć s Paulom. Crvenu emajliranu limenku za kavu obasjava previše svjetla pa to ona o svačemu maštari na suncu, a ne ja.

Paul mi je odostraga dlanovima prekrio oči.

Razmišljao sam kako bi bilo da se preseliš k meni.

Nisam ga čula kako mi se približava i osjećala sam kao da me zatekao s tatom.

Ne, rekla sam.

Ali složila sam se s tim, kao da nemam drugog izbora. Kad je odmaknuo ruke s mojih očiju, vidjela sam kako na prozoru ukoso preko puta nas žena trese dva bijela jastuka pa sam rekla:

Da.

I posumnjala u to. Potom sam u lončić za kavu stavila četiri pune žličice kave i rekla:

Dobro.

Bila je to lijepa riječ, jer nije mogla biti loša. Paul je na stol stavio staklenku marmelade od marelica i narezao kruh, ali previše krišaka.

Ja ujutro jedem stojeći i hodajući, kako bih nešto stavila u želudac, a ne doručkovala. Ali ovdje sam ostala sjediti. Govorila sam o tati i vratašcima od kože, o lubenici i breskvi. Dugokosu nisam spominjala. I to da se u crvenoj emajliranoj limenki za kavu zrcalio san, i to sam prešutjela. I to da sam je se bojala. Kad o tomu ne govorim, ne bojim se toliko ljudi koji mi se nisu odmah svidjeli, a to je bio slučaj s Neluom, kad sam došla u tvornicu. Od predmeta zazirem onda kad mi se sviđaju. Zamislim da u njima ima nešto što je protiv mene. Ako to ne izgovorim, to nestane, kao i strah od ljudi. Vjerujem da taj strah s vremenom urasta u kosu.

Nakon što smo suprug i ja počeli živjeti odvojeno, u mirnim danima, kad na mene nitko nije vikao, primjećivala sam tuđi strah. I kako se često ljudi češljaju pred drugim ljudima. U tvornici, gradu, na ulicama i u tramvajima, autobusima i vlakovima, dok čekaju u redu ispred šaltera ili u redu za kruh i mlijeko. Ljudi se češljaju i u kinu, prije nego što se ugasi svjetlo, pa čak i na groblju. Dok se povlači razdjeljak od sredine glave prema čelu, na češljevima se vidi strah. Samo se nijemi strah koji zamasti češalj može iščešljati. Tko ima čist češalj, o tomu govori i ne može se osloboditi straha. Prisjećala sam se: mama, tata, djed i svekar, moj muž, svi su oni imali prljave češljeve, pa i Nelu i Albu. Lili i ja ponekad smo imale čiste, a ponekad prljave češljeve. Da, tako je to bilo sa strahom između nas, s govorenjem i šutnjom.

Paul i ja pili smo kavu, sunce je obasjavalo stol. Ispričala sam svoj san i zašutjela, o češljevima nisam baš ništa rekla. Paul se bojao mog sna, izbjegavao je pogledati me u lice pa je gledao kroz prozor.

Slabi živci, rekao je Paul, tvoj ti je kirurg ipak obećao da će vratašca ponovno zarasti.

Komadićem neba iza prozorskih stakala letjele su tri lastavice. Ili su letjele ispred drugih ili samo njih tri, a s onima koje su doletjele iza njih i koje se nisu mogle izbrojiti nisu htjele imati nikakve veze. Trebala sam odustati od brojenja i već sam zaustila da ću nešto reći.

Zanima te koliko ih je, pitao je Paul.

Brojim mnoge stvari. Opuške cigareta, stabla, prečke u ogradi, oblake ili kamene ploče između dva telegrafski stupa, prozore pokraj kojih ujutro prolazim na putu do tramvajske stanice ili pješake koje vidim iz autobusa između dvije stanice, crvene kravate popodne

u gradu. Korake od ureda do ulaza u tvornicu. Tako se svijet dovodi u red, rekla sam.

Paul je iz sobe donio sliku. Nije visjela na zidu, jer bih je inače vidjela. Ali bila je uramljena, a ispod stakla bio je stiješnjen kuhinjski žohar.

Kad mi je umro otac, dao sam uramiti fotografiju i objesio sam je u sobu. Visjela je na zidu dva dana, a onda se pojavio taj žohar, ušao je u obitelj. Žohar ima pravo. Kad netko umre, zbog straha za same sebe pretvaramo se da smo pokojnika voljeli više od onih koji još žive. Zato sam sliku skinuo.

Osim žohara vidjela sam Paulovu majku, imala je jamice na obrazima, jednu je ruku položila na lijevi kuk ljetne haljine, a drugu na kuk svoga supruga. Paulov je otac nosio kapu sa štitnikom, kariranu košulju zavrnutih rukava, široke hlače do koljena, dokoljenke i sandale. Jednom je rukom ženu obuhvatio oko ramena, a drugom se podbočio u struku. Oboje jednake visine, stisnuti jedno uz drugo, ruku podbočenih o struk poput dvaju držaka na šalici. Tada još nisam razmišljala o priljubljenim obrazima. Ispred roditelja jedna od prvih dječjih kolica što su se mogla zatvoriti. Ova na slici bila su otvorena. U kolicima je sjedio Paul, nad celom uštirkani štitnik na kapici, nalik mladom Mjesecu, a pod bradom vrpca što mu je visjela do trbuha. Lijevo uho nepokriveno kopicom. Podigao je ruku u kojoj je držao lopaticu. Iz kolica je visjela dekica. Iza obitelji brežuljak, šljive u bijelom cvatu, a iznad svega metalurgijski kombinat, nejasna oblika poput dima iz tvorničkih dimnjaka. Radnička obitelj u radosti industrije, fotografija za novine. Sjedeći za stolom obasjanim sunčanim zrakama, Paulu sam u tom trenutku morala ispričati sve o namirisanom svekru na bijelom konju. Slika je bila iz pedesetih godina.

Tvoj je otac sasvim drukčiji od onoga na bijelcu, rekla sam, a ipak su obojica komunisti. Jedan u gradu uz visoke peći za taljenje rude, drugi na seoskim ulicama u ulaštenim jahačkim čizmama. Jedan se ubija radom i užareno mu je željezo važnije od vlastitog razuma, a drugi jaše, sabija ljude uza zid i miriše na parfem.

Na mojoj svadbi djed je sa mnom otplesao samo jedan valcer. Pritisnuo mi je usne na uho i rekao: To je pseto smrdjelo na parfem već 51. A sad nam ulazi u obitelj. Zar se još jednom želi poigrati

nama? Želi možda s nama jesti? Dobro, onda imam za njega počasni tanjur, stavit ću mu otrov u jelo. Kako je to samo mirno izgovorio, mirno dišući i plešući u taktu valcera, kao netko tko će učiniti ono što je rekao. Izvana se moja duga haljina lelujala, a iznutra sam bila kolac. Djed mi je nekoliko puta stao na rub haljine i ispričao se. Ja sam samo rekla:

Nije važno.

Ali bilo je važno to što mi je bilo dosta moje duge haljine i što sam poželjela da po njoj gazi sve dok ne nestanem. Nakon plesa odveo me preko dvorane do mog mjesta na kraju stola uz mog supruga. Tri stolca dalje moj se svekar nagnuo nad leđa svoje kćeri, kojoj se otkopčala naušnica. Djed me pomilovao po rukavu.

I kod ovoga želiš ostati?

Nisam više mogla pitati misli li na mog muža ili svekra. Prešavši dvoranu, izašao je. Mislio je na obojicu. Tražila sam ga očima. Moj me muž uhvatio za ruku kako bih ga pogledala. Kad su nam se pogledi sreli, a prsti mi se, koje je obuhvatio dlanovima, našli na njegovim crnim hlačama, bilo mi je kao da mi se bijeli rukav produžuje u daljinu. Tim je veća bila moja želja da on ostane sa mnom i zauvijek me drži za prste, kao da ima tri ruke. Mi nismo skrivili ono što muči moga djeda. Zatim je ponovno zasvirala glazba i iznijeli su jelo. Prolazeći između stolova sa zdjelama u rukama, konobari su se približavali čelu stola, a ulazili su kroz vrata kroz koja je moj djed izašao i nije se više vratio, čak ni da bi večerao.

Moj je svekar večerao. Masne su mu se ruke sjajile, nokti kao da su mu bili lakirani, obrazi su mu se žarili, a oči posvuda vrludale, ni traga otrovu. Na tanjuru su bile posložene oglodane pileće kosti. Tada je još jednom zasvirala glazba. Sa svadbenom tortom u rukama čelu stola približavao se kuhar u bijeloj kuti, s bijelom kapicom te plavim rupcem oko vrata, kao da je mornar. Torta je bila filigranski izrađena kuća na tri kata s prozorima i zavjesama od šećernog preljeva i dva goluba na krovu. Kuhar mi je pružio nož da razrežem tortu. Zarezala sam u bijelu koru i rezala smeđe zidove dok svi za stolom nisu imali komadić torte na tanjuru. I ispred mog svekra maknuli su duboki i plitki tanjur. Svekar mi je pružio tanjur za kolač:

Jednu tanku krišku molim.

Ali njegov palac i kažiprst pokazivali su debelu krišku. Nisam ga čula, ponestalo mi je daha i srce mi je zamrlo, kao da sam ja ta koja je pojela otrov. Otišla sam potražiti djeda. Nije bio na ulici, ni ispred kuhinje, niti u spremištu u kojem su muzikaši odlagali glazbala. Sjedio je među bačvama za rakiju i vino, potpuno sam, a kad sam htjela sjesti pokraj njega, rekao je:

Zaprljat ćeš haljinu.

Naslonila sam se na vatrogasne ljestve u kutu.

Onaj ondje mirisao se parfemom, a nas su otjerali na kolodvor, putovali smo dva tjedna i jednog se dana nas četristo pedeset obitelji našlo usred ničega ispred nekog kolca. Kolci u ravnim redovima, gore nebo, dolje glina, a između toga mi i poludjeli čičci. Sunce je sve spalilo. Tvoja baka i ja nekoliko smo dana kopali jamu na mjestu gdje je bio kolac, iskopali smo rupu u zemlji i pokrili se čičcima. Koža nam je pucala dok snio ih čupali. Nemilosrdno nas je šibao istočni vjetar, a tek žeđ, na udaljenosti od tri kilometra ni kapi vode. S loncima i zdjelama krčmili bismo na rijeku, ali dok bismo se vraćali u našu jamu, voda bi se sva prolila. Bili smo prepuni ogrebotina i uši. Tvoja se baka morala ošišati do gole kože, kao i ja. Ali kod žena je to drukčije, čak i čičci imaju bijelo paperje, a ono je letjelo posvud oko nas. Vjetar nam nije dao mira. Tvoja je baka rekla: Vidiš li bijelog konja? Trči za nama. Narast će nam krzno. Udarala je oko sebe i pognuvši glavu vikala: Bježi. Počela je lutati, ni za najdužih dana više nije znala naći put do naše jame. Zvao sam je; Anastazija, Anastazija. Njezino se ime čulo iza svakog čičkova grma, ali ona se nije odazivala. Dozivanje je izazivalo najveću žeđ. Kad bih je konačno našao, jela je glinu kao da srče vodu. Još se znala smijati smeđim škrbavim zubima. Zubno joj je meso najprije popucalo, zatim se povuklo, a onda posve nestalo. Više nije krvarilo. Škrugućuci zubima, u glini je čučala prikaza s očima poput sovinih. Ja sam umirao od žeđi, a ona se nije ustručavala zagrabit i srkati. Udario sam je po rukama i ustima. Od straha ođ čičkovih dlačica počupala je obrve i trepavice. Gole kao i glava bile su joj i oči, poput dvije kapi vode. Bože, bio bih ih popio onako žedan. Odlučio sam je spriječiti da umre, silom je zadržati, jer ljubav nije bila moguća. Udarao sam je sve žešće, jer nije znala kako se zove, koliko joj je godina, odakle je i s kim došla. Oboje smo bili korak do smrti, ona je

bila bespovratno luda i dobra, a ja prokletu priseban i zao. Izdala je samu sebe, a mene ostavila samog na svijetu. Anastazija je glasnije od mene zazivala smrt. Ta lažna smrt, a ona joj se pokorila. Tko bi se mogao pomiriti s onim što dolazi? Morao sam udarati Anastaziju, drugi su me gledali i nitko me nije sprečavao. Ni drugi nisu bili bolji od mene, ali to me se ne tiče. Ja sam bio grub, a ona je sačuvala dobrotu, to je to. Nisu mi sve ovce bile na broju. Gurao bih je uhvativši je za vrat i govoreći: Još ćeš ti vidjeti, posušit ćemo se kao grahove ljuske, ali nitko ovdje neće postati konj. Jesi li me razumjela, ovdje ne raste drveće i nema drva za ljesove! Već vidim, pretvorit ćemo se u vlastite ljesove. Ponekad bi se vukla ispred mene zaklopivši oči, a ponekad bi se objesila o mene i piljeći u me pitala: Jesi li ti čuvar? Plaćaju li te? Hvala Bogu da nije mislila da joj je onaj gad muž. Tek što smo je pokopali, došla je zima. Njoj je bilo lako, nije više morala gledati koliko bijele kose pada. Snijeg nas je šibao, na zemlju još nije pao snijeg užasniji od onoga. Nije ostajao na zemlji, vidjeli biste samo kako vijori. Sunce ga je brusilo, val za valom, kao da je nož. A ljeti se u užarenom zraku vijorila glina, žuta, crvenožuta i siva. Ponekad bijeloplava, kao da si dopliva do kraja obzora, što bi izazivalo još veću vrtoglavicu. Ali snijeg gori drukčije od gline, zasljepljuje te i kad se okreneš. Mnogi su izgubili razum, sami ili udvoje, to više nije bilo važno. Odmah nakon bakine smrti došao je traktor i poravnao jame u kojima smo živjeli. Morali smo graditi, jer smo ljudi, govorili su, a povratak kući neka si izbijemo iz glave. Možda je to bilo i dobro, morao sam gaziti hrpe gline i sušiti cigle, vrijeme je bilo vlažno i ubrzo je došla zima. Nisam imao vremena razmišljati. Njezinu pljesnivu odjeću zamijenio sam za sedam dasaka. Kao i mnogi drugi, izgradio sam kuću, i možeš li ti to zamisliti, morala je biti 8 metara dugačka i 4 metra široka, 2300 cigala činilo je jednu kuću. Svaka cigla 38 centimetara dugačka, 20 centimetara široka i 12 centimetara debela. A svaki zid širine jedne igle. Po takvom vremenu sve je bilo nakrivljeno i grbavo. Krov je bio od slame, čičaka i trave, koje je vjetar neprestano odnosio. Na vanjske zidove nacrtali bismo znak - kvadrat, zupce ili krug, a bila je to neka vrsta kućnih brojeva, jer brojevi su bili zabranjeni. Da bih pobijedio smrt, nacrtao sam konja. Do samog sam kraja znao da se nitko od nas neće pretvoriti u konja. Samo bi se krajolik svake zime

pretvorio u bijelog konja, jer je snijeg uvijek letio zrakom. Ostao sam u toj kući četiri godine, ne pitaj me kako. A sada idi, rekao je djed. Ako voliš njegova sina, idi.

Je li on za to kriv, pitala sam.

Podigao je pogled.

Krivo me pitaš.

Jesam li ja za to kriva, pitala sam.

Može li on učiniti nešto protiv toga, rekao je moj djed, ne, ne može.

Kad sam se vratila u dvoranu, poželjela sam da me netko izvadi iz vlastite kože. Budući da to nitko nije učinio, ja sam nešto stavila u nju. Na svadbenoj torti ostao je još jedan zid s dva prozora, a ja sam pojela zavjesu. Moj je muž plesao sa svojom majkom i njezinom bijelom lakiranom torbicom. Torbica mu se njihala na leđima. Moj je tata plesao s bijelom pundicom moje mame. Svekar je plesao sa svojom kćeri i njezinim bijelim cipelama. Spustila sam glavu i pogledala se, ta se boja provlačila u obitelji. Tko će se tomu suprotstaviti? Netko bi se morao naći.

Ulazi konj u logor

Na glavi mu prozor

Vidiš li stražarski toranj što se plavi...

Tako je ponekad pjevao moj djed dok je radio u vrtu, ali to nije bila svadbena pjesma.

Tramvaj stoji na semaforu. Opet je crveno, kaže vozač, za koga li samo postavljaju semafore i griju svoje debele guzice u uredima kad tjedan dana ni jedan jedini čovjek ne zakorači preko ulice? Nitko od njih neće otići u grad i provjeriti jesu li semafori potrebni. Oni za to još dobiju nagrade, a ja ne, jer mi treba previše vremena da odvezem turu. Ljudi koji stoje gledaju semafor i šute. Jedan čovjek mora kihnuti. Jednom, dvaput, triput. Od semafora se ne kiše, kiše se od sunca, i po četiri i pet puta. Ja ne podnosim kad netko toliko puta kihne. Uvijek su to niski, mršavi muškarci, što ne mogu prestati kihati i ne znaju se ponašati. Kad ti idioti kihnu prvi put, još i drže ruku na ustima, ali nakon toga više ne. Čovjek se svaki put nada da je sad kraj, ali ipak ne možete, a da ne čekate kad će kihnuti sljedeći put. Poludite od toga, brojite i tako onomu koji kiše još i pomažete. Upravo je kihnuo već šesti put, a trebao bi začepiti nos, udahnuti brzo sedam puta, malo u sebi brojiti i kihanje bi prestalo. No on to ne

zna, a zar da mu ja doviknem preko cijelih kola. Ne, gutanje zraka uopće ne pomaže protiv kihanja, progutati zrak sedam puta recept je protiv štucavice. Trebao bi masirati nosnice kako bi ga nos iznutra prestao svrbjeti, to je recept protiv kihanja. Oči su mu okrugle poput kestena i ako uskoro ne prestane, iskočit će mu iz duplja. Ali što se to mene tiče. Vrat mu je crven od napora, uši mu gore. Sad je kihnuo sedmi put: -ći-ha. Od samog mi je gledanja mozak već prepun zraka. Trebao bi koji put kihnuti i nešto drugo osim ći-ha. Ali sad je kraj, ne, evo ga, kihnuo je i osmi put. Od njega neće ništa ostati, sam će sebe iskihati i svesti se na kuglicu šmrklji.

Paul je fotografiju stavio u ladicu i upitao:

Što je tvoj svekar bio pedesetih godina?

Član Partije, rekla sam, zadužen za oduzimanje vlasništva. Moj je djed imao vinograde na obroncima susjednog sela. Namirisani komunist oduzeo mu je zlatnike i nakit, a njega i moju baku stavio na listu za deportaciju u Baragan. Kad se djed vratio, njegova je kuća bila nacionalizirana. On se tako dugo parničio dok nije ponovno smio ući u svoju kuću, ali su u prizemlju ostali uredi tvornice kruha. O kući se puno razgovaralo, najčešće za jelom, a baku bismo tek ponekad spomenuli:

Odlučila je brzo umrijeti, nije uspjela preživjeti to prvo, proketo, ljeto. Nije mogla čekati da sagradimo kuću od gline. Na dan moga vjenčanja namirisani komunist prvi je put nakon svega ponovno došao u gradić. Nepromišljeno, kao što se pokazalo. Vjerojatno je mislio da ga više nitko ne poznaje, a možda ni to. Stanovništvo toga kraja za njega je bilo zlo ove zemlje. Možda je zapamtio samo one koji su mu uvijek bili na usluzi. S lista su mu bila poznata imena tog ološa, ali ne i lica. Moja je baka, kao i mnogi drugi, bila mrtva, jer je to bio njegov izbor. Kad se vratio, želio je slaviti. Moj ga je djed odmah prepoznao po hodu i glasu, iako se sada predstavljao novim imenom. Njegovo tadašnje ime bilo je službeno, a sadašnje je bilo krsno. On je sin kočijaša koji je nakon rata s dva smeđa konja zarađivao za život kao vozar. U kuće je dostavljao drvo, ugljen, ali i vapno i cement. Kad ljudi nisu mogli platiti elegantno izrezbarena mrtvačka kola, on je na groblje odvezio ljesova. Za svog je života pomeo više konjske balege nego što je vidio novca. Kako konja ne bi opteretili, sinovi su morali hodati iza punih kola, a kad bi kola stala,

istovarivali su tovar rukama ili lopatama ili su nosili vreće. Bijeli je konj za mog svekra bio rastanak od radnih konja, popeo se na njega i tako se digao iz blata. Iskrivljen poput paragrafa jahao je kroz selo i mrzio sve one koji su bili bogatiji od vozara. Parfem mu je bio druga koža. Namirisani komunist, kako to uopće može biti, upitala sam Paula. Što je zapravo komunist?

Ja, rekao je Paul. Odgojen sam tako da budem poslušan, pišem školske zadaće pa me jednog dana otac pozvao u kuhinju. Na stolu je bila njegova zdjelica za brijanje, a na štednjaku vruća voda. Nasapunao mi je lice tako da mi je pjena ulazila u nosnice i donio britvu. Tada nisam imao ni tri dlake u tri reda. Bio sam ponosan na samog sebe, počeo sam se brijati i ušao u Partiju, po mom ocu to je dvoje išlo zajedno. Otac je rekao da se rodio prije vremena i da je mogao ići samo ukorak s njim. Najprije kao fašist, a zatim kao ilegalac. A ja da sam se rodio u pravo vrijeme i da moram biti ispred njega. Onih nekoliko pravih ilegalaca ne govori danas uzalud: Bilo nas je malo, ali ostalo nas je puno. Trebalo je mnogo ljudi koji su poput osa odbacivali ljusku staroga života. Tko je bio dovoljno siromašan, postao je komunist. Komunistima su postali i mnogi bogataši koji nisu htjeli završiti u logoru. Moj je otac sad pokojni i koliko je istinito da je nebo iznad nas, toliko on ondje sebe smatra kršćaninom. Motor je bio njegov. Moja je majka bila bravarica. Sada je u mirovini i svake se srijede na tržnici, u slastičarnici pokraj trgovine željezom, sastaje s ostarjelim drugovima iz svoje brigade. Kad sam se kao dijete šetao s ocem po gradu, u Narodnom parku na počasnoj ploči pokazao mi je fotografiju najboljeg radnika, na njoj je bio on. Ja sam radije gledao vjeverice, koje su se sve zvale Marijana, a grickale su koštice bundeve jer ljudi nisu imali orahe. Na ulazu u park moglo se kupiti koštice bundeve. To je iskorištavanje, rekao je moj otac, šačica koštica za jedan lej. Nikad mi ih nije kupio. Vjeverice se prehranjuju same, rekao je.

Praznih sam ruku morao dozivati Marijana, a vjeverice su dolazile uzalud. Dok sam ih dozivao, ruke sam gurnuo u džepove. Ispred počasne ploče uz glavnu stazu otac je rekao: Dečko, ne gledaj ni lijevo ni desno, uvijek idi ravno, ali pritom ostani elastičan.

Zatim mi je na glavu tako navukao kapu da joj je lijevi rub bio niži od desnog pa smo krenuli dalje. Na raskrižju je trznuo očima i rekao:

Mali moj, najprije pogledaj lijevo, a zatim desno da provjeriš dolazi li auto, to je kod hodanja potrebno, a kod razmišljanja štetno.

Jedan jedini put posjetio me u gradu, ponosan što živim u neboderu, jer je to nešto sasvim drukčije od onih brda koja te kod kuće okružuju sa svih strana. Tu čovjek ima zraka i pogled. Izašao je na balkon, ali u pogledu nije stigao uživati. Ugledao je alat i antene i upitao:

Što, radiš na crno?

Na to da su antene za inozemne programe uzvratio je kao da govori o nekom trećem:

Moj sin voli novac. Tako će se socijalizam pretvoriti u svoje ruglo. A što dolazi nakon toga? Čisti kapitalizam? U njemu možeš izrađivati antena koliko te volja, ali nikad nećeš biti među onima koji se razbacuju novcem.

Ja sam rekao: Zaraditi novac nije ruglo niti je zabranjeno.

On je odvratio: Ali nije ni dopušteno i, osim toga, koga si pitao?

Kakav kapitalizam, pa je ne zarađujem dolare, a u Jugoslaviji i Mađarskoj na televiziji je socijalizam kao i ovdje.

U posljednje vrijeme u Partiji ima više profitera nego boraca, rekao je, sve u svemu, novac kvari karakter.

Ali ti govoriš o svom sinu, rekao sam, imaš samo jednog, i to mene. I što si postigao? Karijeru od taljenog željeza za vile i traktore. I što još? Na zemlji još uvijek nije raj. A mozak ti je crven. Kad dođeš pred Gospodina Boga, on će ti na čelu vidjeti svjetlo i pitati te: I, grešniče moj, što si mi donio? Dakle, dva izjedena plućna krila, uništene meniske, kroničnu upalu očiju, naglušnost i jedno otrcano odijelo, kažeš. A što si ostavio na Zemlji: svoju partijsku knjižicu, kapu sa štitnikom i motor, je li?

Moj se otac nasmijao: Ohoho, to se dakle događa kad postaneš Gospodin Bog. No znaš li da ću se na nebu morati zbog tebe stidjeti, jer se tvoj rad na crno na krovovima kuća odozgo vidi kao na šahovskoj ploči.

Mene je prošla volja za razgovorom, ali ne i njega. Pogledao je na sat i rekao: Nadajmo se da je u gradu samo mali postotak onih koji žele gledati strane programe. Kad te ptičice nabave antene, s tim je gotovo.

Rekao sam: Ti si zao, star i zavidan, čak i meni.

Moj je otac šutio, hvatao je zrak i povukao kapu na lijevo uho. Stajala mu je kao što je stajala meni kao djetetu pred počasnom pločom. Sad je kapu na isti način namjestio na svojoj glavi, pogledao na sat i rekao: Sve je to uzalud, sad sam ogladnio.

Tvoj otac ne bi bio tako tvrdoglav da nije bio ogorčen, rekla sam, ali nije bio opasan za druge. Moj je svekar daleko dotjerao i nitko nikad neće saznati zašto je pao. O tomu postoje samo glasine. Ali točno se zna kako je namirisani komunist jahao od kuće do kuće, vezivao svog bijelca u sjeni stabala i bič oko konjske grive. I da se bijelac zvao Nonjus. Moj je djed pričao da su seljani za konja morali donositi sijeno i vodu. Dok je konj jeo i pio, jahač je u potrazi za žitom i zlatom pretraživao kuću. Tlocrti polja na njegovim papirima bili su numerirani. Pošto bi nekome oduzeo vlasništvo, vratio bi se svom konju i s bijelčeva vrata skinuo bič ispleten od šarenih kožnih vrpca. Na kraju biča bila je kićanka od svilenih niti, a drška je završavala rožnatim poklopčićem na odvijanje. Odvrnuo bi poklopčić ispod kojeg je bila olovka. Iz jakne bi izvadio papir i na njemu prekrižio broj. Kad je jahao kroz selo, za njim su lajali psi. Psi su osjećali da čovjek na bijelcu selu oduzima mir. Mrzio je ta pseta, bičem je pucketao po zraku i još ih više dražio. Onako maleni, poput mačaka što laju, kotrljali bi se pod konjskim kopitima. Treći, četvrti, a ponekad i deseti udarac biča pogodio bi ih u vrat ili između ušiju. Jahač bi odjahao dalje, a u prašini se jedva čuo topot kopita. Pse bi uklonili s ulice tek navečer, kad su bili sigurni da jahač više neće izjahati. Uokolo su ležali bijeli trbusi pasa što su uginuli. Svekar je sigurnosnim službama isporučivao seljake veleposjednike, a potom i one s više ili gotovo ništa zemlje. Bio je marljiv, počeo ih je slati previše i sve siromašnije. Neke od njih gospoda iz grada vratila bi kući sljedećim vlakom.

Jednog su jutro našli bijelca na podu staje, otrovanog djetelinom. Dva službenika, dvije seoske vucibatine u općinskim su prostorijama dan i noć na smjenu ispitivali i tukli sve muškarce iz okolice. Okrivljena su i uhićena trojica muškaraca. Sva su trojica mrtva, ali ni jedan to nije učinio. Dvojica su vucibatina noću natovarila bijelca na traktor i pokopala ga iza vinograda u nizini između sela i obližnjeg gradića. S njima je bio i moj svekar. On i jedna ništarija sjedili su s fenjerom u rukama na prikolici pokraj konjskog lesa. Morali su piti

rakiju, jer je konj strahovito zaudarao. Drugi je lupež trijezan sjedio za upravljačem. Krenuli su prema brežuljcima. Padala je jaka kiša i traktor je zapeo u mekanu tlu. Onaj za volanom sljedeći je dan pričao da su se cvrčci, žabe i druge noćne životinjice u tek izrasloj travi natjecale koja će glasnije javiti kako je strahovito zaudarao konjski leš. Upali smo vragu u vreću, rekao je. Te je noći veliki komunist poludio. Lutao je po blatu, jecao i psovao. Neprestano je povraćao, oči su mu gotovo iskočile iz duplji, nije više imao što povratiti. Kad su iskopali grob i skinuli konja s traktora, bacio se na tlo i konju objesio za vrat. Nije ga puštao. One dvije vucibatine morale su ga odvući u traktorsku kabinu i vezati za sjedalo. Svezan, prljav od blata i bljuvotine, i na povratku je ondje nijemo sjedio. Kad se na pola puta prema kući traktor našao na vrhu brijega, vozač ga je odvezao i upitao: Da se malo odmorimo? Odvezani je odsutno odmahnuo glavom. Mjesečina mu je obasjavala oči što su blistale mrtvim sjajem, poput snijega. Prateći brundanje traktora, počeo je moliti. Mucajući je nizao jedan Oče naš za drugim, sve dok nisu stigli do prvih kuća u selu. Još i danas u selu misle da je taj pokop bio njegov kraj. Strah što čuči u svakom čovjeku nije te noći spopao samo plemenitog komunistu. U tom užasu i dvojica su njegovih službenika čula svoja posmrtna zvona. Vozač je počeo odlaziti u crkvu i svakomu koji ga je htio slušati pričao o toj noći kad su pokopali konja. Namirisanog komunistu povukli su iz tog okruga. No nikad nisu zamrle glasine da vozač nije samo pokopao konja nego i da ga je otrovao. Vozač je nakratko nestao, u selu su vjerovali da su ga uhitili, kako je i zaslužio. No opet se odnekud pojavio, a nekoliko dana poslije imao je još samo lijevu šaku. Budući da su ga svi poznavali, htio je nestati i u susjednom je selu potražio službu kao crkvenjak, gdje su ga i primili. Ondje se pričalo da je šaku izgubio u ratu. Kad se odselio, našli su je u njegovoj kuhinji u posudi za šećer. Budući da su odmah nakon rata za crkvenjake uzimali samo bogalje, sam si je odsjekao ruku.

Paul je kuhao kavu, na štednjaku je kipjela voda, a pred kuhinjskim prozorom letio je kos, sjeo na lim ispod njega i počeo ključati vlastitu sjenu.

Jedno su vrijeme dolazila dvojica, rekao je Paul, a onda sam jednoga, prekrivenog mravima, našao ispred ulaza.

Paul je promiješao kavu, žličica je zveckala, a ja sam položila prst na usne.

Psst.

Možemo slobodno nastaviti razgovarati, ionako će odmah odletjeti.

Žličicu je ipak tiho odložio. Na stolu ispred mojih ruku crvena limenka za kavu, kao jaje žuta marmelada i kriške bijelog kruha. Vani okomito nebo, blijedožuti kljun i perje crno poput smole. Svi su se predmeti međusobno gledali. Paul je natočio kavu u šalice, para mu se dizala pod vrat. Vrškom prsta lagano sam dodirnula šalicu i vrućim prstom pokazala na prozor - kos je odletio, kava je još uvijek bila prevruća.

Namirisanog su komunista, rekla sam, premjestili u vrtlariju, gdje je i ostao. Bijelac djeluje još i danas, moj svekar ni danas ne živi kao ostali ljudi, nije morao raditi ni jedan jedini dan. Budući da od njega nije bilo koristi ni kao od šefa ni kao od radnika, postao je čuvar i to je i ostao. Latinska imena biljaka naučio je izgovoriti tečno kao da su molitva. Sa ženom, kćeri i sinom odlazio je u nedjeljnu šetnju, a poslije sam im se pridružila i ja. U grmlju bi odlomio kratku, ravnu grančicu, ogulio s nje lišće pa bi tim štapićem pokazivao zimzelene biljke izgovarajući Vinca minor i sve što je o njoj znao. Pokraj neke klupe rekao je Aruncus dioicus i sve što je znao o kozjoj bradi. A na sljedećem puteljku Epimedium rubruni i Plumbagum. Pokraj nekog uleknuća rasla je njegova Hosta fortunei. Morali ste stati i slušati ga.

Moj je muž rekao da je prije bio još stroži. Kad bi se on ili njegova sestra nasmijali, danima s njima nije progovorio ni riječi. Posljednjeg ljeta koje sam provela kod njih krenula sam u vrt da nabere ivančica za vazu. Kraj oraha ugledala sam svekra kako naglas razgovara sam sa sobom, i to ne samo ustima nego i rukama i nogama. Tako se udubio u razgovor da me primijetio tek kad sam mu se približila. Znao je da sam ga gledala cijelim putem prema njemu, nasmijao se i bez imalo me ustručavanja upitao ono što sam ja njega trebala pitati:

Boli li te glava od sunca?

Ne, nabrat ću ivančica.

Zbilja ti je dobro?

Da, a tebi?

Kako misliš meni, živ sam i zdrav.

I ja, a ipak me pitaš je li mi dobro.

Ne mogu se potužiti, rekao je.

Zapitala sam se postoje li možda dva njega. Jedan koji je miran, gledan izbliza, i jedan u kojem se nemušto javljaju mrtvaci, kad ga gledate iz daljine. Kako bi ih otjerao, morao je sa sebe stresti teret. Po mogućnosti, potajno. Ako ne tako, onda pred svima, ali tako da mu se svi dive, a ne da ga žale. A kako to postići, pa najlakše plesom. On i ja bili smo sami kod kuće. Muž i svekrva tog su popodneva imali posla u gradu. Više nisam brala ivančice, ali ne zbog straha od njega, nego zbog straha od bijelih ivančica...

Od izgovaranja latinskih imena još nikad nije narastao ni listić. Njegove ruke nikada nisu naučile ništa drugo osim oplemenjivanja ruža. Prije dvije godine vrtlarija je dobila narudžbu: dvadeset poput kotača velikih vijenaca za pokop na državnoj razini nekog direktora tvornice. Moj se svekar želio iskazati nečim posebnim. Naredio je da se umjesto vječnih vijenaca od karanfila i bršljana ispletu vijenci od zlatoglava i paprati. Na groblju narodnih junaka iz automobila su umjesto vijenaca izvadili samo smeđe grumene uvenula cvijeća. Ni nakon trideset godina nije naučio da zlatoglavi uvenu za pola sata. Trebali su ga otpustiti, ali mu je glavna inženjerka išla na ruku. Dvadeset osam godina mlađa od njega, dobro građena i tek izišla iz škole, neprekidno je jurila uokolo i naređivala puno bolje od njega. Radni su dani bili dugački, vrijeme toplo, a ljetno zeleno. Negdje krajem lipnja, početkom srpnja, kad se zazelenjelo žbunje, moj je svekar posegnuo za novom glavnom inženjerkom. Od samog mu početka nije bila nesklona. Lisnih ušiju i rastoča te godine nije bilo puno pa je njih dvoje imalo dosta vremena za sebe. Inspektorica za uši uvjerala je direktora da zlatoglavi, općenito uzevši, dugo drže. I da se ovog ljeta u stručnim krugovima govori o medljiki iz južne Francuske, koja je poharala groblja zato što se zbog mira pokojnika nametnici na grobovima ne istrebljuju. Kad svježe narezano cvijeće dođe u njezinu blizinu, svaki se cvijet osuši u trenu. Isto bi se dogodilo i s karanfilima, rekla je direktoru. On je vjerovao njezinoj učenosti, jer je njegova, iako je bio tik pred mirovinom, bila tek tolika da može razlikovati karanfile od kamilice.

Baš bi me zanimalo koliko je ljudi iz našeg nebodera, dućana u našoj ulici, iz tvornice i cijelog grada pozvano na saslušanje. Kod

Albua se iza svakih vrata na hodniku svaki dan sigurno mora nešto događati. Čovjeka s mapom koji je otrčao po aspirine više ne vidim u kolima. Možda nije uhvatio tramvaj ili mu se činio prepun. Ako ima vremena, može čekati sljedeći. Pokraj mene sjela je žena. Stražnjica joj je šira od sjedala, a, osim toga, raširila je noge i između njih stavila torbu. Bedro joj se trlja o moje. Kopa po torbi i izvlači vrećicu od novinskog papira, koja po sebi ima vlažne crvene mrlje. Vadi iz vrećice punu šaku višanja, baš višanja. Koštice pljuje u drugu šaku. Žuri se, ne glođe koštice do kraja pa na svakoj ostaje još mesa. Zašto se tako žuri, pa nitko joj neće požderati te višnje. Jesu li i nju već pozvali ili će je tek pozvati na saslušanje? Na dlanu joj je začas toliko koštica da više ne može zatvoriti šaku. Što se mene tiče, koštice može pljuvati ili neprimjetno bacati na pod, meni to neće smetati. Ljudi stoje sve do vozača, ni njima to vjerojatno ne smeta. Vozač će tek navečer otkriti koštice i naljutiti se, jer mora pomesti tramvajska kola u kojima će sigurno biti još otpadaka od tog dana. A ono s Lili, što je samo starom oficiru palo na pamet? Dok god ima svijeta, svake će godine, željeli mi to ili ne, doći doba višanja, od onih svibanjskih do rujanskih. Što sad oficir ima od toga, višanja u zatvoru nema. Dobro je da su kola puna, kod Albua imam dosta mjesta. I hoću li dobiti mjesto na povratku kući? Navečer tramvaji voze rjeđe. Čekat ću i ući u besmisleno žuto svjetlo, k onih nekoliko ljudi koji su već u tramvaju. Ako netko od njih kasno navečer nakon večere poželi jesti višnje, samo neka izvoli.

Tek sam sljedeće jutro otišla svom stanodavcu. Platila sam mu dug, dvije tisuće leja. Koža na njegovim rukama bila je tanka kao i ona na licu. Izbrojila sam mu novčanice na dlan, a on je rekao da ih broji u mislima, ali čulo se kako šapuće. Jedna zgužvana novčanica pala je na pod, ja sam je podigla i izravnala, krivo sam je okrenula, a stanodavčeva je ruka nije čvrsto uhvatila. Stari je u primanju bio još lošiji od mene na sajmištu. Što je mislio kad je rekao:

O, Bože, ruke su mi prljave od krumpirovih ljusaka, danas pravim pire. Volite li pire-krumpir?

Već sam jela.

S odrescima i salatam.

U tom sam trenutku ugledala drveni držak što mu je virio iz džepa, bio je od noža. Kad sam pozvonila, nož za krumpir nije ostavio u

kuhinji nego ga je gurnuo u džep.

Možda zato što je nekoga očekivao i želio nož imati uza se. Ili je na njega zaboravio i tek se otvarajući vrata sjetio da će nož preplašiti svakog posjetitelja. Brzo mu brojim novčanice na dlan da bih što prije mogla otići. Ali tek smo tada sklopili posao. Smiješeci se i pijučuci, otkupio je moj hladnjak i tepihe te mi dao stotinjarku više nego što sam ja njemu platila. Vratio se u kuhinju po novčanicu. Dok se vraća s novom stotinjarkom, nož mu još uvijek viri iz džepa, jer ga je ponovno ili zaboravio ili namjerno u njemu ostavio.

Selim se k jednom muškarcu i motoru, rekla sam.

K onom sa sajmišta, upitao je.

Poznajete li ga, pitala sam ja.

Ako je to onaj.

I vi ste bili na sajmištu?

I u lovištu, rekao je. Tek ću na zimu potražiti novog stanara, stanovi su tada skuplji. Ali ne i za vas, ako se nešto izjalovi, samo se vi vratite.

Jeste li zato otkupili hladnjak i tepihe?

Samo zato što mi treba.

U tom trenutku nisam znala misli li na stvari ili na mene i rekla sam:

Stanujem u nakošenom neboderu.

Znao je gdje je to.

Prvog jutra u nakošenom neboderu Paul i ja razgovarali smo sve do podneva. Čudila sam se koliko se daleko moramo prisjećati, čak do majki i očeva, i to samo da bismo si rekli kako smo našli put jedno do drugoga. Rupčići, kapice, dječja kolica, breskova stabla, puceta na manšetama, mravi - čak su i prašina i vjetar imali svoju težinu. Ako su bile loše, o godinama koje su protekle lako se govori. Ali kad biste morali reći tko ste i što ste sada dok dišete, jezik bi vam utonuo u mučnu šutnju.

Paul je popodne otišao u dućan i kupio bocu Bivolje trave. Popodneвно se sunce pretvorilo u večernje, a rakija u Paulovoj glavi u pijanstvo. Na kuhinjskom se stolu žurio mrav, Paul je iznad njega šibicom mahao amo-tamo.

Kamo idu mravi- u šumu.

Kamo ide šuma- u drva.

Kamo idu drva- u vatru.

Kamo ide vatra- u srce.

Šibica je naglo zaplamtjela. Bila je to magija, jer je kutiju Paul držao u drugoj ruci. Šibica se savila, vatra mu je lizala palac. Paul je puhnuo, gledao je tanak trag dima.

A srce je stalo.

I dolaze mravi.

Paul nije bio pijan, nego samo nacvrčan. Teturao je kao da je omamljen, bio je više pijan izvana nego iznutra. Meni nije smiješno kad mravi prolaze kroz srce, ali Paul je prasnuo u smijeh pa sam i ja bila na rubu smijeha. Njegovo me pijanstvo zarazilo, u rakiji tada još nije bilo ni traga tami niti sam se ja bojala Paulova pijenja. Prvih pola godine Paul nije puno pio, vlat trave navečer je bila vlažna do polovice. Prvih je tjedana odmah nakon povratka s posla izlazio na balkon. Kako su se samo brzo ugasile iskrice od zavarivanja. Kamo je nestala vatra? Pred očima mi je neprestano bila šibica i mravi u srcu. Paul bi ponekad zviždukao pjesmicu, lako je krivo zvučalo, nalikovalo je to više turpijanju željeza. Svaki bi tjedan zgotovio cijelo rogovlje jedne antene i ubrzo bi ih bilo dovoljno za jednu nedjelju na sajmištu i gomilu novca. Ali Paul ih više nije stigao prodati. Na vrata su pokucala dva mlada muškarca.

Rad na crno i potkopavanje države stranim TV kanalima, rekli su.

Alat i željezne cijevi bez pitanja su strpali u vreće koje su donijeli i dizalom se spustili do kamiončića. Vidjeli smo ih s kuhinjskog prozora. Gotove su antene stavili na stubište. Paul je rekao:

Kad sve pokupite, zatvorite vrata.

Uzeo je bocu s rakijom i zaključao se u kuhinju. Ja sam se naslonila na stubišni zid kako mladićima ne bih smetala. Promatrala sam ih. Silazili su stubama s jednom antenom u svakoj ruci. Topot i odzvanjanje ubrzanih koraka, plašljiva divljač s ukradenim rogovljem. Nisu ostavljali jedan drugoga samog, triput su zajedno dolazili i odlazili. U posljednjoj turi jedan od njih umorno je napuhao obraze. Vidjela sam kako mu se košulja na leđima zalijepila. Rekao je:

Moramo.

Samo ti radi, rekla sam, i ne pričaj mi suprotno.

Pustila sam ih da odnesu sve rogove. Kad su otišli, šakom sam morala lupati po kuhinjskim vratima dok ih Paul nije otvorio. Rakije u

boci više nije bilo, a Paul je na više nogu nego što ih je imao prošao kroz sobu na balkon i zavikao:

Ta špijunka, sjedi ondje i promatra.

Dva kata niže u neboderu preko puta sjedila je žena na balkonu i šila.

Pusti je da šiva, ne gleda gore.

Neka šiva negdje drugdje, a ne na balkonu.

Ali to je njezin balkon, ona s tobom nema veze.

To ćemo tek vidjeti, rekao je Paul.

Oteturao je u sobu i donio stolac. Stao je na njega poput nespretna djeteta. I dok sam se ja pitala zašto i držala ga da ne padne, on je spustio hlače i počeo pišati s balkona na ulicu. Žena je pokupila pribor za šivanje i ušla u sobu.

U tvornici motora održali su sjednicu zbog Paulove krađe željeznih šipaka. Paula su otpustili. Poput hrpice dreka u grmlju u zadnjim su redovima nijemo sjedili drugovi iz njegove hale. Već su tada svi krali, a rade to i danas. Izrađuju kod kuće kante za polijevanje cvijeća, mlince za kavu, grijalice za vodu, glačala, škare za ondulaciju, uvijače za kosu i onda to dobro prodaju. Svaki drugi bio je Nelu. Ne morate pisati ceduljice, može i bez toga.

Paula ne zovu na saslušanja, ali ni on nije pošteđen. Doselivši se k njemu, ušla sam u njegov život poput uljeza. Istjerali bi oni iz moje malenkosti svaki, ma i najskriveniji, trag života; ne bi previdjeli nikoga tko ima veze sa mnom. Kažnjavajući mene, kažnjavaju i Paula. Kad me ne zovu na saslušanje, muče me tako što progone njega. Nesreću je doživio on, a ne ja. Bilo da ugrožavaju Paulov život da bi zastrašili mene bilo da to rade da bi zastrašili njega jer je to zaslužio, ishod može biti isti. Prije nesreće Paulu je bilo teže čekati nego meni. Kad se opijao po gradu, čekala sam ga dok se ne bi vratio. On je pak čekao da se vratim ja, kad bi me pozvali na saslušanje. Otkako se dogodila nesreća, ja čekam kao i on. A kad se sjetim svih onih ljudi s češljevima koje sam poznavala i koje ću tek upoznati, jedino sam za dvije osobe sigurna da im mogu vjerovati. Za Lili to više ne vrijedi pa mi ostaje samo Paul. Vidi se što misliš, kaže major. Ako je to točno, na licima bih ljudi, ili barem na licima susjeda, morala vidjeti jesu li i oni pozvani na saslušanje. Može biti da susjedi na mom licu vide da moram Albuu, ali to ne žele pokazati.

Stari Micu, koji stanuje u prizemlju pokraj ulaza, prošle mi je godine u rujnu rekao da su ga u travnju pozvali na saslušanje.

Zbog tebe, rekao je.

Kao da sam ja kriva. Kad sam se preselila Paulu u neboder, oslovljavao me s vi. Otkako su ga pozvali na saslušanje, a ja sam za to bila kriva, obraća mi se s ti. Paul misli da je stari Micu bio vozač direktora tvornice cipela, a onako dobro građen sasvim sigurno i neka vrsta tjelesnog čuvara. Gospođa Micu bila je tajnica u višoj glazbenoj školi. Imaju dva sina, koji rijetko pišu i nikad ne dolaze. Paul češće razgovara s gospodinom Micuom, i to više o gospođi Micu nego o sebi i njemu. Ona je njegove dobi i otkako je otišla u mirovinu stalno je kod kuće. Gospodin se Micu cijeli dan mota ispred ulaza u zgradu ili po ulici i traži partnera za razgovor.

Kad sam se vratila kući, on je sjedio na stubama ispred ulaza i jeo upravo oprano crno grožđe. Ustao je i krenuo za mnom u hodnik, a s grožđa je kapalo sve do dizala. Tek kad sam pritisnula gumb, a dizalo na katu počelo lupkati, rekao mi je da su ga na saslušanje pozvali zbog mene.

Zašto ste otišli, rekla sam. Ja na saslušanja moram ići jer me pozivaju zbog mene. Zbog nekog drugog ne bih išla.

Teško da će vam to itko povjerovati, rekao je.

Palcem i srednjakom s grozda je trgao bobice brže nego što sam ja mogla brojiti, a usne je približio mom uhu, pa kad bi bobicu zagrizao, iz nje bi prsnule kapljice. Ispružio je mali prst. Prenemagao se, što je muškarca poput njega, kojemu dok žvače škripi zubalo, činilo još ružnijim. Pitao me želim li nekoliko bobica, jer nisam skidala pogled s njegove ruke.

Ništa ti ne predbacujem, rekao je.

Što onda želite?

I ja imam djecu.

Ali djeci se ne povjeravaju tajne, rekla sam.

Kad se dizalo spustilo i vrata se otvorila, gurnuo je unutra glavu kao da bi, iako je pod bio prazan, netko ipak mogao biti na stropu. Nogu je stavio u otvor vrata.

Čekao sam te, jer se nikad ne zna kad ćeš doći. A ja to moram zapisati.

U jednom mu se oku zrcalio poštanski sandučić što je visio iza mene na zidu, ili je to možda zjenica u njegovoj očnoj jabučici sama od sebe pobijeljela i poprimila oblik kvadrata. U drugo mu oko nisam htjela pogledati, jer je prošaputao:

Već su dvije matematičke bilježnice pune. Moram ih sam kupovati.

Otrgnuo je sve bobice s grozda. Na ogoljelim, tankim peteljkaма visjeli su komadići plave kože. Zatim je pogledao poštanske sandučice što su visjeli duž zida.

Nisam ti ništa rekao. Zakleo sam se. Što znači zakleti se? Sve sam potvrdio pismeno, crno na bijelo.

Gospođa Micu pola svoga života igra lutriju. Nakon što je otišla u mirovinu, dala si je maha. Oduvijek je znala da će joj jednom u životu u krilo pasti golemo bogatstvo. A budući da je prošlo puno vremena, u to sve više vjeruje. Odjevena u haljinu s uzorkom na crvene ruže, čeka svaku srijedu da objave rezultate izvlačenja. U predsoblju su njezine smeđe lakirane cipele, kako bi ih mogla obući kad službenik iz lutrije pozvoni na vratima. Cijelu srijedu najčešće nitko ne zvoni, jer svi u stambenom bloku već znaju koliko je osjetljiv taj dan. Ako netko i pozvoni, onda je to jedino pismonoša ili neki zaboravljivi susjed. Kad svečano odjevena gospođa Micu iznutra polako zatvori vrata, još je jednom prevarena. Tada joj se svijet ruši i ona jecajući zaranja lice u naslonjač. Gospodin Micu razbije nekoliko tanjura o zid i pomete krhotine. Potom se svlada i tješi je. Ubrzo će na mjesnom radiju početi puštati šlagere. U tjednu se potom sve izgadi, dok opet ne dođe srijeda i gospođa Micu ne počne po starom. Paul ju je često čuo gdje plače iza vrata i pitao gospodina Micua kako to može izdržati. Prihvatio sam svoj križ, rekao je. Jednako kao što se priviknuo, dok je on još bio vozač, a ona tajnica, da gospođa Micu po gradu i školi skuplja rubine, crvene komadiće stakla. Uvijek je pomalo bila sklona umjetnosti, rekao je. Kad je komadićima napunila prvu kutiju, otišla je u gradski muzej, a potom k zlataru. Budući da je prijetila samoubojstvom, gospodin Micu poslao ju je uraru, kojemu je prije toga u gostionici platio nekoliko rakija kako bi njegovoj ženi netko napokon rekao da su u kutiji rubini. Svečanom haljinom neće ništa riješiti. Svaku srijedu gospođa Micu šutke je vješa u ormar, a ponekad plače. Samoubojstvom više ne prijeti.

Čašćenje urara isplatilo se, kaže gospodin Micu, bio bih si prištedio puno toga da sam se toga ranije sjetio.

Ubrzo pošto sam se doselila u neboder susrela sam gospođu Micu naslonjenu na zid ulaznog hodnika. Na sebi je imala hulahupke i haljinu zakopčanu do grla. Na obrazima su joj se sjajile malje, oko brade bijelo, izlizano krzno, a iznad usana rijetki brčići što su se kovrčali pod nosnicama. Poput mačaka kad se umivaju, gospođa Micu polizala je kažiprst i navlaženim prstom kružila oko očiju. Otišla sam do dizala. Ne pomaknuvši se s mjesta, povikala je za mnom;

Gospođice!

Pokazala mi je krhotinu od crvenog stakla.

Jesi li ikada vidjela ovako velik rubin?

Nisam još nikad, rekla sam.

Nešto slično bilo bi za englesku kraljicu. Mislim da ću joj ga poslati. Što li misliš?

A ako ga na pošti ukradu?

Točno, rekla je i spremila ga u haljinu.

Sasvim je sigurno pročitala nešto od zapisanih opservacija gospodina Micua. Puno prije nego što mi se njezin suprug povjerio, s kuhinjskom krpom oko vrata kao šalom, stajala bi nasred hodnika, kad bih se ja popodne vraćala iz grada. Rukom bi mi zapriječila put i rekla:

Najprije si otišla ti, a onda Paul. Ali vratio se samo Paul.

Sad sam i ja ovdje, rekla bih.

Nakon njega, rekla bi, a kod mene, najprije je došao Radu s tri kilograma i deset dekagrama, a potom Emil s tri kilograma i petnaest dekagrama. Mara sama izostavila. Moj ga muž nije htio. A onda je ponovno došao Emil, dvaput. To inače nije moguće, ali tada su razdvojeni blizanci bili mogući.

Gospođa Micu više nije znala što je kuhinjska krpa, a što šal. Ali znala je napamet težinu svoje djece kad su bili novorođenčad, kao što je moj djed znao veličinu sirove opeke u logoru.

Napol iz zlobe, jer je zapisivao moje dolaske i odlaske i tko zna što još, a napol iz zahvalnosti, jer mi se povjerio, kupila sam gospodinu Micuu matematičku bilježnicu. Neka osjeti nesigurnost kad svoje opservacije bude upisivao u bilježnicu koju sam mu ja poklonila. Htjela sam ga oslabiti na ljubazan način, jer svađa ne bi ništa

donijela. Nije bila srijeda pa sam pozvonila. Gospodin Micu otvorio je vrata, držeći u ruci napol pojedenu krišku kruha namazanu mašču. Posuta po masti, blistala su zrnca soli. Odmahnuo je glavom.

Prevelika je.

Nisam znala.

Moje su manje i deblje.

Zapisujte jednom u nešto veće, rekla sam.

Ne, ne, mora stati u džep od jakne, rekao je.

Otad u matematičku bilježnicu zapisujem sve što mi Albu kaže dok mi ljubi ruku ili koliko je kamenih ploča u pločniku, dasaka u ogradi ili telegrafskih stupova i prozora otuda do onamo. Ne volim pisati, jer se sve što je napisano može pronaći. Ali tako mora biti. Broj istih stvari na istom mjestu vrlo često mijenja se od danas do sutra. Čini se da je sve onako kako je bilo, ali kad se prebroji nije tako. Niti kada se igrate crtanja prstom - zatvorite oči i prstom crtate obrise oblaka, rubove krovova, drhtavo lišće na stablima ili rašlje grana, dok je drvo još golo. Što su rubovi viši, to prst lakše klizi. Često sam tako prstom klizila od dna crkvenog tornja okomito do njegova vrha ili rubovima kućnih tornjića ispod vjetrokaza. I Paulove antene, što su i na krovovima nalik rogovima, crtam do najtanjih vršaka i ništa ne ispuštam. Obližnje antene pritom ne dotičem. Prije sam si, crtajući, pomagala kamenčićem s ruba ceste. Nakon onog bombona u pakpapiru koristim se samo kažiprstom i svijajući ga klizim rubom najsitnijih detalja. Nisam isprobala može li se svinuti odrezani prst.

Jednom sam crtala Lili. U tvornici je stajala na odmorištu između stepenica kat iznad mene i okrenula se prema meni profilom. Ja sam joj pokazivala koliko je ravna crta njezina čela, ona nosa nezainteresirana, a brada i nos od toplog mliječnog stakla. Preko svih stuba moj je prst osjećao razliku između Liline kože i predmeta. Stigla sam do dna leđa kad je Lili prekrižila ruke preko prsa i rekla:

Učini me neprozirnom, ti to sigurno možeš.

Nisam to mogla, nacrtala sam samo prednju stranu tijela, stražnja joj je ruka bila zaklonjena. Lili je rekla:

Sad si ti na redu.

No morale smo prekinuti jer su se začuli koraci na hodniku i Lili je potrčala niza stube. Na sandalama je imala samo dva uzana remenčića, gležnjevi su joj poskakivali, a haljina lepršala. Gledano

odozdo, bedra su Lili dopirala do vrata. Hihotale smo i na dvorištu, ona glasnije od mene, a onda sam je čula kako plače. Plakala je vjerojatno otkako je počela hihotati. Dok sam ja gutala slinu, ona se doista smijala, a potom je obrisala oči i rekla:

To je samo voda. Sjećaš li se Antona, prodavača kožnatih proizvoda?

Onoga s bradavicom na nosnici?

Ne, to je bio fotograf.

Onaj koji se odselio na selo?

Da. Bio je pun vode, koja mu više nije odlazila iz organizma. Umro je prekjučer u bolnici, a ja nisam ništa znala. Znaš li kako su ga uhvatili?

Ne, nisam znala ni da se zove Anton.

Netko je pokucao, dva revizora stajala su na vratima. Ja sam bila samo u donjem rublju. Progutali su slinu kao i ti maloprije. Sjeli su svaki na hrpu kožnih jakni, podbočili rukom bradu i počeli se sašaptavati. A Anton je ispred mene držao kožne suknje, kao da sam mu mušterija. Jedna suknja bila je veća od druge kako mi ni jedna ne bi odgovarala. Zatim je rukama izmjerio širinu mojih bokova, stražnjicu i dužinu suknje do pola listova. Kad je netko tako mršav, dovoljno je jedno tele za suknju u komadu, rekao je, namignuo i pogledao revizore. Mjere u centimetrima zapisao je na kutiju od čokoladnih bombona, koja je ondje stajala otkad ga znam, a olovku je zataknuo za uho. Trbuh nemate, na stražnjicu ćemo staviti dva ušitka i to je sve. Ne treba šavova. Zatim ih je ponudio čokoladnim bombonima. Jedan revizor uzeo je nekoliko, a njegov kolega poslao je Antona u šetnju na sat vremena. A ja, ja sam trebala ostati. Tada je Anton zatvorio kutiju s čokoladnim bombonima i obojicu izbacio iz dućana rekavši:

Radije ću vas ubiti.

Zato se morao preseliti na selo.

Bi li i tada još rado bila išla k njemu?

Bih.

Ali tada si rekla da si ga konačno skinula s vrata.

Tako je i bilo.

Je li ti ipak nedostajao?

Nimalo, rekla je.

Žena pokraj mene koja jede višnje oslobodila je šaku koštica ubacivši ih u neki pretinac svoje pune torbe. Izgužvala je papirnatu vrećicu i njome pretinac začepila. Zaprljane ruke najprije je obrisala jednu o drugu, a zatim o haljinu. Na njezinoj crvenoj haljini s cvjetnim uzorkom mrlje se ne vide. Vidim ruku s mapom podignutu uvis, a vidim i glavu. Gdje je muškarac bio dosad? Je li ušao na tržnici? Sasvim sigurno nema toliko vremena koliko sam mislila da ima. Ili mu gužva ne smeta. Neki se ljudi rado guraju i traže svađu. Pritom imaju sreće, jer ima i takvih tupana koji dopuštaju da ih oblajavate, i samo šute. Žena koja je jela višnje ustala je i progurava se do prolaza. Na sljedećoj stanici, na kojoj izlazi puno ljudi, moram izaći i ja. Međugradski autobusi stoje iza ugla. Ondje izlaze putnici s košarama, vrećama i kantama te s autobusnog kolodvora kreću u svoja sela. Čovjek s mapom također ondje izlazi i nastavlja put na selo. Ili možda blizu stanuje? Možda idemo istim putem. Možda radi ondje kamo su me pozvali na saslušanje. A možda se vozi još nekoliko stanica? Neki se naguravaju na izlazu, a onda na sljedećoj stanici uopće ne izlaze. Pokazujući zubno meso crveno od pojedenih višanja, žena se smiješi. Gura se prema stražnjim vratima. Bude li potrebno, ja ću se progurati do prednjih, jer su mi ona bliža. Hoće li žena zasaditi koštice od višanja. Moj je djed rekao da u Baraganu ima divljeg sjemenja što klije samo kad ga ptice pojedu i poseru. Ali koštice višnje moraju se sušiti na suncu prije nego što se stave u zemlju. Tek tada naraste stablo. Budu li sve proklijale, žena onda kući nosi cijeli višnjik. Ljudi istovremeno teturaju naprijed-natrag. Među njima je torba s košticama od višanja. Vozač zvoni i viče kroz prozor: U spavaćoj sobi čeka te smrt, a ti lunjaš po tračnicama. Viče u unutrašnjost kola: Svakojake budale ujutro ustaju i prožive dan. Tko zna razgovara li vozač sam sa sobom ili s nama. Ne, ja bih naprimjer ostala u krevetu, ali Albu ustaje.

Svaku večer kad bih se od spremišta vraćala kući, u tami drvoreda najprije nisam ništa vidjela, a onda bi mi se oči priviknule na mrak i vidjela sam sve više i više. Brojila sam kućne ulaze. Kućni su se ulazi stapali i odvajali, odavde do onamo iste kuće, ali broj ulaza uvijek je bio drukčiji. Kad bih skrenula u našu ulicu, kamenčićem uzetim od noći crtala sam rubove tvornice kruha, svakog dimnjaka i vjetrokaza, kako bih promijenila opsjenu kućnih ulaza. Budući da je

čovjek radije zbunjen nego zaštićen, igrala sam se brojenja. Kad nam je dosadno, bolje je biti zbunjen, mislimo. Nakon brojenja igrala sam se crtanja prstom, kako se ondje gdje živim ne bi sve udružilo protiv mene. Kad sam u autobusu vidjela dugokosu, u tom dijelu grada više nisam brojila kućne ulaze. Tada je vrijeme prolazilo i ovako. Ali jednog dana, kad je od mog odlaska iz gradića prošlo već toliko vremena da više nisam prepoznala vjetrokaze na tvornici kruha, prolazeći sporednom ulicom iza pošte, rekla sam u sebi:

Klarinete na stol.

Počela je kiša. Ispred mene hodao je muškarac. Otvorio je kišobran, a ja sam zastala. Kad je kišobran na drugoj strani ulice postao malen poput šešira, rubove sam mu nacrtala prstom. Opet sam počela igru crtanja rubova. Stavi klarinete na stol, rekao je Albu, jer sam okretala veliki gumb na bluzi. Položila sam ruke na stol i zaboravila na to. Albu je ponovio rečenicu. Tog dana Albu mi je na ramenu našao dlaku. Dok ju je uzimao, prstima mi je prošao po obrazu. Ovako blizu mirisao je na svoj parfem. Po vratu temeljito izbrijane pore, što su se na obrazima sužavale poput izbrušena drva. Držao je vlas između dva prsta. Ostala tri ispružio je i vlas htio ispustiti na pod. Možda treba posjedovati vlasi što su izrasle na mojoj glavi da bi ih mogao oviti oko svog kažiprsta i vući me kamo želi. No ispale vlasi neka izvoli ostaviti gdje jesu. Albu je sasvim sigurno namjeravao nešto drugo kad je ustao i manšete navukao preko sata na ruci. Od stola za kojim je sjedio opalu vlas ne bi bio vidio ni na Lilinu ramenu. Je li konačno zaboravio svoj cilj, kao što sam ja zaboravila ime njegova parfema gorkasta mirisa, ili je od tog cilja odustao? Ali taj miris nikad neću zamijeniti s nekim drugim, bilo da se zove April ili Rujan. Opet okrećem svoj veliki gumb i kažem:

Vratite vlas onamo gdje je bila. To je moja vlas.

Kako mi se samo čelo prestrašilo vlastitoga glasa i kako sam odmah pomislila na kaznu čim sam to izgovorila. Albu je uvukao ispružene prste i mislim da se zagledao u rupičasti uzorak na vrhu cipela dok je odlučivao što da učini. Ja sam piljila u zraku svjetla što je ulazila kroz prozor. Preko puta ležala je izgrizena olovka i Albuovi prsti na mom ramenu. Doista je vratio vlas na svoje mjesto. Onda je zavikao:

Klarinete na stol.

Leđima okrenut meni, stajao je ispred prozora i mahao zatiljkom. Vlasi su mu se, sjajeći se, isprepletale u lijepo krzno na vratu i smijao se nagnuvši se van prema stablu, a zatim se okrenuo prema meni i prostački se stražnjicom izvalio na prozorsku dasku. Jednom se nogom oslonio na petu, uspravio vrh cipele pa mu se vidio čist potplat. Nije se mogao prestati smijati. Napadaj smijeha poput moga. Uho mu je blistalo zeleno, lišće se dokopalo njegove tanke, zaobljene hrskavice. Što je tu smiješno? U zelenkastim nijansama vidio se njegov odlazak s ovog svijeta, a ne moj. Malo jači vjetar i drvo bi se dočepalo tog napadaja smijeha. Ja se na njegovu mjestu ne bih smijala.

Sada tramvaj staje ispred autobusnog kolodvora. Svi se guraju, a ja stojim na sredini kola. Čovjek s mapom doviknuo je preko glava putnika vozaču: O, Bože, koliko glupog naroda. A čovjek iza njega počeo se po bradi i rekao: Gnjido jedna, pazi što govoriš, inače ću te cipelom tresnuti u bradu pa ćeš zube skupljati po cesti. Čovjek s mapom uopće nema bradu. Ali je onaj koji govori ima. Obojica su izašla. Čovjek s mapom još se jednom okrenuo za svadljivcem, koji je, grubo se smijući, podigao kažiprst onako kao kad se prijeti djeci. Ruke su mu duge i žilave, zubi bijeli, takav misli ozbiljno. Još će danas naći žrtvu koju će osakatiti. Onomu s mapom žao je sebe pa vjerojatno misli: bolje posramljen, ali žive glave i bez tragova krvi na odjeći. Bili bi to tragovi njegove krvi, jer porazila bi ga hrabrost naprasitosti. Glave uvučene u ramena udario je drugim smjerom. Ne idemo dakle istim putem. On ne radi ondje kamo su me pozvali na saslušanje. Šteta, inače bih sada jednoga poznavala, istina ne tako dobro, ali ipak drukčije nego Albua. Poznavala bih nekoga koga su raskrinkali i ponizili, a koji se tomu nije suprotstavio. Vozač viče: Požurite se, inače ćemo ovdje dočekati Božić. Žena s višnjama već je vani i odlazi do kante za smeće, u koju baca zgužvanu papirnatu vrećicu. Kroz otvoreni prozor vozaču u lice dolijeće kapa. Bacio ju je izvana neki muškarac. Kosa mu je raskuštrana, hlače zapišane, a košulja krvava. Na čelu mu je svježja rana. Pokraj njega leži zavezana vreća u kojoj se nešto rita. Vozač baca kapu natrag: Zadrži si svoje buhe. Čuvaj mi kapu dok ne uđem, smije se muškarac. Ali ne k meni, nisam ja čistač zahoda. Ovo je tramvaj. Noćas u dva sata i sedam minuta postao sam otac, kaže muškarac teturajući. Dobio

sam sina. Žena mi je u rodilištu. A što ti je to u vreći, pita vozač. Janje, odgovara muškarac. Poklonit ću ga liječniku i poljubiti mu zlatnu ruku. Pokušava staviti kapu, ali ne može pogoditi glavu. Stavlja kapu u džep. Ne dolazi u obzir, kaže vozač. Ako mi se tvoj sin popiše u kolima, on se smije nastaviti voziti jer ne može hodati. Ali ne i ti. Muškarac vuče vreću preko tračnica i gura se prema vratima. Ljudi koji izlaze guraju ga. Muškarac staje stopalom na stubu. Vozač ustaje i gura ga iz tramvaja. Muškarac pada. Hej, šefe, ne ostavljaj me ovdje. Povezi me ili će ti sin oslijepjeti... Vozač pljuje na stubu, zatvara vrata i kreće. Janje u vreći nakratko je zablejalo. Kotači, možda je vozač kotačima prešao preko njega. Ljudi ispred mene htjeli su izaći, a iza mene svi šute. Vozač kaže: Nije daleko, na sljedećoj stanici sve ću vas pustiti van. Lako je njemu reći da nije daleko, ali ja se moram požuriti natrag. Na sljedećoj stanici bit će već četvrt do deset.

Znam, može se produžiti korak i istovremeno hodati i disati. Ne gledati u cipele niti u neku točku u zraku, kako se obrisi stvari ne bi rasplinuli. Treba pogledavati uokolo kao kad odmjereno hodate pa iako se ne žurite, jednako ste brzi kao kad hodate žustrije. Ali za to morate imati slobodan put i ovo bi se dvoje ispred mene trebalo konačno maknuti. Nose lubenice. Mreža im se ljulja iznad puta. Prodavač je u svakoj lubenici zarezao trokutić. Sigurno im je svaki dao na nožu da kušaju, a onda njime lubenicu ponovno zatvorio. Ovo dvoje u mreži nosi samo zrele lubenice. Zarezane lubenice brzo ciknu pa se moraju pojesti isti dan. Ima li ovo dvoje s mrežom tako veliku obitelj ili će danas u podne, popodne i navečer udvoje jesti samo lubenice, pet hladnih lubenica s kruhom, da ne dobiju proljev i groznicu? Tople lubenice imaju okus mulja pa se moraju ohladiti. Pet bi lubenica možda stalo u kadu, ali ne i u hladnjak. Moj je djed govorio:

Prije su se lubenice stavljale u bunar. U vodi postaju lakše i plutaju. Nakon sat vremena možeš ih izvaditi kantom i jesti. Kad zagrižeš prvi put, usta te zabole kao da si zagrizao snijeg, ali jezik se na to brzo privikne. Brašnasto slatke, jako ohlađene, lubenice su zamka. Pojedeš li ih previše, želudac ozebe. Mnogo je ljudi ljeti umrlo od lubenica iz bunara, čak i u gradu. Od lubenica ohlađenih u kadi ne umire nitko, ali mnogi u kadi umru. Da, ujutro se u kadi možeš oprati

toplom vodom, u podne ohladiti lubenice, a popodne klati janjad i guske pa isprati krv te se navečer ponovno oprati toplom vodom. Sve u kadi. A kad ti je dosta lubenica, janjadi, gusaka i samog sebe, možeš se u njoj utopiti, rekao je moj djed, da, da, i to možeš.

Bolje se utopiti u rijeci, rekla sam.

U blizini je nema. Još bi čovjek trebao krenuti u potragu za kakvom rijekom, a kad te nađu, više te ne prepoznaju. Leševi utopljenika koji se izvade iz rijeke užasni su. Tko je dovoljno umoran od svega, radije posljednji put stavi čisto rublje na stol i lijepo umre kod kuće u kadi.

Ako se pribroje sjene onih dvoje, lubenice nosi njih četvoro. Ljudi ponekad trebaju samo jednu lubenicu, ali uzmu ih puno jer su jeftine. Lubenice se pokvare, a ljudi misle da su uštedjeli. Hodam tik iza mreže, glasno im pristupam, ali auti istresaju buku sve do Sunca. Zašto toliko razvlače mrežu? Pa neće zato postati lakša.

Pardon.

Ne, ne čuju, riječ je prekratka.

Između kuća penju se ruže, na gredicama s povrćem cvjeta visoki crveni kopar kojemu vjetar ne da mira, a žute se kockavice lijeno njišu, spremne za podnevnu vrućinu. Prašina ih uspavljuje. Između voćaka napeta užad za rublje, puno stabala marelica i dunja. Po kućnim haljinama i pregačama, još vlažnim na tamnijoj strani, hvata se prašina i prije nego što su se osušile. Još nikad nisam bila ovdje, čak ni za besciljnih šetnji. Ovdje je, u vrtovima preuskim za visoka stabla, mjesto Lilinoj plavoj suknji tankih, bogatih nabora. Neka se naljuti ako želi, ali muškarca s lubenicama sada ću povući za rukav.

Oprostite, moram proći.

Muškarac okrene glavu i kasom nastavi još dva koraka, pa me još jednom pogleda. Zatim ispusti svoju ručku.

Što je, više žena, zar ne možeš reći da ćeš ispustiti ručku?

Žena izvlači cipelu ispod lubenica, potom nogu iz cipele te skida komadić odlijepljenog flastera s malog prsta.

Molim lijepo, sad mi je puknuo žulj.

Hej, kaže muškarac, pogledaj, pa ovu poznajemo.

Smeđa obojena kosa blista mu na vlasištu srebrnim sjajem, kao i onda na jarkom svjetlu kad Martin nakon proplesane noći više nije

bio dio parapuča. A ženino je lice jednako namršteno kao onda kad ju je Martin mučio u kupaonici.

Ah, kaže Anastazija, kosa ti je kraća.

Što će vam pet lubenica?

Već si ih izbrojila, smije se on. Slavimo, već znaš gdje.

I kako si, pita ona.

Dobro, odgovaram.

I mi, kaže on. Pa možda se vidimo još koji put.

Možda, kažem.

Neki kamion buči. Anastazija kaže:

Moramo ići.

Potom se Martin od mene oprostio rukoljubom, a ja sam pogledala na cestu, jer su se ispred glave nekog vozača ljuljale na uzicama dvije dječje cipelice. Kad je auto prošao, na drugoj sam strani ulice ugledala crvenu javu i u otvorenoj garaži starca u kratkim hlačama. A čovjek koji je dolazio odostraga iz vrta, sagnuo glavu ispod užeta za rublje i ušao u garažu bio je Paul. Na Anastazijinu satu bilo je deset i pet.

Paul i starac smiju se, a ja tragam za venama na tankim nogama mramorno bijele boje i vidim antenu na krovu. Antena je Paulova. Paul uzima odvijač. Nije ga tražio, rukom je samo posegnuo prema polici. Vjerovala sam mu dok je večeri provodio u opijanju po gradu. Kako ne bih? Njegovo je pijanstvo bilo pravo. U čemu ste se tu mogli prevariti? Nikad nisam pitala s kim pije i tko plaća. I kod kuće Paul pije sam. Nakon nesreće sam je rekao:

Svaki za svojim stolom, pijanci se odmah prepoznaju pogledima, čaše razgovaraju jedne s drugima. Poznanici s kojima se opijam moja su stvar. Rakiju pijem s drugima, no za stolom želim sjediti sam.

Ali nakon toga Paul je bacio posteljinu kroz prozor u noć. Najprije jastuke. Vidjela sam ih kako bijeli i sitni poput rupčića leže ispred zgrade. Dizalom sam se bosa spustila pred zgradu i ponijela jastuke u stan. Kad sam jastuke donijela, pred zgradom su ležali pokrivači. A kad sam i njih odnijela gore, zaplakala sam, jer bili su golemi, vidjevši se pobijedenom noćnim hirom jedne lude. Dok sam nosila jastuke, još sam se smijala. Prozori spavaće sobe gospodina Micua još su bili osvijetljeni mliječnom svjetlošću noćne svjetiljke. Bilo je

kasno, ali još uvijek srijeda, dan nesreće na lutriji. Tko zna koju je vrstu utjehe gospodin Micu isprobavao u ovo doba kako bi svoju suprugu priviknuo na sljedeći dan? Možda snošaj, fizičku ljubav?

Mladići te umore, rekla je Lili, dok u snošaju sa starijim muškarcima žensko meso postaje lagano i glatko.

I bacanje posteljine kroz prozor bilo je fizičko, istina, nije to bila tjelesna ljubav, ali ipak tjelesnija od odjeće koja leti kroz prozor. Nedjeljna haljina u kojoj je gospođa Micu te srijede čekala vijest da se obogatila ponovno je visjela u ormaru. Ali svoje je tijelo gospođa Micu ipak nosila. Kad gospođa Micu, naslonjena na zid u hodniku, ne poznaje sebe samu kakva je sada, ali se itekako sjeća kakva je bila prije dvadeset godina, poželim je izbjeći. Njezino ostarjelo meso ne počiva odsutno na suncu, kao kod moje majke, nego spremno čeka dodir. Gospodin Micu jednom je rekao Paulu:

Svaki snošaj žličica je šećera za njezine uništene živce i jedino čime svojoj supruzi mogu pomoći da ostane pri pameti.

Pri pameti, pitao je Paul.

Da, pri pameti. Rekao sam pri pameti, a ne pri zdravoj pameti.

Ako noćna svjetiljka nije osvjetljavala snošaj, nego posljednje izvješće u bloku za bilješke, posteljina ne bi trebala biti zapisana. Nisam upalila svjetlo na hodniku i poput lopova sam je odnijela do dizala. Kad sam pokrivače unijela u stan, Paul je u pidžami ležao na bijelim jastucima poput prugastog papira. Koljena je privukao na trbuh i pitao:

Je li te tko vidio?

Pokrila sam ga, a drugi pokrivač rasprostrla preko svog dijela kreveta i poravnala ga kao da na plahti leži žena kakva bih od sutra ujutro ja željela biti - žena koja više neće trpjeti podivljale pijance. Gledajući u strop, Paul je rekao:

Žao mi je.

Nešto slično od njega još nikad nisam čula. Čak ni onda kad mu je to pisalo na licu i izdužilo mu bradu. Isprike nikad ne bi prevalio preko usta. Nije popuštao sam sebi. Je li to imalo ikakve veze s tim da sam sljedeći dan smislila laž te s mrežom krumpira u ruci s ulice u kojoj su dućani ušla u tišinu ljekarne i rekla:

Mojem je djedu dok je cijepao drva u oko uletio komadić drva. Izgubio je desno oko. Stanuje daleko i ne može doći u grad. Odonda

više ne izlazi iz kuće, čak ni u crkvu niti frizeru. Stidi se pred ljudima. Htjela bih mu kupiti jedno oko.

O mrtvima možete bez brige lagati. Od toga se ništa neće obistinuti. Kod dobro smišljenih laži, kod Albua, osjećam da su uvjerljive, jer polako počinjem vjerovati sama sebi. Cijepanje drva bila je bijedna laž. Toliko sam puta lagala od straha, a i za druge, da za sebe više ne mogu lagati bez straha. Odjevena u bijelu kutu koju je nosila preko haljine, apotekarica je stajala ondje kao da su u njoj dvije žene, jedna mlađa i jedna starija. Ona u haljini za van znala je koliko vas može mučiti bol, a ona u kuti znala je kako se bol liječi. Ali ni jedna od te dvije žene nije znala prepoznati dobru laž. Ljekarnica je ipak spustila pogled i rekla:

Možete kupiti oko i bez recepta. Vjerojatno će odgovarati. Ali ne možete ga zamijeniti. Uzmite jedno iz vitrine. Možete dobiti i dva.

Nasmijala se.

Pa i tri. Imamo ih napretek i samo skupljaju prašinu.

Uzela sam jedno tamnoplavo oko. U vitrini je nastalo prvo prazno mjesto. Moj je djed imao smeđe oči zagasitog sjaja, kakav staklo ne može imati jer nije patilo. Moje kupljeno oko ispustilo je crni glog u vodu, ali voda je bila led. Oko koje se željelo mjeriti s Lilinim, ali nije uspjelo biti nešto što bi vas zaprepastilo. A oblik njezina nosa sličnog cvijetu duhana, to ne bi mogla reproducirati ni jedna ruka ni stroj.

Prije nego što sam kupila krumpire, bila sam u prodavaonici namirnica na odjelu slatkiša. U staklenim posudama što su bile posložene jedne iznad drugih vidjela sam crvene bombone na koje su se zalijepile ose, vidjela sam zahrđale britvice, slomljene kekse, kutije šibica i slijepljene zelene bombone s osama. A na polici na zidu boce su mijenjale boje, žuti liker od jaja, ružičasti sok od malina, zelenkasti konjak, poput vode proziran aceton za nokte. Ono što je ondje stajalo samo sebi nije vjerovalo da možda nije nešto drugo. Prodavač kao da je bio čovjek od šibica, britvica, slijepljenih bombona i keksa, koji će se odmah raspasti.

Deset dekagrama slatkih britvica, rekla sam.

Gubi se, zavikao je prodavač, radije si kupi nešto u ljekarni, luda si.

Da, poludjela sam, roba iz prodavaonice vrtložila mi se daleko od razuma. Otišla sam u prodavaonicu povrća i bila presretna što se krumpiri na zdjelici vage ne pretvaraju u cipele ili kamenove. U ruci

sam nosila dva kilograma krumpira, a u glavi nepobitnost stvari. Tako sam ušla u ljekarnu i kupila stakleno oko. Kad me ne budu više zvali na saslušanja, Paul na oko može zalijepiti alkicu pa ga mogu nositi oko vrata kao nakit, tako sam tada razmišljala.

Kad s hodnika čujem zvuk dizala kojim se spušta Albuov kurir, u glavi mi tiho odzvanja njegov glas: u utorak točno u deset, u subotu točno u deset, u četvrtak točno u deset. Koliko sam samo puta rekla Paulu nakon što bismo zatvorili vrata:

Ja više ne idem.

Paul bi me zagrlio:

Ako ne odeš, doći će po tebe i više te neće pustiti.

Kimnula sam.

Paul odlaže ručnik na tlo pokraj motora, sjeda na ručnik i pričvršćuje vijak. A ja stojim iza grma i ne želim otići, klap, klap, asfaltom do nakošenog nebodera koji svi znaju. Osim gospođe Micu, koja eventualno prošeće deset koraka od dizala do ulaza u zgradu i ni koraka dalje, jer zaboravi kojim putem mora ići. Gospođa Micu rekla je:

Svijet je velik. Kako da vani osjetim miris našeg stana?

O dizalu je rekla:

Ulaziš u kola koja se pokreću s pomoću užeta, a ne benzina. Imaš li voznu kartu? Danas je prvi u mjesecu pa će sigurno doći kontrolor. Gore na krovu čovjek može umrijeti od gladi.

Dala mi je marelicu, a ja sam ušla u dizalo. U mesu voćke, što ga je ugrijala svojom rukom, lupkala je koštica. Na katu sam marelicu bacila kroz prozor, daleko koliko sam samo mogla. Neću pasti na njezinu marelicu, ali sada bih rado bila gospođa Micu koja mekanim glasom blebeće nevjerojatne stvari. Zar nije o dolascima rekla:

Onda je ponovno došao Emil, dvaput...

Kad sam te noći dvaput skupljala posteljinu, shvatila sam da me sustiže ono o čemu mi govori gospođa Micu:

Ako sada ipak odem u neboder, odjenut ću bluzu koja još čeka i sjest ću u kuhinju. Kad netko izlazi, vrata dizala na katu iznad i ispod lupaju poput kamenova. A na našem katu poput željeza. Kad čujem željezo, izlazim na stubište. Danas će doći Albu. Kad su me prvi put pozvali na saslušanje, Albu mi je pokazao svoju službenu značku. Zapiljila sam se u njegovu fotografiju umjesto da čitam kojim imenom

majka i žena zovu nekoga tko ljubeći ruke gnječi prste. Sasvim je sigurno imao dva ili tri krsna imena, ali prekasno, Albu je značku već gurnuo u džep. Ako Albu misli da bih trebala nestati, reći ću mu istinu:

Moj je djed na zidu kuće nacrtao konja. Ja čekam ispred vrata.

Ako iz dizala izađe Paul, reći ću mu to isto pa neće odmah morati lagati kad ga pitam:

Gdje si bio?

Kao i mnogo puta prije, Paul će reći:

U svojoj košulji i kod tebe.

Crvena, upravo lakirana java, blista. Iz dosade ili slučajno starac gleda grm preko puta i saginje se do Paulova uha. Paul ustaje i vidi me. Zašto zakapča košulju?

Ha, ha, samo ne poludjeti.

KRAJ

www.warezhr.org

Table of Contents

[Herta Müller - Da mi je danas bilo ne susresti sebe](#)

[1.](#)

[2.](#)

[KRAJ](#)